

ॐ

భగవద్గీత

విచారణ

గీతాపదేశతత్త్వము- 1

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కుంక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాశీఠీ మహర్షి

గురు శిక్షప్తి

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాజీ

గురు గోతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి పరమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాకవి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

నన్ను “నేను” చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2040100028487

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc x

← → ↻ ↗

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals

Newspapers

Palm-Leaves (Manuscripts)

Title

Author

Year to

Subject Any Subject ▾

Language

Scanning Centre Any Centre

Clear Search

Presentations and Report

[Statistics Report](#)

[Status Report](#)

[Feedback](#) | [Suggestions](#) |

[Problems](#) | [Missing links or Books](#)

Click [here](#) for PDF collection

DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click [Here](#) to know More about DLI ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year

1850-1900 1901-1910 1911-1920 1921-1930 1931-1940 1941-1950 1951-

Subject

Astrophysics Biology Chemistry Education Law Mathematics Mythology Religion For more subjects...

Language

Sanskrit English Bengali Hindi Kannada Marathi Tamil Telugu Urdu

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

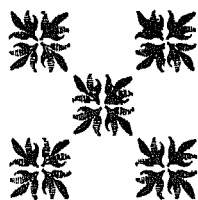
ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

గీ తో ప దే శ త త్త్వ ము

ప్ర థ మ భా గ ము

ES/178

ర చ న

“విద్యాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ”

అ కెళ్ల అ చ్చ న్న శాస్త్రి B. A.

లెక్చరర్, యస్. వి. ఓ. కాలేజి, తిరుపతి.

గీతాపదేశ తత్త్వము - విషయసూచిక

	పుట
1. భగవద్గీత - యోగశాస్త్రము	1
2. గీత భగవదభిన్నము	2
3. కర్తృకారయితల ఏకరూపము గీత	3
4. భగవద్గీత కృష్ణార్జునుల కభిన్నము యుద్ధకారణము	5
5. గీత - కర్తవ్యబోధకుడు	6
6. యోగము - విపాదము	11
7. అర్జునవిపాదయోగము	17
8. యుద్ధము కులక్షయకరము	31
9. అర్జునునకు శోకమోహములు లేవు	32
10. ధర్మసంశయయోగము	33
11. మామకాః పాండవాః	34
12. విమర్శకమృన్మయలు	35
13. బలరాముడు సుయోధనుని పక్షము	40
14. దుర్యోధనుడు ధర్మాత్ముడు	40
15. అర్జునుని ప్రవృత్తికి కారణము ధర్మసంశయము	43
16. కురుక్షేత్రము - తపఃక్షేత్రము	44
17. సంశయములు మహాత్ములకు గలవు	45
(ఎ) హనుమంతుడు	45
(బి) దుష్టుండు	45
(సి) ప్రవరుడు	46
18. కృష్ణుడును సంశయాత్ముడయ్యెను	46
19. అర్జునుడు యుద్ధమునుండి విరమింపలేదు	46
20. తాటకావధ	47
21. రాముడజ్ఞుని యైనచో అర్జునుడు అజ్ఞునియే	48
22. భారతయుద్ధ మధర్మము	48

23. కృతఘ్నత, మిత్రద్రోహము నరక హేతువులు	49
24. మిత్రసంగహము	50
25. బంధుప్రీతి	50
26. ఆతతాయులను చంపవలయును	51
27. దుర్యోధనాదులు ఆతతాయులు	51
28. అర్జునుని ప్రసంగఫలము ధర్మము	53
29. శోకమోహములలో ధర్మ ముండునా?	55
30. ధర్మజునకును విషాదముకలదు	56
31. ఆత్మగుణాష్టకములోని కృపవేరు ఈకృపవేరు	56
32. కృష్ణునకు శోకదుఃఖములును గలవు	57
33. అర్జునుడు దుఃఖమును నటించెను	59
34. కృష్ణుని భేదనీతి	60
35. ఎందుల కీ నటన?	62
36. అర్జునుడు నీతిజ్ఞుడు	63
37. దుఃఖము కూడ ధర్మమే	65
38. సామాన్య విశేష ధర్మములు	65
39. భీష్మద్రోణులును ధర్మపరులు కారు	66
40. సర్వధర్మపరిత్యాగము	68
41. కృష్ణుని యుపదేశసారము	68
42. అధర్మపరులను నాశము చేయుట కర్తవ్యము	70
43. అర్జునునకు విషాద మప్పటికప్పుడే కలిగినదికాదు	72
44. దుర్బుద్ధి - భార్యరాష్ట్రము	73
45. కృష్ణార్జునులకు దుర్యోధనునిపై పగ	74
46. ధృతరాష్ట్రుని పుత్రప్రీతి	88
47. అర్జునుని ధర్మసంశయమునకు కారణములు	109
48. తండ్రివలననే భైష్యబుద్ధి	121
49. భైష్యమువలన పరధర్మాశ్రయదోషములేదు	122

50. పాండవులు కూడ అతతాయులే 126
51. సంజయుని రాయబారము 137
52. ధర్మజుని మనస్తత్వము 138
53. కృష్ణుడు దూతగ వ్యవహరింపలేదు 139
54. యుద్ధమునకు సిద్ధమైన తీరు 140
55. కులక్షయము జరుగరాదన్నదే ప్రధానధర్మము 141
56. కృప మహానాయకలక్షణము 143
57. అవికత్తనత్వమును చూపబోవుట 143
58. భీష్ముని వైశిష్ట్యము 145
59. తస్య సంజరయన్ హర్షం 146
60. భీష్ముని సింహనాదము 146
61. గిరి యనగ వేదము 147
62. సింహనాదము - విష్ణుధర్మము 147
63. కృష్ణబోధ భీష్మచరితమే 148
64. శివుడు - భీష్ముడు 148
65. రఘునంశము - సింహవృత్తాంతము 151
66. స్వదేహోర్పణము అయశోజనకము కాదు 153
67. భగవద్గీత అంతయు అర్జునవిషాదయోగమే 153
68. నష్టో మోహః స్మృతిర్లబ్ధాభా 154
69. కృష్ణోపదేశము నిష్ఫలమా? 155
70. అర్జునునకు మరపులేదు 159
71. అనుగీతలు లేక గీత సంపూర్ణముకాదు 167

గీతోపదేశతత్త్వము

భగవద్గీత - యోగశాస్త్రము

కృష్ణార్జునసంవాదముగు భగవద్గీతలో 18 అధ్యాయములు ఉన్నవి. ప్రతిపాద్యవిషయానుసారముగా ప్రతి అధ్యాయమునకు విషాద, సాంఖ్య, కర్మ ఇత్యాదిగా నామము నిర్దేశింపబడినది. అన్ని అధ్యాయములకు అంతమున యోగశబ్దము కలుపబడింది. దీనినిబట్టి గీతాబోధ యోగసంపన్న మని తెలియుచున్నది.

"పరమం రూప మైశ్వరమ్" (గీ. 11-9)

"మహాయోగేశ్వరో హరిః" (11-9)

"పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్" (11-8)

"యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణః" (18-78)

"యోగం యోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్" (18-74)

మున్నగు ప్రయోగములవలన కృష్ణుడు యోగసంపన్నుడు అని స్పష్టము.

"తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ, యోగః కర్మసు కౌశలమ్" (గీ 2-50)

"సిద్ధ్యసిద్ధ్యో స్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" (2-48)

"సమాదా వచలా బుద్ధిస్తదా యోగ మవాప్స్యసి" (2-54)

యోగనిర్వచనపూర్వకముగా కృష్ణుడు అర్జునుని యోగమును పొందు మని చెప్పుటవల్ల దానిని విని తెలిసికొనిన అర్జునుడును యోగసంపన్నుడని విశదమగును.

"అన్నం చ బ్రహ్మ అహం చ బ్రహ్మ భోక్తా చ బ్రహ్మ"

అనినటు తెలియదగిన విషయము. దానిని తెలిసి చెప్పిన వక్త, దానిని శ్రద్ధాసక్తులతో విని తన్మహత్త్వము నొందిన శ్రోతకూడ యోగసంపన్నులగుచున్నారు.

"జ్ఞానీ త్వత్త్వేవ మే మతమ్" (గీ 7-18)

ఇత్యాది వాక్యములవలన గీతాబోధ నివి జ్ఞానియైన అర్జునుడు భగవదభిన్నుడు. వానినైత్య మొనర్చిన గీతాప్రతిపాదితయోగశాస్త్రము కృష్ణార్జున కభిన్నమే యగును. భగవానుడు, తదనతిరిక్తుడగు నర్జునుడు ఎట్టిమహిమాన్వితుడ అట్లే భగవదీతయు అంతటి యోగమహిమాన్వితమే.

గీత భగవదభిన్నము

అర్జునునివలె సదనద్వివేకము కోల్పోయి కర్తవ్యాంశమున సమ్మాధులై వారలకు ఉపదేశ గీతయే. అనగా అనాడు సాక్షిద్భగవన్ముఖారవిందనిరళితగీత రూపయోగమకరందామృతమును ఆస్వాదించి అమృతతత్త్వము నందిన అర్జునునివలె గీతాసారము గోచరమగు అమృతతత్త్వము నొందుదురు. యోగులును అగుదురు “బ్రహ్మవిద్యుద్భూతవభవతి” ఇత్యాదివచనములందుపేర్కొనబడినట్లు భగవత్తత్త్వమగు యోగమహిమ నెరిగినవారు యోగయుక్తుడైన భగవదభిన్నులే యగుదురు

“య ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తైః శ్రవ్యతీతి ॥

ఉక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మే వైష్య త్యసంశయః ॥” (18-62)

న చ తస్మా న్మనుష్యేష కశ్చి న్మే ప్రియకృత్తమః ।

భవితా న చ మే తస్మా దన్యః ప్రియతతో మమ ॥ (18-69)

అభ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాచ మావయోః ।

జ్ఞానయజ్ఞేన తే నాహ మిష సస్య మితి మే మతిః ॥ (18-70)

శ్రీధ్రువా ననసూయ శ్చ కృణుయా దపి యో నరః । (18-71)

సోఽపి ముక్త శ్శుభా న్లోకాన్ పాప్నుయా త్పుణ్యకర్మణామ్ ॥ (18-71)

భగవానుడే చెప్పిన ఈ వచనములు పై విషయమునకు స్ఫోరకములు.

సరసారాయణరూపులగు కృష్ణార్జునులు పరస్పర మభిన్నులే “ఏకం సత్ విప్రాయ బహుధా వదన్తి” అన్న వచనమువలన ఏకమే యగు తాత్త్వికాంశము బహు ముఖముల నున్నట్లు విపులు చెప్పుచున్నారు. అట్లే ఒక్కరే అగు కృష్ణార్జునులు అనేకముగ చెప్పబడుచున్నారు.

ఏష నారాయణః కృష్ణః ఫాలుణశ్చ నరః స్మృతః ।

నారాయణో నర శ్చైవ సత్త్వ మేకం ద్విధా కృతమ్ ॥ (ఉ 48-21)

ఏతౌ హి కర్మణా లోకా న కృవాతే క్షయా న్ధ్రువాన్ ।

తత్ర తత్త్వేన జాయేతే యదృశః పునః పునః ॥ (ఉ 48-22)

ఏకరూపమే యుద్ధకాలమున ద్విధాభూతమై జన్మించి ఆ యుద్ధకర్మను పూర్తిగావించును. ద్విధాభూతులుగా నున్నవారు ఏకరూపమున ఆ కర్మయందు ఏకాకారమున కారణముగా నుండవలె నన్న వారి నట్లు ఐక్య మొందించు సాధనము కావలెను. యోజనము చేయునది ఈ యోగశాస్త్రము. ఏకరథస్థులై రథరథికరూపమున భిన్నులుగ నున్నను వారు యోగసంపత్తి నందినవారై అద్వితీయులై అలరుచున్నారు.

త ర్త్త కౌ ర యు త ల ఏ క రూ ప ము గీ త

మహాభారతమునందు గీతాబోధానంతరము అనేకస్థలములలో “సర్వస్వకు నేను, నాకు నడుడు ఆత్మలమైయుంటి” మని పలు పర్యాయములు కృష్ణు డనును.

భీష్మునితో యుద్ధము చేసి పాండవసేనలు అంత్యదశకు చేరినవి. ధర్మరాజు యుద్ధమైన తర్వాత రాత్రి కృష్ణుని చేరి ఇట్లనును.

సోఽహ మేవంగతే కృష్ణ! నిమగ్న శ్శోకసాగరే ।

ఆత్మనో బుద్ధి దౌర్బల్యా ద్భీష్మ మాసాద్య సంయుగే ॥ (భీ 108-18)

వనం యాస్యామి దుర్ధర శ్రేయో మే తత్రా వై ధ్రువమ్ ।

న యుద్ధం రోచయే కృష్ణ హన్తి భీష్మో హి న స్సదా । (భీ 108-19)

క్షయం నీతోఽస్మి వ్హార్దేయ రాజ్యహేతోః పరాక్రమే ॥ (భీ 108-21)

జీవితం బహు మన్యేఽహం జీవితం హ్యద్య దుర్లభమ్ ।

జీవిత స్యావశేషేణ చరిష్యే ధర్మ ముత్తమమ్ ॥ (భీ 108-23)

అట్లు ధర్మరాజు అనగా కృష్ణు డిట్లనును “నన్నుకూడ యుద్ధమున నియోగింపుము. ఈ మహాహవమున నీచే నియోజితుడనై ఏమి చేయును ? విషాదము చెందకుము. ఒకవేళ అర్జునుడు ఇష్టములేక భీష్మాదులను చంపకున్న నేను చంపెదను. ఇంద్రునివలె వికరిమించు నన్ను చూడుము భీష్ము నిప్పుడే రథమునుండి పడదోవును.” అని మరియు ఈవచనము లనును —

య శ్శత్రుః పాండుపుత్రాణాం మచ్ఛత్రా స్స న సంశయః ।

మదర్థా భవదీయా యే యే మదీయా స్త వైవ తే ॥ (భీ 108-32)

తవ భ్రాతా మమ సఖా సంబంధీ శిష్య ఏవ చ ।

మాంసా న్యుత్కృత్య దాస్యామి పాల్గొనార్థం మహిపతే ॥ (భీ 108-33)

ఏష చాపి నరవ్యాఘ్ర మత్కృతే జీవితం త్యజేత్ ।

ఏష న సమయ స్తాత తారయేమ పరస్పరమ్ ॥ (భీ 108-3)

స హ నిష్యతి సంగ్రామే భీష్మం పరపురంజయమ్ ।

అశక్య మపి కుర్యా ద్ధి రణే పార్థ సముద్యతః ॥ (భీ 108-3)

నిహన్యా దర్శన స్సంఖ్యే కిము భీష్మం నరాధిపః । (భీ 108-3)

ఈ కృష్ణవచనములలో ఎన్ని విషయములో వాచ్యవ్యంగ్యరూపమున తర తండోపతండములుగ వెలుగొందుచున్నవి. 'శిష్య ఏవ చ' అనుటకు "శిష్య స్తేహం శాది మాం త్వం ప్రపన్నమ్ ।" అని అర్జునుడు శిష్యత్వము నంగీ రించుటను స్యరింపజేయుచు తత్ఫలితముగ తా నొనరించిన యోగవిషయకమి బోధ ప్రతిఫలించును. "నా కతడు, అతడికి నేను పాణము లర్పించకొందును ఇది మా సమయము" అనును. ఇది ఏమి? ఎప్పు డిట్టి సమయము నేర్పరః కొనిరి? అని ఆలోచించగా నది గీతాబోధయే తప్ప మరొక్కటి కాదు అ తేలును. గీతాఫల మిట్లున్నది. నిష్క్రియుడైన కృష్ణుడు కర్త యగును కర్త యగు అర్జునుడు అకర్త గనే కీర్తింపబడుచున్నాడు.

మ యై వై తే నిహతాః పూర్వ మేవ

నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ (గీ 11-38)

అని భగవంతుడు చెప్పుట యుక్తముగా నున్నది. ఆపైన అర్జును! యందు క్రియాశీలము తగిన సందర్భములలో ఆయుధము వట్ట నన్న కృష్ణుడు ఆయుధము వట్టును. భిష్ము నెదుర్కొనును. చక్ర మడ్డువేసి, మాయ కల్పించి. సూర్యాస్తమయమును కల్పించి సైంధవవధకు కారణ మగును. సైంధవవధా దివసమున అర్జునుని పూజాప్రక్రియలో తన క్రియాచణత్వము చూపును. కనుక తరచి తరచి చూచినకొలది కృష్ణార్జును లిరువురును మహాభారతరణయజ్ఞ మున సమభాగులే యనియు, శత్రుసంహార-భూభారహరణ-ధర్మస్థాపనాద్యనితర సాధారణకృత్యసంసిద్ధికి ఏకరూప ఏకకారణములే యున్నా రనియు సుస్పష్ట మగుచున్నది వారిలో ఏకత్వము గీతా యోగమహిమచే సిద్ధించిన దనుట నిస్సం దేహము.

"సహ పీర్థం కరణౌవహౌ" అను పదనమునకు వీరి యైక్యమే ప్రజల నీడర్శనము.

భగవద్గీత కృష్ణార్జునుల కభిన్నము-యుద్ధకారణము

“తత్ర తత్రైవ జాయేతే యుద్ధకాలే పునః పునః ” (ఉ 48-22)

యుద్ధనాయకులు :— ధృష్టద్యుమ్నుడు సేనానాయకుడు. అనాయకునికీ నాయకుడు నరుడు. వానిని నాయకుడు నరాయణుడు.

తతో ద్రుపద మానాయ్య విరాటం శినిపుంగవం ।

ధృష్టద్యుమ్నం చ పాంచాల్యం ధృష్టకేతుం చ పార్థివ ॥ (ఉ 156-11)

శిఖండినం చ పాంచాల్యం సహదేవం చ మాగధం ।

ఏతా న్సప్త మహాభాగా స్వీరా న్యుద్ధాభికాంక్షిణః ॥ (ఉ 156-12)

సేనాపరీక్షేత్సా నివధిపదభ్యషించ ద్యుధిష్ఠిరః ।

సర్వసేనాపతిం చాత్ర ధృష్టద్యుమ్నం చకార హ ॥ (156-13)

ద్రోణాంతపేతో రుత్సన్సో య ఇద్ధా జ్ఞాతవేతసః ।

సర్వేషా మేవ తేషాం తు సమస్తానాం మహాత్మనామ్ ॥ (156-14)

సేనాపతిపతిం చక్రే గుడాకేశం ధనంజయమ్ ।

అర్జునస్యాపి నేతారం సంయంతా చైవ వాఙినామ్ ॥ (ఉ 156-15)

సంకర్షణానుజ శ్రీమా న్మహాబుద్ధి ర్జనార్దనః ॥

(ఉ 156-16)

కృష్ణార్జునులు యుద్ధకారకులు, తన్నాయకులును అన్న విషయము సుస్పష్టము. “సంయంతా చైవ వాఙినాం” అని జనార్దనుడు పేర్కొనబడుట గమనార్హము. వాజులకు నియామకు డైనచే “ఇంద్రియాణీ హయా నాహుః” అన్న ఇంద్రియ వాజులకును కృష్ణుడు సంయంతగా భావింపదగును. గుడాకేశుడుగా నరుడు కీర్తింపబడుచున్నాడు. అనగా నిత్యోత్సాహము కలవాడని పర్యవసితార్థము. వీరు సంగవదించుకొనిరి. ఆ సంవాదము వారిని అభిన్నులను చేసినది. వారు యుద్ధకారకులైరి. వారిపలనే ఈగీతయోగము యుద్ధకారణము. కృష్ణార్జునులతో అభిన్నమై యుద్ధకారణమైన గీత యనశ్వరము; అజరామరము; నిత్యోత్సాహ తరంగితము. కృష్ణార్జునులు లౌకిక దేహమును విడిచినను వారి కభిన్నమగు ఈగీత నిత్యక్రియాచణ మగుచున్నది. ఎవరికి ఎట్టి విషాద మేర్పడిననూ జ్ఞానోపదేశయై కర్తవ్య నిర్వహణమున ప్రధానకర్తృత్వమును తానే బూని కర్తను నిమిత్త మాత్మనిగా చేసి ఫలసిద్ధిని ప్రసాదించుచున్నది.

“శాంతేయ ప్రతిజ్ఞాసీహి న మే భక్తః ప్రతిశ్యతి ”

అన్న గీతాచార్యుని ప్రతిజ్ఞను నిలుపు బాధ్యతను గీత స్వీకరించినది. లౌకికదృష్టితో చూచినపుడు ఆ నరనారాయణాకృతు లగు కృష్ణార్జునులయందు భీష్మకొన్ని దోషములు అన్నట్లు అజ్ఞాలకు అనిపించును. అట్లుగాని నిర్దుష్టమగు నీ గీతాచార్యుడు మనకు లభించెను గదా! గీత చెప్పినందువలననే కృష్ణుడు భగవంతుడైనాడు.

సర్వధర్మా స్ఫురిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజః ।

అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥ (గీత 18-68)

అను భగవద్వచనము భగవంతునివలెనే బోధించుచు “మనలను తదేక శరణులను గావించికొని సకలపాపములనుండియు ముక్తులను చేయుచున్నది.” అని పేర్కొని అనుభవరసకులు చెప్పుచున్నారు.

కనుకనే భగవంతుడు గీతలో అట నట భవద్వేషమును నరునకు చూపినట్లు గీతకూడ చూచించుచున్న దనుటవలన నిది భవద్వేషిణిగా గీతామాహాత్యమున కీర్తింపబడినది. “గీతాజ్ఞాన ముపాశ్రిత్య త్రి న్లోకా న్నాలయా మ్యహమ్,” అని గీతామాహాత్యమున భగవంతుడే చెప్పుచుండుటవలన గీతామాహాత్య నిజమునకు భగవంతుని కన్న మిన్న యని భావింపవచ్చును.

అవినాశ తు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్ ।

వివాశ మవ్యయ స్యాన్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి ॥ (గీ 2-17)

ఈ శ్లోకము గీతకు అన్వయింపదగును.

తత్ = నాచే నీకు చెప్పబడే ఆ తత్త్వము ఈ చరాచర భూతసోపానవ్యాప్తమైన పరమాత్మవలె సకలలోకమును వ్యాపించును. ఈ గీతాతత్త్వము అవినాశినిస్తు, నన్ను లౌకికదేహవంతుల మగుటవలన ఏ మృత్యువైనను కలింపవచ్చును ఏ నాస్తికుడుకాని, ఏ మతస్తుడుకాని అవ్యయమగు నీ తత్త్వమును వివాశము కావింపలేదు. అని వ్యంగ్యార్థము ప్రకాశించుచున్నది.

గీత - తర్తవ్య బోధ కు డు

ఏత స్మై సంశయం కృష్ణ! చేతు మర్హ స్యశేషతః ।

త్వ దన్య స్సంశయ స్యాన్య చేత్తా న హ్యపవద్యతే ॥ (గీ 6-39)

కృష్ణుడు సర్వసంశయ భేదకుడుగా నిండు కీర్తింపబడుచున్నాడు. అట్లే సంశయములు తలిగినపుడు గీతకు మించిన బోధకుడు లేడు.

కనుక భగవద్గీత యోగసంపన్నులైన కృష్ణార్జునుఁవలె యోగ సంపన్నమై, ఈశరీరమధ్యమున రథికత్వము వహించి కర్తవ్యనిర్వహణమున మై మరచిన కార్పణ్యదోషదుష్టజీవునకు ఉపదేశకమై గురువుగా నున్నది.

గురు ర్భ్రహ్మ గురు ర్విష్ణు గురు ర్దేవో మహేశ్వరః ।

గురు స్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీ గురవే నమః ॥

అన్న గురుమహత్త్వబోధక మగు గురువచనము గీతయందు సమన్విత మగును. కర్తవ్యంశమును బోధించు విధానమును బట్టి బోధ రాజ మిత్ర కాంతా బోధగా విభక్త మైనది. ఆ త్రివిధమగు బోధ గురువు శిష్యుని బోధించుపట్ల మనము గమనింతుము. అట్టి గురువు బ్రహ్మాద్యభిన్నుడే. కృష్ణుని లోకగురువుగా భారతము పలుచోట్ల కీర్తించినది. “కృష్ణం వందే జగద్గురుం” “త్వ మస్య పూజ్య శ్చ గురు ర్గర్హయాన్” (గీ 11-18). అట్టి కృష్ణునికి అభిన్నమగు నీ బోధ కూడ అట్టి గురుత్వ మహిమాన్వితమే యగుట మనము గీతలో చూడగలము.

తా నహం ద్విషతః కూర్వా న్సంసారేషు నరాధమాన్ ।

శీపా మ్యజస్ర మకుభా నాసురీ ష్వేవ యోనిషు ॥ (18-19)

ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని ।

మా మస్మాద్యైవ కాంతేయః తతో యా న్న్యధమాం గతిమ్ ॥ (18-20)

కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేత త్త్రయం త్యజేత్ ॥ (గీ 16-21)

ఏతై ర్విముక్తః కాంతేయ తమో ద్వారై త్రిభి ర్నరః ।

ఆచర త్యాత్మన శ్శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ (18-22)

య శ్శాస్త్ర విధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః ।

న న సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్ ॥ (18-23)

తస్మా చ్చాత్రం ప్రమాణం తే కార్యకార్యవ్యవస్థితౌ ।

జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధా నోక్తం కర్మ కర్తు మిహోర్హసి ॥ (18-24)

చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః ।

బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య ముచ్చిత్త స్సతతం భవ ॥ (18-57)

ముచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్త రిష్యసి ।

అథ చేత్త్య మహంకారా న్న శోష్యసి వినంశ్యసి ॥ (గీ 18-58)

య ద్యహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే ।

మిథ్యైవ వ్యవసాయ స్థే ప్రకృతి స్థానం నియోశ్యతి ॥ (18-59)

ఈ వచనముల సారము రాజబోధ. ఇట్లు చేయకున్న నాప్రకృతి నీఁ చేయించును. ఇది విధి.

ఉత్పిదేయు రిషే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహం ।

సంకరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః ॥ (గీ 3-24)

సకాః కర్మ జ్యువిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత ।

కుర్యా ద్విద్వాం స త్థాఽనక్త శ్చిక్రీరు లోకసంగ్రహమ్ ॥ (3-25)

య ద్య దావరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః ।

స్త య త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే ॥ (3-21)

కర్మణై వ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ।

లోకసంగ్రహ మేవాసి సంపశ్య స్కర్తు మర్హసి ॥ (3-2)

ఇత్యాది వాక్యములచే చేసిన బోధ మిత్రబోధ.

పార్థ ! నైవేహ నాఽముత్రా వినాశ స్తస్య విద్యతే ।

న హి కల్యాణకృ త్కృ శ్చి ద్దురతిం తాత గచ్ఛతి ॥ (6-40)

ఇత్యాది చేసిన బోధ కాంతాబోధ.

ప్రకృతవిశేషరూప మగు నర్థమును అప్రకృతమగు నర్థముచే సమర్థించుట కనుగొందుము. సామాన్యముచే విశేషార్థసమరసరూపమగు నర్థాంతరన్యాస మిందు గలదు. అందువలన నిట్టి బోధ కాంతాసమ్మిత మగు బోధ.

గురువు శిష్యుని మదికి తాను చెప్పు అంశము సుకరముగ గ్రాహ్య మగు నట్లు ఆ యా సందర్భముల నెట్లు చెప్పవలెనో అట్లు చెప్పి, ఆతనిని కృతార్థుని చేయును.

బహువో గురవ స్సన్తి శిష్యచిత్తా పహరకాః ।

న హ్యేకో గురు రస్మి హ శిష్యచిత్తా పహరకః ॥

అని సద్గురువు లభించుట దుర్లభము.

గీతను తన్మయమై చదువుదు మేని ఈ గీతలో చెప్పెడి ప్రతివిషయము గురువువలెనే చెప్పుచున్న టుండును.

న మాం కర్మాణి లింపంతి న మే కర్మఫలే స్పృహః ।

ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్మభి ర్న స బద్ధతే ॥ (గీ 4-14)

బోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ ।

సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతి మృచ్ఛతి ॥ (5-29)

ధాన్యబారిగా బోవు కృష్ణునితో అరుసుడు ఇట్ల నెను.

పాండవానాం కురూణాం చ భవాన్నః ప్రథమస్సుహృత్ ।

సురాణా మసురాణాం చ యథా వీరః ప్రజాపతిః ॥ (ఉ. 77-7)

కృష్ణుడు కురుపాండవుల కిరువురికి ప్రథమస్నేహితు డని స్పష్ట మగుచున్నది.

ఇది చదువునప్పుడు నిజముగా గీత మనలను పిలిచి “సర్వభూతసుహృత్తుని నేను సర్వలోకమహేశ్వరుడను నేను, యజ్ఞ తపోదానదులవలనమీకు కలిగిన పుణ్య ఫలములను నేనే అనుభవించును. అనగా మీకు మోక్షప్రతిబంధకములగు పుణ్యములను పాపములతో భుజించి మీకు మోక్షమును ప్రసాదించును ” అనుచున్నదా; అని పించును. “అహం, మాం, మయా, మత్తః, మమ, మయి” అని చెప్పిన కృష్ణవచనములన్నియు గీత చెప్పినవే అని భావింపదగును. గీతలో కృష్ణార్జున సంవాదమని చెప్పుచు కృష్ణ గీత అనక భగవద్గీత అనుట ఎట్లు? “అర్జున ఉవాచ” అనినప్పుడు “కృష్ణ ఉవాచ” అనికదా అనవలయును.

“కేషుకేషుచ భావేషు చింత్యోసి భగవన్మయా” అని అర్జునుడు కృష్ణుని “భగవన్” అని సంభోధించినందున కృష్ణుని భగవత్తత్త్వము ఇందు ప్రకాశింపబడుటవలన భగవంతుడుగా చెప్పుచుండేనేకాని కృష్ణుడుగా చెప్పుటలేదు. అందువలన “భగవానువాచ” అనియు, “భగవద్గీత” అనియు పేర్కొనుట జరిగినది. యోగసంపన్నుడైనవాడు భగవానుడే అనుటయు పొసగును.

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున! ।

తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్త పరంతప ॥ (4-5)

ఎవడు త్రికాలవేదియో, తానెవడో తెలిసినవాడో వాడు భగవంతు డని తెలియదగును.

సరసారాయణులు కాని, కృష్ణార్జునులుకాని ఒకే తత్త్వము నుండి వెలువడిన రెండురూపాలు. ఆరూపములు కృష్ణార్జునులు. వారు యోగవిషయములను చర్చించిన అనంతరము ఏకతత్త్వము భగవద్బ్రాహ్మణముగా నుందురు.

ఇ త్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।

సంవాద మిషు మశౌష మద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ (18-75)

ఇది సంజయ వచనము.

వాసుదేవ స్ఫర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః ॥

అని కృష్ణుడనెను. ఈపై సంజయవచనమువలన వాసుదేవుడే సర్వః అని అర్జునుడు భావించి యుండును. అందుకే పార్థుని “మహాత్మనః” అనః ‘పార్థస్య చ’ అనుదోటగల చ కారము “వాసుదేవస్య” అన్న పదము నాకరించును. మహాత్ముడై వాసుదేవుడైనవాడు భగవంతుడు. అని చెప్పవచ్చును. గీతాబోధ కృష్ణార్జునులను భగవంతులనుగా చేయుచున్నందున భగవత్తత్త్వం నందుటకై వారిరువురు చర్చించుకొనిన విషయమే భగవద్గీత యని చెప్పనగున భగవంతుడు జ్ఞానమే రూపముగా కలవాడు. అతనికి పేరే నామములు లేఁ జ్ఞానమే భగవంతుడు.

“ఆత్మాన మాత్మనా వేత్సి” ఇత్యాది మహాకవుల వచనములు —

సర్వస్య చాహం హృది నన్నివిష్టో మత్ స్సత్వతి రాస మషోహనం చ ।
వే దైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యో వేదాంతకృ ద్వేదవి దేవ చాహమ్ ॥

(15-1E)

న హి తే భగవన్! వ్యక్తిం విదు రేవా న దానవాః ॥ (10-14)

స్వయ మేవాత్మనాఽఽత్మానం వేత్త త్వం పురుషోత్తమః ।

సూతభావన భూతేశ దేవ దేవ జగత్పతే ॥ (10-15)

ఇత్యాదివచనములవలన భగవత్స్వరూపము కృష్ణతత్త్వమున కన్న భిన్నమైనది కాదని చూపుటకే “భగవా నువాచ”. ఆతడు కృష్ణుడుగా కాక, భగవంతుడుగా చెప్పుటచేత భగవద్గీత అని తెలియవలయును.

“ఓదనం పవతి” అని భవిష్యద్వృత్తి నాశ్రయించి తండులవచనముః “ఓదనం పవతి” అని ప్రయోగించుచున్నట్లు ఈ ప్రశ్నోత్తరాసంతరము ఉభయుల భగవత్త్వరూపు లగుదురు. కాన “భగవా నువాచ” అని భగవద్గీత అని చెప్పబడుచున్నది.

ఈ గీతామహాత్మ్యమువలననే నేను త్రిలోకపాలనము చేయుచుంటి నః భగవంతుడై చెప్పుటవలన నిరుణభగవత్తత్త్వము ఈ గీతయే అని చెప్పుటక భగవద్గీత భగవ దభిన్నమైన గీత అని పేర్కొనవలసినది. కృష్ణార్జునులను భగవంతులను చేయునది ఈ గీత యగుటవలన భగవద్గీత అని ప్రసిద్ధి నందినది.

కనుకనే పార్థునివలెనే మహాత్ముడు అని కీర్తింపబడిన శ్రీగాంధీమహాత్ముడు కర్తవ్య మేమియో తోచనప్పుడు గీతావతనము తన్నిర్వహణోపాయమును తోపింప జేయునని చెప్పుచుండెడివాడు. ఇట్లే లోకాలోకాకర్షకమహారవ్యగ్గులై నవారందఱును

భగవద్గీత తమ్ము ఎట్లు తీర్చి దిద్దినదో చెప్పుకొనుటకు కారణమైనది. కనుక కృష్ణుని వలెనే భగవద్గీతయు గురువై తోచించుచున్నది.

“భగవద్గీత” అని సామాన్యముగ అనుచున్నారు దీనికి కృష్ణార్జునసంవాద మని పేరు. “ధర్మ్యం సంవాద మావయోః, సువాద మహ మశౌచం” ఇత్యాదివచనముల వలన భగవద్గీతసంవాద మని, కృష్ణార్జునసంవాద మని పేరుండుట తగును. భగవద్గీత అని తగియున్నదా ? ఇద్దరి సంవాదమునకు ఒకరి పేరు పెట్టుట తగదనే చెప్పవలెను.

కాని కృష్ణార్జును లిరువురును భగవద్బ్రహ్మయ్యలే యని నిర్ణయింపవలెను. నన్ను తెలిసినవాడు జ్ఞాని. “జ్ఞానీ త్వత్త్వేవ మే మతమ్” అన్నట్టి వాక్యాలు వరుసలో సమన్వయించుకొనుచో కృష్ణుడు పేరు, అర్జునుడు పేరు కాదు. ఇద్దరు ఒక్కరే. “ఉత్పత్తిం చ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్: పేత్త్తి వివ్యా మవివ్యాం చ స వాచ్యో భగవా నితి ||” అన్న నిర్వచనము ననుసరించి వీటినితెలిసినవాడు కృష్ణుడు; అట్లే అర్జునుడును అందుకే అర్జునుడు అనును- “నష్టో మోహః” జీవాత్మభేదవాదము మోహము అది నశించినది. తానుఎవరు? అని తెలిసి కొనుట స్మృతి. “స్మృతి ర్లబ్ధా”. సందేహము అన్నచో నాజ్ఞానము యథార్థము కాదు. “గతసందేహః” ఇత్యాదివచనములు భగవద్భిన్నుడు అర్జునుడు అని నిరూపింపగలవు. భగవద్గీత-భగవంతులే యగు కృష్ణార్జునుల సంవాదరూప మగు గీత అని నిష్కరింపవలెను. దీనివలన అర్జునునికి కర్మయందే అధికారము; జ్ఞానమునందధికారము లేదు. జ్ఞానులు పేరు, కర్ములు పేరు ఇత్యాది అపార్థకవ్యాఖ్యానములు హేయములు, నింద్యములు. తిరస్కార్యములు, ఉపేక్షణీయములు ఆదరణీయములు గావు. గీత చదివినతరువాత దానికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు కూడ ఇట్టి భేదవాదమును చేయుటకు సాహసించు పెద్దలను వారు పెద్దలగుటవలన వారిని అనరాదు. కనుక వారి అజ్ఞానము “నశించుకాక” అని గీతాభగవానుని ప్రార్థించుట విజ్ఞుల కర్తవ్యము

యోగము - విషాదము

భగవద్గీతలోని 18 అధ్యాయములు 18 యోగములుగ పేర్కొనబడినవి. సాంఖ్యకర్మములతో విషాదముకూడ యోగముగ పరిగణనమునందుట గమనార్హము.

తం ది వ్యా ద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్ ।

స నిశ్చయేన యోక్తవ్యః యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా ॥

(గీ. 6-23)

అను నిర్వచనానుసారముగా యోగశబ్దము విషాదశబ్దముతో కలుపతగదు
యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ ।

సిద్ధ్యసిద్ధ్యో స్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ (2-48)

బుద్ధియుక్తో జహా తీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే ।

తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ (2-50)

ఈ పై నిర్వచనములకు తగినట్లుగా లేదు. విషాదయోగము, ఇది ఇట్లుండ
సాంఖ్యదియోగములు సాంఖ్యయోగము, కర్మయోగము అని నిరుపపదముగ
నుండ విషాదయోగముమాత్రము అర్జునపదఘటితమై అర్జునవిషాదయోగముగా
నిర్దేశింపబడినది. మిగిలినవానికి అర్జున శబ్దసంబంధములేదు. ఇం దేమియో
గూఢార్థము ఇమిడియే యుండును. అని విచారించిన స్పష్ట మగును. సాంఖ్యది
యోగములు ఒక్క అర్జునునికే పరిమితములు కావు. అందర నుద్దేశించి ప్రవర్తిల్లి
నవి. విషాదయోగము మాత్రము ఒక్క అర్జునునకుమాత్రము చెందినది. కావున
అర్జునవిషాదయోగమైనది. ఇది ఒక సమర్థనము.

గీతాబోధ కేవలము కృష్ణుడుగా చేయలేదు. యోగమహిమాన్వితుడై
భగవ దభిన్నుడై భగవదభిన్నమైన యోగ బోధచేసెను. కావున ద్వితీయాధ్యాయమునండి చెప్పిన అంశము 3 ఒక్క అర్జుననకే కాక ఎలరకు నుపదేశములుగ
నలరారుచున్నవి. ప్రథమాధ్యాయముతో ప్రసక్తులైన కృష్ణార్జునులు యోగవిష
యను కారు. ఆశ్వమేధికపర్వములో, అనుగీతాపర్వము పదునారవ అధ్యాయమున
“పూర్వము చెప్పిన గీతార్థమును మరల చెప్పుము.” అని అర్జునుడు కృష్ణుని
అడుగును.

విదితం మే మహాబాహో సంగ్రామే సముపస్థితే ।

మాహాత్మ్యం దేవకీమాత స్తచ్చ తే రూప మైశ్వరమ్ ॥ 5

యత్త ద్భగవతా పోక్తం పురా కేశవ సౌహృదాత్ ।

తత్సర్వం పురషవ్యాఘ్ర! నష్టం మే భగ్నచేతనః ॥ 6

మమ కౌతూహలం హ్యస్తి తే శ్వరేషు పునఃపునః ।

భవంశ్చ ద్వారకాం గంతా న చిరాదివ మాధవ ॥ 7

అప్పు డది యోగయుక్తుడ నై చెప్పితిని. మరల చెప్ప వీలకాదు. తదర్థక
మగు కథ చెప్పెదను అనును.

శ్రావిత స్త్వం మయా గుహ్యం జ్ఞాపితశ్చ సనాతనమ్ ।

ధర్మం స్వరూపిణం పార్థ సర్వలోకాంశ్చ శాశ్వతాన్ ॥

9

అబుద్ధ్యా మాగ్రహీ ర్య స్త్వం త స్మే సుమహా దప్రియమ్ ।

న చ సాఽద్య పున ర్దూయః స్మృతి స్తే సంభవిష్యతి ॥

10

నూన మశ్రద్ధధానోఽసి దుర్మేధా హ్యసి పాండవ ।

న చ శక్యం పున ర్వక్త మశేషేణ ధనంజయ ॥

11

స హి ధర్మ స్సువర్యాటో బ్రహ్మణః పదవేదనే ।

న శక్యం త న్మయా భూయః తథా వక్త మశేషతః ॥

12

పరం హి బ్రహ్మ కథితం యోగయుక్తేన త న్మయా ।

ఇతిహాసం తు వజ్ఞేమి తస్మి న్నరే పురాతనమ్ ॥

13

యథా తాం బుద్ధి మాస్థాయ గతి మగ్ర్యం గమిష్యసి ।

క్రూణు దర్శవతాం శ్రేష్ఠ! గదితం సర్వమేవ తత్ ॥

14

కనుక కృష్ణుడు అర్జునుని విషాదమును బోగొట్ట యోగయుక్తుడై బోధించెను. “అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వమ్” (2-11) అను శ్లోకమునుండి బోధ ఆరంభింపబడినది. యోగసంబంధముకూడ కృష్ణునికి ఇక్కడనుండియే యని ఎంచదగును. అంతకుముందు కృష్ణుడు యోగిగా పేర్కొనబడుచున్నాడేకాని. ఈ యోగమహిమాన్వితుడు కాదని చెప్పవలయును.

బోగా యస్మా త్ప్రతిష్ఠంతే వ్యాప్య సర్వా న్సురాసురాన్ ।

ప్రణతో దృష్టు మిచ్ఛామి కృష్ణం యోగిన మవ్యయమ్ ॥ (ఉ. 105-16)

కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగిన్ విశ్వాత్మన్ విశ్వభావన ।

ప్రపన్నాం పాహి గోవింద! కురుమధ్యే చ సేదతీమ్ ॥ (స. 67-44)

ఇత్యాదిస్థలములలో కృష్ణునికి ప్రయోగింపబడిన యోగిశబ్దము గీతార్థబోధానంతరము ప్రయుక్త యోగిశబ్దముకన్న భిన్నార్థకమై యుండును. ఈ ధృష్టితో చూచినప్పుడు ప్రథమాధ్యాయమునందు అర్జునునియందు ప్రకటిత మగు విషాదము యోగము అనుట తగదు. అందుచేతనే విషాదయోగము అర్జునవిషాదయోగముగ విశిష్టమగు నామమున పేర్కొనబడినది. అనగా నిది సాంఖ్యదులవలె యోగము కాదని స్పష్టము. అయినచో యోగశబ్ద మేల బోధింపవలసివచ్చినది. “చత్రితో యాంతి” అన్న స్థలమున చత్రిరహితు డగువాడును చత్రిములు గలవారిచుద్వ్య చత్రిగా చెప్పబడినట్లు సాంఖ్యదియోగసంబంధమున అర్జునవిషాదముకూడ

యోగ మని సామాన్యముగ గృహీతమైన దనవచ్చును. 'తన్మధ్యపతితన్యాయము చేతకూడ విషాదమును యోగముగ సాధింపవచ్చును.

అయినను ఏదైన ఒక మహావిషయముతో యోగశబ్దమును జోడింపవచ్చు నేమో కాని, విషాదముతో జోడింపవచ్చునా? అన్న ప్రశ్న అందరికిని కలుగుచున్నది. నిజమే ఇచ్చటి అర్థమని విషాదము యోగశాస్త్రావతరణమునకు దారి తీసినది. ఎందరు విషణ్ణులు అగుటలేదు? వారందరి విషాదము యోగశాస్త్రావతరణమునకు మార్గదర్శకము కాగలిగినదా? అందుచేతనే అర్జునశబ్దము ఇందు ప్రయుక్తమైంది. కార్యకారణముల కభేద మున్నందున యోగకారణమైన అర్జున విషాదము యోగమే యగుచున్నది.

అయినచో "కారణగుణాః కార్యే సంక్రామంతి" అను న్యాయమున్నది కదా! యోగశాస్త్రము అవతరించుటకు కారణభూతమైన విషాదము తక్కిన సాంఖ్యాదియోగములందుకూడ అనుస్యూతము కావలెనే! అని సామాన్యకారమున ప్రశ్న కలుగును. అందుకే—

కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః ।

స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్ ॥
అని భగవంతుడు చెప్పినాడు.

అనగా కారణము కార్యముగను, కార్యము కారణముగను గ్రహింపవలెనని ఇందు వ్యంగ్యార్థము భాసిల్లుచున్నది. అప్పుడు అర్జునవిషాదము కారణము కాదు. అది కార్యము. సాంఖ్యాదిబోధ కార్యమును కాదు. అదికారణమే. కారణమైన సాంఖ్యాదియోగబోధ కార్య మగు విషాదమునందును యోగత్వమును కలిగించినది.

ప్రత్యక్షకర్త యగు అర్జునుడు నిమిత్త మాత్ముడు; నిమిత్త మాత్ముడై నడిపించుచున్న కృష్ణుడు ప్రధానకర్త. ఈ క్రిందిపదనములు ఇందుకు నిదర్శనములు.

మ యై వై తే నిహతాః పూర్వమేవ :

నిమిత్తమాత్రం భవ స వ్యసాచిన్ ॥

(గీ. 11-33)

మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్టాః ।

యుద్వస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్ ॥

(గీ. 11-34)

తస్య కర్తార మపి మాం వి ద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్ ॥

(గీ. 4-18)

ఇత్యాదివాక్యములును ఈ పై అంశమును బంపరచును. రామాయణము నందు రాక్షసులు; ద్విజమన్యుహతులు. తరువాత వారిని రాముడు సంహరించెను. ప్రతిప్రత్యక్షమగు క్రియకు పరోక్షక్రియ ఒకటి ఉండియే తీరును.

వజ్రేతాని మహాబాహూ కారణాని నిబోధ మే ।

సాఙ్గ్యే కృతాంతే పోక్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్ ॥ (గీ. 18-13)

అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్ ।

వివిధాశ్చ పృథ క్షేప్తా దైవం చైవాఽత్ర పంచమమ్ ॥ (గీ. 18-14)

శరీరవాఙ్మనోఽర్థ ర్య త్కర్మ పారభతే సరః ।

న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పశ్యేతే తస్య హేతవః ॥ (గీ. 18-15)

ఏకర్మయైనను సిద్ధిని పొందవలె నన్నచో కారణపంచకమును గీత పేర్కొని నది. పంచమకారణము దైవము. ఈ దైవ మనగా నేమి? “దైవం దిష్టం భాగధేయం” అన్నప్రకారము దైవ మన్నను, దిష్ట మన్నను, భాగధేయమన్ననూ సమానములే. విది భవితవ్యము మున్నగు పదములుకూడ దైవపదమునకు పర్యాయములే.

పూర్వజన్మారితం కర్మ దైవ మిత్యభిధీయతే ।

పూర్వజన్మలో చేసిన కర్మఫలము దైవమని చెప్పుదురు.

“ప్రకృతి స్త్వాం నియోజ్యతి” అని చెప్పినప్పుడు ప్రకృతిజన్మము దైవపదమునకు పర్యాయమే.

స దేవా దండ మాదాయ రక్షిన్తి పశుపాలవత్ ।

యం తు రక్షితు మిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంబోధయన్తి తమ్ ॥ (ఉదోహిత)

దేవశబ్దముచే చెప్పబడునది దైవమే “న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః; స్వభావస్తు ప్రవర్తతే” స్వభావము దైవమే. ఇంతకు చెప్పిన దేమన దేనికైనను దైవము వెనుకబలమై పని చేయుచుండను. అది కర్తృత్వము వెనుక నుండి ఒకకొలిక్కి తెచ్చియుండును; అదైవమే ప్రకృతము కృష్ణుడు “మ మై వై తే నిహతాః పూర్వ మేవ॥” అనగా దైవ మగు నాచీ పూర్వమే వీరు నిహతులైరి. వీరు తమ కర్మానుసారముగా నిహతి పొందుదురు. అనియే అర్థము. రామాయణమునందు “ద్విజమన్యుహతాని పై” అన్నప్పుడు ద్విజమన్యురూపముగనే దైవము వారల చావునకు అంతరకారణము.

భగవంతుడు ధర్మమునకు గ్లావి ఏర్పడగా అధర్మము తల ఎత్తి విచ్చల విడిగా వీరవిహారము చేయుచుండ అవతరించును. ముఖ్యము ధర్మోద్ధరణమే ఆ ధర్మము తనను ఉద్ధరించుకొనతలంచి కృష్ణార్జునుల నాశ్రయించినది.

ఇందు ఒకడు ధర్మము తెలిసినవాడుగా, రెండవవాడు త దజ్ఞుడుగా నున్నారు. ఇది ఆ ధర్మవిలాసమే. గుణనిధి యగు నరుసునిలో పరాకృపను జనింపజేసి కర్తవ్యము తోషకుండ చేసినది. బంధుమిత్రాదులన్న భావము ఇంతకు ముందు అర్జునునకు వారియందు ఉన్నదే. తదర్థమే వారితో కలసియుండవలె నని సందిప్రయత్నముచే జరిగినవి. శత్రువులుగా ఇట చేరిరి. శత్రువులయందు మిత్రభావము కన్పట్టినది. ఇది విషాదము. దీనికి కారణము కృప మాత్రము కాదు. పరాకృప, పరాకృపాకార్యమే విషాదము. అవిషాద మునకు యోగధర్మము కారణము. యోగధర్మకార్యము విషాదము. కనుకనే విషాదము యోగముగా ప్రోక్తము. అర్జునవిషాదయోగములో అర్జునశబ్దముచే స్వచ్ఛమైన ధర్మము చెప్పబడుచున్నది. ఆ స్వచ్ఛధర్మకార్యము విషాదము అర్జున విషాదము. అదే యోగము. అర్జునవిషాదయోగము.

లోకములోనిసామాన్యవిషాదమునకంటె ధర్మగుణమైన పరాకృపాజనిత విషాదము విలక్షణమైనది అని చెప్పుటకే అర్జున విషాదమని పేర్కొనబడినది.

ధర్మగుణ మగు పరాకృప స్వచ్ఛమైనది. అది అర్జునశబ్దముచే నిర్దేశింపబడుచున్నది అర్జునవిషాదమనగా అర్జునునియొక్క విషాద మనిచెప్పుట తగదు. స్వతః ప్రకాశమానమైన కుద్ధసత్త్వధర్మగుణమే అర్జునశబ్దారము. “పరయా కృపయాఽఽ విషః” అను చనపరిశీలనమున తేలు సారాంశ మేమన ఉత్తమమైన కృపతో అర్జునుడు ఆవేశింపబడినట్లే ఉత్తమపరమకృపతో కూడునదిగా పరమధర్మము తనను మరచిపోయిన యీలోకమును గురించి వీరందరు నొకప్పుడు ఎంతో ప్రీతి-అనందము కలిగియుండి, ఇప్పుడు దుఃఖమున బడుచున్నారే, వీరిని ఉద్ధరింపుట ఎట్లు? అని విషాదము పొందినది. కనుక గీత మొదటి అధ్యాయమునందు వివరి పబడిన విషయము పరధర్మకృపావిలాసమే. అర్జునశబ్దమునకు ధర్మమర్థము. ఆ ధర్మము కృష్ణుడే. ధర్మము కృష్ణుడు వేరు గారు. అర్జునశబ్దమునకే కృష్ణుడు అర్థము. ఆ ధర్మము కృష్ణార్జునరూపముగ విభక్తమై యున్నది. కృష్ణ శబ్దమునకు భారతమున కృష్ణార్జును లిరువురు వాచ్యార్థముగా గ్రహింపబడుచున్నారు అర్జునశబ్దముచేతను కృష్ణుని చెప్పవచ్చును. కృష్ణశబ్దముచే అర్జునుడు గౌణముగను, వాసుదేవుడు ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడుచున్నటు అర్జునశబ్దముచే అర్జునుడు ప్రధానము గను, కృష్ణుడు అప్రధానముగను గ్రహింపబడుచున్నారు. ఈ కారణంబున సాక్షాత్కర్త అర్జునుడు కదా! ధర్మాభిన్ను డగు కృష్ణుడు తన రూపమే అగు అర్జునునియందు విషాదమును కల్పించినట్లు భాసిల్లచేసి, తాను అర్జునునికి యోగ

మహిమ బోధించుచున్నట్లు చూపి గురుశిష్యపరంపర లోఁమున నెలకొల్పినాడు. కనుక అర్జునవిషాదము యోగధర్మమే అయి యున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మని చెప్పుటకు హేతు వైనది.

అత్యున్న మాతృనా వేత్స్వి స్పృఙ్ స్యాత్మాన మాత్మనా, ఆత్మనా కృత్తినా చ ర్వా మాత్మన్యేవ పృథీయసే (కు. 2-10) ఇత్యాది మహాకవి వచనములందు ఈ మహా ర్థమే భాసిలుచున్నది.

న హి తే భగవ న్స్వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః (గీ 10-14) స్వయ మే వాత్మనాత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమః । భూతభావనః భూతేశ దేవదేవః జగత్పతేః (గీ. 10-15)

ఇత్యాది భగవద్వచనములును సుసంపన్నము లగుచున్నవి ప్రకృతము అర్జునశబ్దిగ్రాహ్య డగు కౌంతేయుడు భగవదభిన్నుడు. ఆతని నావేశించిన “పరా కృప” భగవత్కృపయే. పరాకృప ఈతని నావేశించినది. అర్జునునకు కర్తృత్వము లేదు. పరాకృపకే కర్తృత్వము. కృప అర్జును నావేశించి తన మహత్త్వమును వెలువరించుకొనుటకు అవసరమైన పక్షుల నాతనిచే ననిపించి మరల నాకృపయే కృష్ణునిద్వారమున ఉపదేశముగా నావిష్కృత మైనది. కనుక అర్జునునియందు గలిగిన విషాదము కృష్ణునివలన ప్రవర్తిల్లిన దివ్యబోధ రెండు యోగశక్తిచే భగవదభిప్రే పరమైతములు. కృప — విషాదము, బోధ, యోగధర్మములు.

అర్జున విషాద యోగ ము

ఏ శబ్దమునకైనను అర్థనిర్ణయము చేయునప్పుడు కేవలసంకేతికార్యమును చెప్పుట గాక, సందర్భమునుబట్టి వాచ్య, లక్ష్య, వ్యంగ్యములలో నేది సమరస మగునో దానిని చెప్పవచ్చును. ఒకప్పు డీ యర్థములు వెగటును కల్గింపవచ్చును. కాని శాస్త్రీయ మగు చర్చ చేయునప్పుడు తమ తమ యభిప్రాయములను వ్యక్తము చేయుటకుగ విమర్శకులు, ముఖ్యముగ పండితులు ఈ వింతవ్యాఖ్యానములను చేయుచునే యున్నారు.

“విషం అతీతి విషాదః” దుర్యోధనుడు పెట్టిన విషము తినిన భిముడు విషాదుడు. ఇతడు వాయువుతుగ్గుడు. అర్జునుడు ధనంజయుడు. అనగా అగ్ని వాయుగ్నిసంయోగమువలె వీరిద్దరు ధార్మ్యమునదహనమునందు కలిసిరి.

“వనాని దహతో వహ్నిః సఖా భవతి మారుతః” అన్నట్లు యుద్ధనాయకు డగు అర్జునునకు వాయువు వలె మారుతి తోడ్పాటుగ నున్నందున అర్జునవిషాద యోగ మన్న పేరు వచ్చినది.

విషాదుడు ఈశ్వరుడు. హాలాహలమును భక్షించిన శివుడు అర్జునకు పాకుపతము నిచ్చెను. అంతమాత్రముతో తృప్తిపడక త్రిశూలదారియై యుద్ధముతో శత్రుసంహారమున తోడ్పడుచున్నాడు. ఈ వ్యాసవచనములు పరిశీలించ దగును:-

సంగ్రామే న్యహన నృతూన్ శరాఘై ర్విమలై రహమ్ ।

అగ్నితో లక్షయే యాంతం పురుషం పావకప్రభమ్ ॥ (దో 203-4)

జ్వలంతం శూల ముద్యమ్య యాం దిశం ప్రతిపద్యతే ।

తస్యాం దిశి విశీర్యంతే శత్రవా మే మహామునే । (- 5)

తేన భగ్నా నరీ స్సర్వా స్తదృగ్నా స్మన్యతే జనః ।

తేన భగ్నాని సైన్యాని పృథతో సుదదా మ్యహమ్ ॥ (- 6)

భగవం స్త్వం మమాఽఽచక్ష్య కో వై స పురుషోత్తమః ।

శూలపాణి ర్మయా దృష్ట స్తేజసా సూర్యసన్నిభః ॥ (- 7)

న వద్భ్యాం స్పృశతే భూమిం న చ శూలం విముంచతి ।

శూలా చ్ఛూలనహస్సాగ్రిణి నిపేతు స్తస్య తేజసా ॥ (- 8)

ఇల్లట్టనుడు ప్రశ్నించగ వ్యాసు డిట్లు సమాధానము చెప్పెను:-

ప్రజాపతీనాం ప్రభమం తేజసాం పురుషం ప్రభుమ్ । (- 9)

ఈశానం వరదం పార్థ! దృష్టవా నసి శంకరమ్ ।

తం గచ్ఛ శరణం దేవం వరదం భువనేశ్వరమ్ ॥ (- 10)

న శివ స్తాత ! తేజస్వీ ప్రసాదా ద్యాతి తేఽగ్రితః ॥ (- 20)

యుద్ధమునందు అర్జునునకు ముందు పోవుచున్న దివ్యశక్తి సాక్షాత్తు శివుడే యనియు, అర్జునునిపై గల దయతో అత డిట్లే తానే శత్రువులను సంహరించి అర్జునునియొక్క కార్యమును సులభము చేయుచుండు ననియు, కావున అర్జును డాశివుని శరణు జొచ్చుట శ్రేయస్కర మనియు, శ్రీ వేదవ్యాసుడు వివరించెను. ఈ యుద్ధమున అర్జున-విషాదుల కలయికయే అర్జునవిషాదయోగము.

విషమనగ శబ్దాదివిషయములు. దానివల్ల కలుగు సుఖదుఃఖములు, శీత తపములు, అధ్యాత్మిక, అధిదైవిక, అధిభౌతికము లగు త్రివిధపీడలు, మోక్షప్రతి బంధకములగు పుణ్యపాపములు మున్నగున వన్నియును. వాటిని “అత్తి నాశయతి భగవాన్” అనగ భగవంతుడే విషాదుడు. “అత్తా చరాచర గృహణాత్” విషయ సుఖము కాదార మైన చరాచరములను రావత్ప్రయకలితమైన చరాచరసంసారమును నాశనము చేయువాడు; అట్టి భగవంతునితోటి అర్జునునకు యోగము కలదు.

ఒకే రథమున ఒకే కార్యమునుసాధించు అర్జున-విషాదుల కలయికే అర్జున విషాదయోగము.

విష మనగ జలము. “విషం అత్తి పాతి” నీటిని త్రాగునది మేఘము. “ధాతునా మనేకార్థత్వాత్” అనుటవలన భక్షణార్థక మగు “అద-” ధాతువునకు చాగ్రగుట అను అర్థము చెప్పవచ్చును.

అబ్బిక్షణము అను పర్యయోగము కలదు. కనుక విషాదశబ్దమునకు మేఘ మని యర్థము చెప్పవచ్చును. భగవంతుని రూపము మేఘముతో పోల్చుట మే గాక, మేఘముగ రూపించుటయు గలదు. “కృష్ణమేఘః” అదిగ పర్యయోగములు కొలలుగ నున్నవి.

సృతాపి తరుణాతపం కరుణయా హరన్తి నృణామ్

అభంగురతనుత్విషాం వలయితా శతై ర్విద్యుతామ్ |

కళిందగిరినందినీతట - సురద్యుమాలంబినీ మదీయ

మతిచుంబినీ భవతు కాపి కాదంబినీ ||

(రస. 1-1)

భగవంతుడు-మేఘము అభిన్న మని వర్ణించు పద్యము లెన్నియో గలవు. ప్రకృతము విషాదశబ్దముచే చెప్పబడు మేఘము కృష్ణుడే. వారిరువురి కలయికయే అర్జునవిషాదయోగము. వారిరువురు ఒకరి కొకరు ప్రాణము లైనను రథ-రథి కులుగ ప్రకృతయుద్ధమున మహాస్యందనమున ఉండుటవలన వారిరువురి యోగము అర్జునవిషాదయోగము.

విష మనగ సంసారము. సంసారమును వృక్ష మందురు. “సంసార విషవృక్షస్య” అను వచనము ప్రమాణము. ఈ సంసారవృక్షమున జీవాత్మ-వర మాత్మలు పక్షిరూపమున ఉన్నా రని :-

ద్వా సువర్ణా నయుజా నఖాయా సమానం వృక్షం వరిషస్వజాతే |

తయో రన్యః పిప్పలం స్వా ద్వత్తి అనశ్చ న్నన్యోఽభిచాకశీతి|| అను వచనము ప్రమాణము ఇక్కడ చెప్పిన వృక్షమే గీతలో కృష్ణార్జును లధిరోహించిన రథముగ రూపొందినది. అర్జునశబ్దముచే కృష్ణార్జును లిరువురును తెలియబడుదురు.

దుర్యోధనుడే విషరూపమైన వృక్షము. “దుర్యోధనో మన్యుమయో మహా దుగ్రహః” అన్నది ప్రమాణము. ఈ మహాదుగ్రహము కూల్చుటకు అర్జునశబ్ద వాఙ్మయై న కృష్ణార్జునుల కలయికే అర్జునవిషాదయోగము.

ఉర్ధ్వమాల మథశ్శాఖం అశ్వత్థం ప్రాహు రప్యయమ్,

ఛందాంసి యన్య పర్ణాని య స్తం వేద స వేదవిత్ ||

(గీ. 15-1.)

అథ శోర్పర్వం ప్రసృతా స్తస్య కాఖా గుణ ప్రవృద్ధా విషయప్రవాళాః ।

అథశ్చ మూలా న్యనుసంతరాని కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే ॥ (2)

ఇందు పరిత మగు అశ్వత్థవృక్షము దుర్యోధనుడే, అశ్వత్థమనగ రేపు ఉండినది, అనగ యుద్ధానంతరము దుర్యోధను డుండడు, ఈ అశ్వత్థము సుని రూఢమూలము, అనగ రాజ్యములో పాతుకుపోయినాడు, అసంగశత్రుముతో వీనిని భేదింపవలయును అనగా బంధు వను సంగము లేక నాశనము చేయవలయును, అపిశ్యుట నకఃఖోగస్థాప మగు రాజ్యప్రాప్తి కలుగును, అని (గీ. 15-31) దీనివలన తెలియుచున్నది ఇట్లు విషరూపమైన అశ్వత్థమన్యుమహాద్రుమనాశనము చెప్పుటయే అర్జునవిషాదయోగము.

కాలమునకు విషముతో పోలిక గలదు, కాలకూటవిషము అనగా కాల సమూహమే విషము, కాల మనగ మృత్యువు, విషరూప మగు మృత్యువును భక్షించువాడు భగవంతుడు, “మృత్యు ర్యస్యోపసేచనం ।” అని కఠోపనిషత్తు, అట్టికాలమృత్యుభక్షకు డగు భగవానుడు విషాదుడు, అట్టి విషాదునితో అర్జునయోగము ఆర్జునః షాదయోగ మైనది.

లోకము విషముతో పోల్చబడుచున్నది, “లోక్యత ఇతి లోకః” అనగా దృశ్యప్రపంచము, ఇట్టి లోకము నాశనము చేయువాడు “కాలోస్మి లోకక్షయకృ త్ప్రవృద్ధః” “లోకాన్ సమాహర్తుమిహప్రవృత్తః (గీ 11-32)” భగవంతుడు విషాదుడు, అట్టి విషాదునితో అర్జునుని కలయికయే అర్జునవిషాదయోగమైనది.

యథాఽస్మతం చ సత్యం చ యథా చాపి విషామృతే ।

తథా త్వ మపి పార్థ శ్చ ప్రఖ్యాతా వాత్మకర్మః ॥ (కర్ణ. 30-5)

శత్రుడు పార్థుని అమృతముగను, కర్ణుని విషముగను చెప్పుచున్నాడు, ఈ కర్ణుడేకాక కర్ణునివలన ప్రేరితు లగు దుర్యోధనాదులును కూడ విషశబ్దముచే చెప్పబడుదురు, వీరిందరినీ నాశనము చేసినవాడు విషాదుడు.

య స్తాన్ ద్వేష్టి స మాం ద్వేష్టి య స్తా నను స మా నను ॥ (ఉ 90-28)

ఐకాత్మ్యం మాం గతం విద్ధి పాండవేర్ధర్మచారిభిః ॥ (29)

పాండవాన్ ద్విషతే రాజన్, మమ పౌత్రా హి పాండవాః ॥ (33)

దుర్యోధనునితో కృష్ణుడు చెప్పిన ఈ వచనములవలన పాండవశత్రువులను పొండవులుకన్న కృష్ణుడే ఎక్కువగ శత్రువులుగ చూచుచున్నాడని వారినిచంపుటకు తానే షూనుచున్నాడని తెలియుచున్నది.

తతః స్థాస్యంతి సమయే పాండవా ఇతి మే మతిః ।

సముచ్చేదం హి నః కృతస్నం వాసుదేవ శ్చిక్రీర్షతి ॥ (ఉ. 54-8)

దుర్యోధనుని ఈ వచనమువలన పాండవద్వేషులను చంపు పట్టుదల కృష్ణున కున్నట్లు తెలియుచున్నది. ద్యూతకృత్య మైనతర్వాత పాండవు లరణ్యమునకు పోయినపుడు పాండవులను చూచుటకు వెళ్ళిన కృష్ణుడు కౌరవులను నాశనము చేసి, ఆ ధర్మజునకు రాజ్యమిచ్చుదు ననగ అర్జునుడుకృష్ణుని కోపము నుపశమింపజేయును. మరల అరణ్యవాసములో నుండగ అజ్ఞాతవాసము కంటె ముందు కృష్ణుడు పాండవుల దగ్గరకు వచ్చి యుద్ధమునకు సేనలను సమకూర్చితి నని చెప్పును. కృష్ణుని కన్న సాత్యకి పాండవశత్రువులను నాశము చేయుటకు పనిగట్టుకొని యున్నాడు. కావున విషాదు డనగ కృష్ణు డైనను కావచ్చును. సాత్యకి యైనను కావచ్చును అర్జునున కట్టి విషాదునితో యోగమును చెప్పుటయే అర్జునవిషాదయోగము.

కృష్ణుడే విషరూపులగు శత్రువులను నాశనము చేసె ననుటకు “మయై వై తే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్” అను వాక్యమే ప్రమాణము.

విషరూపశత్రుసంహారమున ప్రత్యక్షముగ సాగితి యై ఎక్కడి కక్కడ తగు సహాయము చేయుచు శత్రునాశము చేయుచున్న కృష్ణుడు విషాదుడు. త్రికూల ధారియై పరోక్షముగ శత్రునాశము చేయుచున్న విషాదుడే విషాదుడు. అభిన్నులగు శివకేశవులు విషాదశబ్దముచే చెప్పబడుచున్నారు. వారిద్దరితో యోగము అర్జునునకు కలదు కావున అర్జునవిషాదయోగము.

కర్ణునిచే భంగపడిన ధర్మరాజు గుఱారములోనికి పోగా అన్నను చూచి వత్త మని అర్జునుడు కృష్ణునితో అటు పోయెను. కర్ణుని చంపవేదని తెలిసి ధర్మరాజు గాండీవమును అవమానపరచెను, అది యొక విషమఘట్టము. విషరూప మగు ఆ ఘట్టమునుసూక్ష్మదర్శిప్రసంగముచే విషరూపమైన అర్జునుని ప్రతిజ్ఞను మరొక రీతిలో నాశనము చేసి కృష్ణుడు విషాదు డైనాడు. అట్టి విషాదునితో యోగము అర్జునవిషాదయోగము.

విషయసుఖములు విషము, స్త్రీధనములు ‘విష’ శబ్దముచే రూపించుట ప్రసిద్ధమే.

వేదా ద్వేధా భ్రమం చక్రే కాంతాసు కనకేషు చ ।

తాసు తే వ్యవస్థనాసక్తః సాక్షిత్ కర్గః నరాకృతిః ॥

మన్మథసంహారము చేసి కాంతారూపవిషమును, దిగంబరత్వము, వహించి కనక రూపమైన విషమును నాశనము చేసిన ఈశ్వరుడు విషాదుడు. అట్టివాడే భీష్ముడు. వారిద్దరూ విషాదులే. వార్షికితో శత్రు-మిత్రరూపమున అర్జునునకు ఈ యుద్ధమున యోగ మున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మనవచ్చును.

“ఈశ్వరానుగ్రహోదేవ పుంసా మద్వైతవాసనా ।” అన్నట్లు ఈశ్వరుని వలననే అద్వైతజ్ఞానము కలుగును. ఈశ్వరాభిన్ను డగు భీష్మునివలన జ్ఞానమును అర్జునుడు ధర్మరాజుతోకూడ పొందబోవుచున్నాడు. గనుక విషరూపమైన అజ్ఞానమును నశింపజేసినవారు ఈశ్వర, భీష్ములు విషాదులు. వారితో యోగ మున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మనవచ్చును.

ఉలాకుని క్షారా రాయబార మంపుమా : — కోర్కె బలం తథా వీర్యం జ్ఞానయోగోఽస్త్రలాఘవమ్ । ఇహ తే దృశ్యం పార్థ! యున్యన్య పురుషో భవ ॥” కోర్కెధము, బలము, వీర్యము జ్ఞానయోగము, అస్త్రలాఘవము అర్జునునియందున్నట్లు దుర్యోధనుడు పేర్కొనుచున్నాడు. ఈ జ్ఞానయోగము కల యర్జునుడే విషాదుడు. అనగా విషరూప మైన అజ్ఞానమును నాశనము చేసినవాడు “అర్జున శ్వాసౌవిషాదశ్చ అర్జునవిషాదః, అర్జునవిషాదస్య యోగః అర్జునవిషాదయోగః” జ్ఞానయోగమువ్వారా అజ్ఞానమును నశింపజేసికొనిన యర్జునుడు శత్రుసంహారకర్మచేయుచుండుట అర్జునవిషాదయోగమున కర్థముయోగశబ్దము యుద్ధార్థ మని ముందు వివరింపబడును.

అర్జున శబ్దముపలక్షణము. పాండవులను, పాండవసైన్యమును కూడ ఇది చెప్పును. విషశబ్దము కర్ణుని చెప్పుచు తత్సహాయమున యుద్ధమునకు కడంగిన దుర్యోధనపక్షమునంతను చెప్పును. శబ్దాడు పార్థకర్ణులను అమృతవిషములతో పోల్చుటలో ఎంతో యర్థమున్నది. “సంసారవిషవృక్షస్యద్వేషలేఅమృతోపమే” అని లోకమున సాహిత్యపరు లరము చెప్పుచున్నారు. “ద్వేష తే విషామృతే” అని చెప్పినచో కుంతి యను వృక్షమునకు కర్ణ పార్థు లను విషామృతఫలములు పుట్టిన వన్న భావము శబ్దాని వాక్యములలో కన్పట్టుచున్నది. నిజమునకు ఈ రెండు ఫలములు విషతుల్యములే. ఒకటి బాహ్యముగ, మరియొకటి అంతరంగికముగ రెండును పీడాకరములే. అర్జునవిషములు అన్నప్పుడు పాండవ, కౌరవసేనలుగ చెప్పవచ్చును ఈ రెంటినికూడ “అత్తినాశయతి” అనగ భగవంతుడు ఈ రెంటిని కూడానాశనముచేయబూనియే యున్నాడనగ కృష్ణభగవానుడే. అతనియొక్క యోగము. అనగా యోగశక్తితో కూడిన యుద్ధకర్మ. అర్జునవిషాదయోగము.

నిజమునకు కృష్ణుడు పాండవులను రక్షించె నని, కౌరవులను నాశనము చేసె నని అనుకొనుచున్నారు. కౌరవపక్షమున ముగురు, పాండవపక్షమున ఏడుగురు మిగిలినా రని తెలియుచున్నది. ఇందులో సాత్యకి కృష్ణుడు ఇరువురు, పోగా పంచపాండవులు మిగులుదురు. ఈ పాండవుల పుత్రులు ఎవరూ మిగలనే లేదు. ఈ యుద్ధమునకు ఫలముగనే గాంధారిశాపము యాదవవంశము నాశన మగుటకు కారణ మగుచున్నది. ఋషిశాపముకూడ ముసలోత్పత్తికి కారణమై యాదవ వంశము నాశ మగుటకు కారణమగుచున్నను, ముఖ్యముగ కురుపాండవయుద్ధము ఆ వంశనాశనములో హేతుభూత మగుచున్నది. కృతవర్మ సాత్యకులు ఈ యుద్ధములో జరిగిన అన్యాయములను ఎత్తిపోతలతో కలహము ప్రారంభమగును. కనుక “లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధః” అను కృష్ణుని వచనము యధార్థము. అర్జునుడు విశ్వరూపముతో చూచినదానిలో ఉభయసేనల వీరులు నశించిపోవుటనే చూచెను. కృష్ణుడు పంచపాండవులను మాత్రమే మిగల్పదలచెను కాని, ఎవరినీ మిగిలింప దలంపలేదు. అతడు త్రికాలవేది. ‘కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం ప్రభవతి ప్రభుః’ అన్నట్లుగ చేయుటకు, చేయుకుండుటకు, అన్యథాకరించుటకు సమర్థుడు. అభిమన్యువధ అతనికి అభిమతమే. దిష్టము నావనని కృష్ణుడే చెప్పినాడు పదునారు సంవత్సరముల తర్వాత అభిమన్యుడు చనిపోవు నని అతనియుత్పత్తిలోనే యున్నది. దుర్యోధనపశానంతరము ధర్మజుని ప్రేరణతో గాంధారీధృతరాష్ట్రుల నోదార్చుటకు వారు కృష్ణులై శింపకుండ శాంతింపజేయుటకు కృష్ణుడు పోయెను. అక్కడ ఉండగనే అశ్వత్థామ చేయు హత్యాకాండ కృష్ణుడు ప్రత్యక్షముగ చూచును. పాండవులు అశ్వత్థామచే దగ్ధు లగుదురు. నేను శిశుముగ పోవలయు నని ధృతరాష్ట్రునితో ననగ మహాత్ములు పాండవులు వారిని కాపాడు మని ధృతరాష్ట్రుడనును. అతడు వచ్చునప్పటికి సౌప్తికము పూర్తి యయినది. చక్ర ముడుపేసి సూర్యాస్తమయమును కల్పించి సైంధవుని నదకు కారణ మైన కృష్ణుడు తన మాయాయోగశక్తి చే ఈ ఘోరవిశననము నాపడా? ద్యూతకాలమున నేను సౌంభకవధతో నుండుటచే ఇట జూద మాపలేకపోతిని అనెను. కాని అదే సమయమున ద్రౌపది ప్రార్థింపగ ఆమెను మానభంగమునుండి రక్షించెనే! అన్య కార్యవ్యాప్తులు దైన సమయములో కూడ భగవంతుడు తన యోగమహిమచే భక్తులను కాపాడగలుగుట ఈ ఘటమున తెలియుచున్నది. మరి ఈసౌసి కము నేల ఆపలేకపోయెను? ఆప దలంపలేదు. ధర్మరాజు ప్రశ్నకు అశ్వత్థామ యంతటి శక్తిమంతు డగుటకు కారణముగ శివశక్తిని ఉద్ధరించెను. ఆ శివుడెవరు? ధానేకదా! “తాను వేరు, శివుడు వేరు” అని కృష్ణుడు చెప్పునా? తాను ప్రత్య

క్షమగ సారథి యై యుద్ధతంత్రం నను నడుపుచుండ మరి అరుసుని శత్రు సంహారములో కైకూలవారి యై ఈశ్వరుడు శత్రుసంహారమును చేయుచుండ “మ యై దైరే నిహతాః ఘోర్య మేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్” అన వాక్యార్థము సరస మగుట గమనించినచో ఆ ఈశ్వరుడు “నానే అయినట్లు ఆ మగుట లేదా: మూరకాలమున “నేనున్నచో అపెడివాడను.” అన్నదానికి ఆ మేమి: నన్ను తలంచినచో నే నట్లు చేసి యుండెడివాడను అని. కనుక పాండవుల సర్వాత్మనా కృష్ణు నాశ్రయించినారనుట తగదు. కృష్ణుని ధర్మరాజు పిలిచి యంశమున నియోగించెనో ఆ యంశమువరకు సంరక్షింపబడినది. ద్యూతవిషయమున పాండవులు కృష్ణుని స్మరింపలేదు. దాని ఫల మనుభవించిరి. అభిమన్యు పశ్యపూహములతో జొనుపుటకు కృష్ణుని స్మరించి అతడు నీకు రక్షకు డని అంశ లేడు. అందుల కతడు వనిపొయెను. ధర్మరాజు యుద్ధభూమిలో రక్షణబాధ్యత పొందినవాడనుకాదు. గాంధారీవృతరాష్ట్రుల దగ్గరకు పంపును. దాని ఫలితమున అనుభవించిరి.

అగుచో పాండవులకు అశ్వత్థామ హానిచేయుచున్నాడని పరిగెత్తుకొనివచ్చెనే అప్పుడు తలంచినారా: “యేన వినా య దనుపపన్నం తత్ తేనాఽఽక్షిప్యతే” ఏది లేక, ఏది ఉండదో, అది దానిని తప్పక ఆకరించును, పాండవులు స్మరించిరికనుక నేనవచ్చినాడు. వచ్చి అశ్వత్థామబారినుండి పాండవులను కాపాడినాడు. అదికూడ వ్యాస మహర్షిని అడ్డుచేసుకొని కాపాడినాడు. అశ్వత్థామమీద కోపముచే ఉత్తరాగర్భమును రక్షింపజాలించెను. ఆ ఉత్తర కనినపుడు మొత్తము యావన్మంది, కుంతి, సుభద్రా, ఉత్తరతో సహా ప్రార్థించి శరణు పొందగ అప్పుడు తన ప్రతిజ్ఞానుసారము వరీక్షిత్తును బ్రతికించెను కాని ఈవంశములో పాండవులు తప్ప అందరు చచ్చి రని చెప్పుటమే. చచ్చినవానిని బ్రతికించుట యదాహరణము. కనుక కౌరవపాండవ పక్షములను రెంటినికూడ కృష్ణుడు నిరూపణముమై భస్మీకరణము చేసెను. పాండవ సమక్షములో సంజయునితో దుర్యోధను డను మన్యుమయమహాద్రుమమునకు ధృతరాష్ట్రుని మూలము. ధర్మరా జను ధర్మమయమహాద్రుమమునకు నేను బ్రాహ్మ ధాహ్మణ్యులు అని చెప్పెను. అనగా నీ రెండువంశములు కాలవక్త్య లై ప్రాచీనుకాలాయుషీచలకు వేళ్ళ బయట పడినవి ఈ రెండు వృక్షములు కూలి పోవును ధృతరాష్ట్రుడును నీషి కైరమునందు భావ ముంచినాడు. నేనును అంతే సంజయ: గృహింపుము. అని చెప్పును వృక్షింశమునకు బ్రాహ్మణకాపము వధన నాశన మగును. అని సూచించుటయు కలదు,

వనం రాజా ధృతరాష్ట్ర స్సపుత్రో

వ్యాఘ్రాస్తే వై సంజయ పాండుపుత్రాః ।

మా వనం చింధి సవ్యాఘ్రం

మా వ్యాఘ్రో నీనకు ర్వనాత్ (ఉ 28-55)

నిర్వనో వద్యతే వ్యాఘ్రో నిఘ్నాఘ్రం చింద్యతే వనమ్ ।

తస్యా ద్వాఘ్రో వనం రక్షే ద్వనం వ్యాఘ్రం చ పాలయేత్ ।

(28-56)

అటు ధృతరాష్ట్రునికి ఇందులో ఎంత నీతి, బెదిరింపు ఉన్నవో, అంతా పాండవులకును, కౌరవులు నశించిన మీఠు నశింతురు అన్నదే సారం. “ధృతరాష్ట్రో మనీషీ” సంజయః ధృతరాష్ట్రుడు మనీషి ; అత చెరుగును; ఈ విషయమున నీవు బాధ పడకుము అని తాత్పర్యము. వ్యాఘ్రవనములు రెండు కాపాడబడితేనే తప్ప ఇందులో ఒక దానికి రక్షణ, ఇంకొకదానికి భక్షణ అన్నది లేదు.

లతాధర్యాః ధార్తరాష్ట్రాః సాలా స్సంజయ పాండవాః ।

న లతా వర్తతే జాతు మహాదుర్ము మనాఃకృతా ॥

(ఉ 28-56)

లతాధర్ములు కౌరవులు; మహాదుర్ముమధర్ములు పాండవులు. ధార్తరాష్ట్రులు పాండవుల నాశ్రయించిన బ్రతుకుదురు. వాచ్యార్థ మిది. లత ఉపలక్షణము. చిగుళ్ళు వగైరాలు ధార్తరాష్ట్రులు. అవి పోయిన మౌన నిరుపయోగము. వంటచెరకునకే పనికివచ్చును. శాఖా, పత్ర, పల్లవ పుష్ప, ఫలసమృద్ధి పోయిన చెట్లు ఉన్నా నశించి నట్లే. పాండవుల విషయమిది. చివరకు మిగిలినది ఇంతియ కదా! ఎండిన మోడులు పాండవులు. కృష్ణభావము ఇది. అతని కర్తవ్య మిది. కృతమును ఇదే కదా! పాండవులు బ్రతికి రనుకొనుచున్నాముకాని, ఇంచుమించు వారును వచ్చినట్లే. “అత్మా వై పుత్రీనామాసి. తస్మాత్పుత్రో హి హృదయం. ప్రజయాహి మనుష్యః పూర్వః ।” మున్నగు వేదవాక్యముల సారము కనుగొనుచో పాండవులు శారీరకముగ ప్రత్యక్షముగ బ్రతికినను, మానసికముగ పరోక్షముగ వారి చావు వారు వచ్చిరి. కావుననే ధ్వన్యాలోకకర్త చతుర్థోద్యోతమున భారతమున పరమార్థము శాంతరస మని చెప్పుచూ, ఆ ఒక్క పరమాత్మయే సత్యము, నిత్యము అని చెప్పెను. పరాకృమములయందు, గుణములయందు బుద్ధిని ఉంచుటకూడ అప్రయోజకమే. కేవలము భగవంతునియందే దృష్టి నుంచుట పరమార్థ మని వ్యాఖ్యారతతాత్పర్యముగ నిర్ణయించెను. ఈయంశము సమర్పించుటకు వృష్ణపాండవసాక్షాదశన్ముకూర్ణ గ్రమనిర్ధాన ధర్మ నని ఫేర్కొనెను.

"శాస్త్రరూపే కావ్యచ్ఛాయాన్వయిని వృష్టిపాండవవిరసావసానవై మనస్యదా
యినీం సమాప్తి ముపనివిభృతా మహామునినా వైరాగ్యజననతాత్పర్యం ప్రాధాన్యేన
స్వప్రకంధస్య దర్శయతా మోక్షలక్షణః పురుషార్థః శాంతో రసశ్చ ముఖ్యతయా
వివక్షితవిషయత్వేన సూచితః। అనేన హ్యయ మర్థో వ్యంగ్యత్వేన వివక్షితః;- య
దత్ర మహాభారతే పాండవాదిచరితం య తీర్క్ర్యతే త త్సర్వం అవసానవిరసం
ఆవిద్యాప్రపంచరూపం చ పరమార్థస్వరూప స్తు భగవాన్ వాసుదేవోఽత్ర కీర్త్యతే,
రసాత్ తస్మిన్నేవ షరమేశ్వరే భగవతి భవత ధ్యావితచేతసః, మాభూత్ విభూతిమ
నిశ్చారాను రాగిణో గుణేషు వా నయవినయపరాక్రమాది వ్యమిషు కేషు చి త్సర్వా
త్వనా పీఠినివిష్టధియః ॥"

(ధ్వన్యాలోక - 4 ఉద్యోతము)

అర్జునవిషాదయోగము నిజముగ అర్జునుని దుఃఖమును చెప్పునదియే యగుచో
అది కేవలము యుద్ధభూమిలో తన శత్రువు లగు ధార్తరాష్ట్రీదులను చూచినపుడు
కలిగినది కాదు. కుమారాశ్రయదర్శనములో కర్ణుడు మేఘగంధీరస్వనమున రంగమున
ప్రవేశించినప్పుడే అర్జునునియందు హీకోక్రొధములు ప్రవేశించినవి. దోర్నిడు కర్ణు
నకు అనుమతి నిచ్చెను. అప్పుడు దుర్యోధనుడు కర్ణునితో సఖ్యము చేసెను. అనా
హతోపదిష్టులు, అనాహతోపజల్నితు లగువారలకు ఏలోకములువచ్చునో ఆ లోక
ములకు నిన్ను పంపుదు నని అర్జునుడు ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఈ ప్రతిజ్ఞయే ధ్యావితారత
సంగ్రామమునకు పునాది. ఇందుగ్గిడు మేఘములతో కలిసి ప్రదర్శనమును చూచుటకు
రాగా, సూర్యుడు కర్ణుని వైపునుండి ఆ మేఘములను అర్జునునిమీదకు మరలించెను.
ఇది అతని జీవితములో విషాదము. ఇవట ఇంద్రదత్త మైన శక్తి ని కర్ణుడు అర్జు
నునిపై ప్రయోగించుట అను అర్థమునకు స్ఫోరకము. కృష్ణుడు దానినితొలగించును.
ఇదంతయు నీ ఘటములో మనకు స్ఫురించును. యుద్ధభూమిలో సీతడు విషాదము
నొందినది తన శత్రువు లగు ధార్తరాష్ట్రీలను చంపుటయందు కాదు; ఈ యుద్ధము
నకు ఫలితముగ వృష్టియాదవపంశములుకూడ నశించిపోవునని గమనించెను. కనుక
అర్జునుడు విషాదము పొందెను. కృష్ణుడు విశ్వరూపము చూపి అతడు యుద్ధము చేసి
నను, యుద్ధము చేయకున్నను తా నీ సర్వక్షత్రియసమూహమును నశింపజేయ సమ
కట్టి నని నీవు తప్ప నింకెవరు మిగలరు అనువాక్యమునలన తెలియజేసెను. నీవు
తప్ప ఈ విశ్వరూపము నెవ్వరు చూడలే దని చెప్పినదానికర్థము అనలు విశ్వరూప
మునే చూడలేదని కాదు. కొరవసభలో చూపిన విశ్వరూపము కురుపాండవవీర
వినాశనప్రదర్శనాత్మకమే, కాని అర్జునునకు చూపిన విశ్వరూపములో కొరవసక్షము
పాండవపక్షముల పీఠుల వినాశముతో బాటు వృష్టియాదవపంశవినాశము, బల
రాహునిర్మాణము కృష్ణనిర్మాణము మొదలై నవన్నియు చూసెను. అందుకే అతనికి

దీవ్యచక్షువు నొసంగెను. అర్జునుడు మరల ఆ రూపమును చూపు మనగ గీతార్థమును మాత్రమే చెప్పెను కాని, ఆ రూపమును చూపలేదు. చూపలేననుట నిజమే యగుచో ఉదంకునకు ఏల చూపెను? కాపున అర్జునుడు ఏ దుష్ఫలితముల నూహించి విషాదము నందెనో వాటన్నింటికి ఈ యుద్ధమును మానినంత మాత్రమున పరిష్కారము కాదని, సమస్తవీరులు కురుపాండవవృష్టివంశములలోని వారందరు నశించుటను ఎవ్వరూ ఆపలేరు. అని విశ్వరూపమును చూపి, ప్రబోధించిన తర్వాత అర్జునుడు మోహము తొలగిన దని తాను కృష్ణనితోబాటే భూభారహరణార్థ మవతరించిన నరాంశ మని స్మృతిని పొంది తానీయుద్ధమును మానినంత మాత్రమున వీరు బ్రతుకుదు రేమో, లేక తానీయుద్ధమునకు కర్తనేమో, లేక, తాను సంపాదించిన అత్రుశస్త్రాదులవలన ధర్మజాదులు పౌరుషమును చూపి యుద్ధమును చేయ బూనుచున్నారు; తాను మానిన ఈ యుద్ధముమానునేమో మున్నగునపెన్నియో సందేహములు అతని మనస్సులో తందోవతండ్ములుగ వరలె ననియు, పోగా, గతసందేహుడై తాను యుద్ధము బుద్ధిపూర్వకముగ చేయకున్నను భగవంతుడు యుద్ధము చేయించియే తీరును. నారాయణాంశము యుద్ధప్రవృత్తమై క్షత్రియక్షయకారకమై తమస్మృతిమై యుండ ఆ నారాయణాంశముతో నారాయణావతారమునకు చెందిన ఆ ప్రకృతిలో ఒక భాగము పొంది భూభారహరణార్థము అవతరించిన ప్రకృతి తనను వివశము గావించి యుద్ధము చేయించు నని “మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి” అన్న వాక్యమువలన నిర్ధారణము చేసికొని “కరిష్యే వచనం తవ” అని యుద్ధోన్ముఖుడైనాడు. కాని అతనిలో నున్న విషాదము తొలగలేదు. ప్రకృతి విషయములోను భీష్మ, ద్రోణ, సౌమదత్తి, ప్రకృతిజయద్రథకర్ణవధలలో “కరిష్యే వచనం తవ” అని మరలమరల అనుచు ఆ యుద్ధవీరులను మడియించెను. ధర్మరాజు గాండీవమును అవమానమొనర్చినపుడు తన ప్రతిజ్ఞను వివరించి ధర్మరాజు నిపుడు చంపవలయునుకదా! “కథం త్వం కృష్ణమన్యసే” అని కృష్ణుని వచనమునే తాను పాటించదలచినట్లు వివరించి ఆ సందర్భమున కృష్ణుడు వివరించునట్లు చేసెను. దుర్యోధన - భీమగదాయుద్ధములో అన్యాయముగనే భీముడు దుర్యోధనుని చంపగలడుకాని న్యాయముగ చంపలేడు. భీమునకు సంజ్ఞ చేయుము. తొడలు విరుగకొట్టి ప్రతిజ్ఞాపూరితముగ భీమునికి దుర్యోధనుని చంపుమని సూచించుము. అనగ అట్లే చేసి ఆఘట్టమున కృష్ణవచనకారిత్యమును చేసెను. అపాండవ మగుగాక అని అశ్వత్థామ అత్తము ప్రయోగించినపుడు దానికి బదులుగ కృష్ణవచనానుసారమే మరల అత్తమును ప్రయోగించెను. కృష్ణును మతుడై అక్కడకు వచ్చిన భగవదభిన్నుడే యగు కృష్ణద్వైపాయనుని వచనాను

సారము అస్త్రిమును ఉపసంహరింపు మనగా ఉపసంహరించుకొనును. ఉదంకో పాఖ్యానములో ఉదంకుడు పౌష్యమహారాజును శపించుట, పౌష్యమహారాజు ఉదంకుని శపించుట జరిగినది. ఆఘట్టములో ఉదంకుడు శాపమును ఉపసంహరించుకొనెను. కాని రాజగు పౌష్యుడు శాపము నుపసంహరింపలేదు. అచట “రాజయొక్క మాటలో మెత్తదనము, మనస్సులో కాఠిన్యముండును. బ్రాహ్మణుని మాటలో కాఠిన్యము, మనస్సులో మెత్తదనము ఉండు” నని చెప్పుటవలన బ్రాహ్మణుడు శాపోపసంహారము చేయ గలిగినను, కఠినచితు డగు రాజు అన్నది మరలించుకోలేడు. అన్న అంశమును పరిశీలించినపుడు జ్యోతిషాదుల యగు అర్జునుడు నిజమునకు అస్త్రిము నుపసంహరించువాడు కాదు. వ్యాసవచనానుసారముగ కృష్ణుని కిచ్చిన మాటప్రకారముగ అర్జునుడు ఆ అస్త్రిము నుపసంహరించుట ఆతని “కరిష్యే వచనం తవ” అనువానికి పరమోపాహరణము.

ధృతరాష్ట్రుడు పవహారు సంవత్సరముల తర్వాత భీష్మాదులకు, దుర్యోధనాదులకు శ్రాద్ధక్రియలు జరిపి అరణ్యములకు పోయి ననగ భీముడు సుతరామూ ఆంగీకరింపలేదు. అర్జునుడు :- “ధృతరాష్ట్రుడు రాజుని, పృథ్వి, ఆతడు కోరిన ధన మిమ్ము; ఆపకారములను న్మరింపరాదు.” అని ఎంత చెప్పినను వినలేదు. కాని అర్జును డట్లు చెప్పుటకు హేతువేమి? భీమునివలె అతడును కష్టములను పొందినవాడు కదా! కాని కృష్ణుడు ద్వారకకు పోవుచు “పూర్వవిషయములను స్మరించి బాధపడవల” దని ధర్మరాజునకు చెప్పి వెడలెను. అదిగాక, ధృతరాష్ట్రుడు చనిపోయి నన్నప్పుడు వ్యాసుడు :- “నీవు చనిపోవలదు; పాండవుల మేలు కోరుచూ ఇక్కడనే ఉండు” మని చెప్పగ ధృతరాష్ట్రుడు అట్లే యుండెను. కృష్ణవచనానుసారము, కృష్ణద్వైపాయనవచనానుసారము ప్రవర్తింప వలసియుండగ భీముడు తద్విరుద్ధముగ ప్రవర్తించుచున్నను, అర్జునుడు మాత్రము అట్లే ఉండుట కృష్ణవచనకాఠిన్యమునకు ఉదాహరణము.

ముప్పదియిది సంవత్సరములు గడిచినవి. అర్జునుడు ద్వారకకు పోయి అక్కడ జరిగిన సమస్త విషయములు తెలిసికొనెను.

యత్ర సర్వక్షయం కృత్వా తా పునో రామకేశవౌ । (ఆ. 2-౩50)

సోతిచక్రమతుః కాలం ప్రాప్తం సర్వహరం మహత్ ॥

ఋత్రాక్షుణ్డౌ ద్వారవతి మేత్య నృష్టివినాకృతామ్ ।

దృష్త్వా విషాద మగమత్ పరాం చార్తిం సరస్వతీ ॥ (ఆ. 2-౩51)

దృష్త్వా నిత్యేద మావనో వ్యాసవాక్యప్రబోధితః ।

భీష్మరాజం హమాసాద్య సన్న్యసం సమతోచయత్ ॥ (8:2)

యత్ర రాజ్యం పరిత్యజ్య పాండవాః పురుషరథాః ।

ద్రౌపద్యా సహితా దేవ్యా మహాప్రస్థాన మాశ్రితాః ॥ (858)

యత్ర తేఽగ్నిం దదృశేరి లౌహిత్యం ప్రాప్య సాగరమ్ ।

యత్రాగ్నినా చోదిత శ్చ పార్థ స్త్రిస్త్రిన్ మహాత్మనే ॥ (860)

దదౌ సంపూజ్య త ద్దివ్యం గాఢీవం ధను రుత్తమమ్ ।

ఈవాక్యములవలన కాలవశులై రామకృష్ణులు సర్వక్షయమును బూర్తి చేసి వారునూ ఆ కాలగర్భములో కలసిపోయిరి. అర్జునుడు శూన్య మగు ద్వారకను పొంది విషాదార్థులను పొందును. ఆ సందర్భములో అర్జునుని సర్వశక్తులు నశించినవి. గాంధీవము పట్టు తప్పినది. తాను సంపాదించిన అస్త్రము లన్నియు నిరుపయోగము లైనవి. వృష్టికళత్రములను రక్షింపలేకపోయెను. ప్రభావ మనిత్య మని తెలిసికొనెను. వ్యాసవాక్యములవలన ధర్మరాజును చేరి సన్న్యాస మును పొంద గోరెను. పాండవు లందరు కూడ ద్రౌపదీసహితులై మహాప్రస్థానము చేసిరి. అగ్నిచోదీతుడై గాంధీవము నగ్ని కిచ్చివేసెను.

ఈ ఘట్టమునకు అర్జునవిషాదఘట్టము స్ఫోరకము. అస్త్రశస్త్రములను విడచి, రథోపస్థు డగుటకు భవిష్యత్తున తాను చేయ బోవు గాంధీవశ్యాగమున కుపలక్షణము. ఆత డక్కడ ప్రదర్శించిన ఘట్ట మంతయు భవిష్యదర్శస్ఫోరకము. కనుక కర్ణునిరాకతో ఆరంభమైన విషాదమేఘావరణము అర్జునుని జీవితమంతయు వ్యాపించి చివరకు కృష్ణనిర్వాణమున పరిపూర్ణమై చివరకు మహాప్రస్థానమున పూర్తియైనది. కనుక అర్జునుడు అస్త్రశస్త్రాదులను పొందినప్పటినుండి మరల అతడు వాటిని వదలిపెట్టనంత వరకు అర్జునవిషాదయోగమే.

ఈ మహాయుద్ధమునకు కాని, మధ్యమధ్యలో జరిగిన ఇన్ని వై పరీత్యము లకుగాని పేరెరకుడు భగవంతుడు. కర్ణునులు దైవా సుర సంపదలకు ప్రతీకలు. వారు భూభారహరణకార్యములో నిమిత్త మాత్ములై యున్నారు. దీనిలో పాపికులుగ ఉపయోగపడినవారు దుర్యోధనాదులు. కర్ణుడు చనిపోవునప్పుడు “నేను రథచక్ర మును ఎత్తునంతవరకు యుద్ధ మాపుము” అని అడిగినప్పుడు కృష్ణుని వచనములు దుర్యోధనుడు భీమునకు విషము పెట్టిన దాదిగా తత్తణుపర్యంతము జరిగిన ప్రతి విపరీతకృత్యమునకు కర్ణుడు మూలకారణ మని నిరూపించెను. నిజమునకు దైవా సుర సంపదలకు ప్రతీక లగు అర్జునకర్ణులు ఒక తల్లి బిడ్డలే. కావున అర్జునశబ్ద మును చెప్పుచున్నప్పుడు ఆ అర్జునశబ్దముతో కర్ణుని గూడ గ్రహించుచుండవలె యును. కృష్ణార్జును లన్నప్పుడు కృష్ణశబ్దసాహచర్యముచే అర్జునుని గ్రహించి

నట్లు, రామరావణులన్నప్పుడు విరోధిధర్మముచే దశరథరాముని గ్రహించునట్లు అర్జునశబ్దముచే ఇక్కడ కర్ణుని గ్రహించుచుండవలయును. అందుకే వ్యాసమహర్షి కర్ణుని విషముగ చెప్పెను అర్జునవిష మనగ అర్జునుడు, కర్ణుడు వాడిద్వారా భూభారహరణార్థప్రయోజక మగు క్షత్రియవంశనాశనము అర్జునవిషాదమున కరము. లేక అర్జునవిషము అనగ అర్జున, కర్ణులకొరకే అదనార్థము అనగ భక్షణార్థము యోగము అనగ యుద్ధము అర్జునవిషాదయోగము.

కనుక అర్జునవిషాద మనగ కేవలము కురుపాండవసంగ్రామాదిలో అర్జునుడు విషణ్ణుడై ప్రకటించిన భావములను చెప్పు గ్రంథభాగమును గీతావ్రథమాధ్యాయమునకు మాత్రమే చెందినదిగ భావింపరాదు. అర్జునవిషాదశబ్దము పూర్వ గ్రంథమునకు, ఉత్తరగ్రంథమునకు పేకుపై యున్నట్లు వ్యాఖ్యానింపవలయును.

అస లింతకు అర్జునుడు దుఃఖించినాడా? అన్నది ప్రధానాంశము. అర్జునుడు మహావీరుడు మహాభారతసంగ్రామతంత్రమునయుద్ధనాయకుడు. ఇందులకు-

సేనాపతిపతిం చక్రే గుణాకేశం ధనంజయమ్ ।

అర్జునస్యాపి నేతా చ సంయంతా చైవ వాఙ్మనామ్ ॥

ఉ 156-16

స కర్షణానుజః శ్రీమాన్ పరబుద్ధి ర్నారదనః ।

ఉ. 156-18

ఇత్యాదిశ్లోకములు ప్రమాణములు. నాయకునియందు కావ్యశాస్త్రము ననుసరించి ఉత్తమలక్షణముః స్మియు తగియున్నవి. ఒరుగబోవునది మహాసంగ్రామము ఇందు భీష్మాదులవంటి వృద్ధులు, ద్రోణాదులవంటి గురువులు, అశ్వత్థామ మొదలగు గురువు లట్లు పూజింపదగిన గురువుపుత్రులు, ఇంకను ఇతర బంధువర్గము, మిత్రవర్గమును ఇరువగులందు యుద్ధసన్నద్ధులై తృణీకృతప్రాణులై యున్నారు. వీరులందరును ఈ యుద్ధమున పాల్గొనిరి.

కూన్యా చ పృథివీ సర్వా జాలవృద్ధావశేషితా ।

నిరశ్వపురుషే వాసీ దగ్రథకుంజరవర్జితా ॥

(భీ-1-7.)

కారణాంతరముచే బలరాముడు, రుక్మి యుద్ధమున పాల్గొనలేదు.

ద్వా వేవ తు మహారాజ! తస్మా ద్యుద్ధా దపేయతః

(ఉ - 157-38-39)

రౌహిణీయ శ్చ వార్షణ్యే రుక్మి చ వసుధాధిప ॥

యుద్ధముద్వయము:- ఇట్టి సందర్భములో రెండంశములు అర్జునునికి న్నట్టినవి. తన స్వార్థమునకై ఇంతమ దిని చంపవలసినదేనా? ఇది పాపహేతువే యగుచున్నది. కానిక్షత్రియులకు యుద్ధము కర్తవ్య మైనను, విధివిహితమైనను, దోషస్పృష్టము కాదని చెప్పుటకు నీలు లేదు. భగవంతుడుకూడ యుద్ధమును దుష్టముగనే చెప్పెను,

“సదోష మపి న త్యజేత్” భ. 11-18 అని చెప్పెను. ఈ దోషమును ప్రభవతః అలోచింప తగినదిగా తలచినాడు అర్జునుడు.

యద్ధమ్మ కు లక్షయ క ర ము :- ఇంక రెండవ యంశము. ఇంతకు ముందు ఏ యద్ధమ్మలోను వీర్యవత్త రమయిన జాతియే పూర్తిగా అడుగంటిపోవు నీతి రాలేదు. ఇప్పు డట్లు గాదు. ఇప్పుడు సమాగతులైన ఈ వీరు లందరిలో యద్ధమ్మనుండి తిరిగి వెళ్ళువారు ఎవరును లేరు. అందరును కూరురే. మహిష్షాసురే, క్షత్రియధర్మనిర్వహణ ధౌరంధర్యురే. మరి వీరందరు చనిపోయినచో ఈ జాతిలో నున్నట్టి స్త్రీలందరు దుష్టలగుట యనివార్య మగును. అందుచే క్షత్రియ జాతియే గాక “రాజా కాలస్య కారణమ్” అనియు, “యథా రాజా తథా ప్రజాః” అనియు చెప్పబడియున్నందున సమస్త ప్రపంచము రాజరక్షితమై వెలుగొందుచున్నందున రక్షకుడైన రాజే లేకపోయినచో, రాజవంశమే నశించిపోయినచో సకలవర్ణములు అథోగతి పాలై వర్తనంకరము కలుగును. ఇట్టిది లోకవ్యవస్థకే తీరని నష్టము కల్గించును. తత్కర్త లమైన మాకును, దుర్యోధనాదులకును పాపము వచ్చును. అని అర్జునుడు దుఃఖించినాడు.

కాని, ఈ విషయమును ఆప్తే పున ఉన్న దుర్యోధనుడు గాని, తక్కినవారు గాని అలోచింపరాదా? యని అనరాదు. అందుచేతనే మనమైనను ఈ పాపమునుండి తొలగి చనవలెను గదా అని అర్జునుడు చెప్పినాడు.

ఈ దృష్టితో అర్జునుని యాలోచన ధర్మసంబద్ధమైనదా? దుష్టమైనదా? అని ఆలోచించినవారే అగువడుటలేదు. ఎంతసేపును అర్జునునియందు శోక మోహములున్నవి. అందువల్లనే స్వధర్మమును విడిచి, పరధర్మమైన భిక్షాచరణము చేయుటకు సంకల్పించినాడు. ఇక్కడిగా వ్యాఖ్యలు చేయుచున్నారు. ఇంకను కొంత మంది, “అర్జునుడు తీవ్రవైరాగ్యము పొందినాడు” అనిరి. “య దహ రేవ విరజే త్తదహ రేవ ప్రప్రజేత్” అని ఉన్నందున విరక్తుడై అప్పుడే సన్న్యాసమును స్వీకరించినాడు. అందుచేత “సన్న్యస్య శ్రీవణం కుర్యాత్” అను న్యాయము ననుసరించి జిజ్ఞాసువై “ముముక్షు రైవ శరణ మహంప్రవద్యే” అన్నట్లు “శిష్య స్తేఽహం కాధి మాం త్వాం ప్రపన్నం” అని శరణు పొందినాడు. ఇంతే కాదు, దీర్ఘ శరణాగతి పొందినాడు. ఇందుకు తగ్గ సాధనవత్తుష్టయసంపత్తి అంతయు మొత్తముగ ఈ యర్జునునిలో నెక్కొనియున్నది. అనుచు వ్యాఖ్యాన పరంపరలు కొలలుగా సాగించుచున్నారు.

నిజమును ఆలోచించిన అర్జునుడు స్వధర్మమును విడువలేడు. పరధర్మమును ఆశ్రయింపనులేదు 'భైక్ష్యమ పీహ లోకే' అన్నాడు. అదైనను మేలుగానే కన్పడుచున్నది అన్నాడు. దీనిలో ప్రధానాంశ మే మనగా కులముకొఱకు తనను గామముకొఱకు కులమును, రాష్ట్రముకొఱకు గ్రామమును త్యాగము చేయవలెను.

త్యజే దేశం కుల స్థానై గ్రామ స్థానై కులం త్యజేత్ ।

గ్రామం జనపద స్థానై హ్యస్థానై పృథివీం త్యజేత్ ॥ ఆ 115-39

ఈ భారతధర్మబోధ హృదయమునకు తాకగా ఇంత మహావ్యవస్థ నశించి పోవుటకన్నను నేను, నావారు పతనమైపోయిన వచ్చు నష్ట మేమిటి? అన్న దృష్టితో ఈతని ప్రసంగము ప్రవర్తిల్లినది. ఇది ధర్మము కాదని ఎవరైన అన్నచో "తేద్యో మహద్భ్యో నమః" ఇట్టి వారిని గూర్చిన భర్తృహరిసూక్తి స్మరణీయము.

అజ్ఞః సుఖ మారాధ్యః సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః ।

జ్ఞానలవడుర్విదగ్ధం బ్రహ్మోపి నరం న రంజయతి ॥

అర్జునుడు స్వధర్మత్యాగపూర్వకముగ పరధర్మము నాశ్రయించినచో కారపణ్యదోషోపహతస్వభావః

వృచ్ఛామి త్వాం ధర్మనమ్మాథచేతాః ।

య చేర్చియ స్వాస్తి నిశ్చితం బూహి త న్మే

శిష్య స్తేహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ ॥

(భ-2-7)

అనుచు శ్రీయోదాయక మగు ధర్మము నుపదేశింపు మని శిష్యుడై కృష్ణు నాశ్రయింపడు. కనుక అర్జునునకు ధర్మమునందు ఆసక్తి కలదు అనియే చెప్పవలయును. శోకమోహములున్నవాడని చెప్పు నవకాళము లేనే లేదు. కాని శోకమోహములు అర్జునునియందున్నట్లు వాచ్యముగనే యున్నది కదా! అని అందు రేమో? భారతము కావ్యము అను విషయము మరువరాదు. కావ్యము దేని నైనను వాచ్యముగా చెప్పినంతమాత్రమున చాలదు. ఆ యర్థము వ్యంగ్యవిలసి తము కావలయును. అప్పుడే దానికి సామ్యాణ్యము.

అర్జునునకు శోకమోహములు లేవు :- స్వధర్మత్యాగము, పరధర్మగ్రహణము, శోకమోహములు కలవారి లక్షణములు:- స్వధర్మత్యాగము, పరధర్మగ్రహణ మనునవి అర్జునునియందు నిర్భూషితము లగుచో అతనియందు శోకమోహములు కూడ నిర్భూషితము లగును. కాని అట్లు చెప్పుటకు అవకా

శమే లేదు. తీవ్రముగా యుద్ధపరిణామములు విచారించునప్పటికి అర్జునునకు చేతులు వణకినవి. ఒకలు గగుర్పాటు చెందినది గాండీనము జారినది. అబ్బా! యని చతికిలబడినాడు. ఇది దుఃఖముకాదా? కాదు. ధర్మాభినివేశమే ఇందలి పరమార్థము. అందుచేత అర్జునుని దుఃఖమునే ప్రధానముగ జేసికొని ఈ అధ్యాయమునకు విషాదయోగ మని పేరు పెట్టినదో అవిచారితరమణీయమే.

ధర్మ సంశయ యోగము :-

గీత ప్రథమాధ్యాయమును ధర్మసంశయయోగ మని చెప్పుట సముచితమై యుండును. ఈ అధ్యాయము “ధర్మక్షేత్రే” అని “ధర్మ” శబ్దముతో ప్రారంభించుటకు ధర్మవిషయికమైన తీవ్రసంశయములిందు ప్రకటికృతములగుట హేతువుగా పేర్కొనతగును. ప్రతిపదనము ప్రశ్నానుకూలముగా నుండుట శాస్త్రీయపద్ధతి.

“న హ్యశ్వత్థా నాపృష్ఠః కోవిదారా నాచష్టే!”

“ధృతరాష్ట్ర స్తు ధర్మజ్ఞో న వధ్యః కురుసత్తమః!” (ఉ-54-9)

అని ధర్మజ్ఞుడుగా కీర్తింపబడిన ధృతరాష్ట్రుడు, ‘ధర్మక్షేత్రే’ అని ప్రారంభించి అడుగుతున్నాడనగా ఆ విషయము ధర్మసంబంధిగా నుండునే కాని తద్విన్నముగ నుండదు ఒక్క విషయము ధృతరాష్ట్రుని యందు గమనార్హము. “పాండవులకై దుర్యోధనుని విడువను కాని ధర్మము జయించును అని చెప్పెదను” అనెను.

సర్వం త్వ మాయతీయక్తం భాషసే ప్రాజ్ఞసమృతమ్!

న చోత్సహే సుతం త్వక్తుం యతో ధర్మస్తతో జయః॥ (ఉ-57-9)

వేయి కగవదీతలు కాని, భీష్ముడు చెప్పిన శాంత్యానుశాసనిక పర్వవ్యాప్త ధర్మకోటులు కాని దీనికి సరిరావు.

అట్టి ధృతరాష్ట్రుడు “వారు ధర్మవిషయిక మగు చర్చ ఏమైనను జరిపి యుద్ధము చేసిరా; ” అని అడుగును.

అప్పటికిని ధృతరాష్ట్రుడు కుమారునకు నీతి చెప్పకపోలేదు

దుర్యోధన! హృషీకేశం ప్రపద్యస్వ జనారనమ్ ।

అఖో న స్సంజయ సాత! శరణం గచ్ఛ కేశవమ్॥ (ఉ-68-6)

అని ధృతరాష్ట్రుడు విదురినితో అనుట ఆతని ధర్మబుద్ధికి తార్కాణము.

‘న చైవ శక్యం సంయంతుం యతో ధర్మస్తతో జయః’ (భీ-2-13) అను వ్యాస మహర్షి వచనము ధృతరాష్ట్రుని వాక్యమువలెనే భవితవ్యమును ఎవ్వరును ఆపలేరని, ధర్మము మాత్రమే జయించు నని వ్యక్తము చేయుచున్నది. కావున ధర్మాభినివేశ

ము కలవాడు అగు ధృతరాష్ట్రుడు, ధర్మక్షేత్రే 'ఇత్యాదిగా ప్రశ్నించిన విధానమచూడ 'ధర్మవిషయకమైన ప్రసంగమును చెప్పు' మనియే అతడు సంజయునిఅడుగనని తెలియును. తదనుగుణముగానే సంజయుడును ధర్మవిషయకప్రసంగమును చెప్పుటకే ఉపకరిమించెను.

మా మ కాః పాండవాః :-

"మామకాః పాండవాస్తైవ" అని తనవారిని, పాండవులను విడదీసి అదుగుటలో ధృతరాష్ట్రుని మమకారము "మామకాః" అన్న పదమువలన వ్యక్తమగుచున్న దని "పాండవాః" అన్నపదమువలన పాండవులు తన వారితో యుద్ధము చేసి గెలువగలరా? నావారు నూర్గు, వారు ఐదుగురు. నావారి సైన్యము పదకొండు అక్షౌహిణులు, పాండవులది ఏడు అక్షౌహిణులు. వారు నావారిని గెలువ గలరా? అన్న అహంకారము వ్యక్తమగుచున్నదని వ్యాఖ్యానించుచున్నారు.

కాని ఈ అర్థమును వివరించుటకు ముందు ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నశ్లోకములోని అన్ని పదములు పరిశీలించవలెను. 'సమవేతాః' అను పదము కలదు. ఈ పదము ఉభయవక్షములను చెప్పును. ఈ "సమవేత" పదము ఎంత అర్థసంపలితమో గ్రహింపవలెను. "సుహృదః సమవేతాన్ మంత్ర్యవతః వరాన్ ప్రహిణుయాత్" అని వివాహమునందు వరుడు తనకై 'కన్య సన్వేషింపు" దని ఎట్టివారిని పంపవలెనో వివరించు సూత్రము. ఇందులో సమవేతులన, మనోవాక్కాయకర్మలలో ఇసుమంతయు భేదము లేనివారు అని అర్థము. ఈ కురుక్షేత్రమున యుయుత్సులై చేరిన వీరు లందరు క్షత్రియునికి యుద్ధము ముఖ్యధర్మమై యున్నది అని నమ్మి అట్టి యుద్ధము చేయ వలెనని పెండ్లికుమారులవలె వచ్చిన వారే. ఇందులో ఎవరికిని అధర్మబుద్ధి లేదు. అన్నభావమే.

అనేక స్థలములలో "కురుక్షేత్ర సంగ్రామములో పాల్గొన్న మహా వీరులందరు తమ తమ వర్ణానుకూలముగ స్వధర్మములను ఆచరించినవారే" అని చెప్పబడుట గమనార్హము. ఇది ధృతరాష్ట్రునికి తెలియదనుకొనుట మన అజ్ఞానమును నిరావరణముగా చూపుట. కనుక 'నావారుకాని, పాండవులు కాని ధర్మవిషయకముగా ఏమి చేసి' రని ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నసారముగా గ్రహింపదగును.

మామకాః పాండవాస్తైవ కి మకుర్వత సంజయః

(గీత 1-1)

'మామకాః పాండవాః' పదములు ప్రయోగించుటలో ధృతరాష్ట్రుని ఆశయము ఇక్కడ కిక్కడ అవసరమై వేద్య, లేక, గ్రహణస్థాన, లేక, పాక్షాపాయ

సమయభక్షణ-న్యాయానుసారముగ వ్యాఖ్యానింపబూనుట తగదు. సంజయునికి ధృతరాష్ట్రానికి ఇంతకుముందు జరిగిన చర్చలను పురస్కరించుకొని విమర్శింప వలయును.

వి మ ర్శ క మ్మ న్యు లు :-

మరకు తెంత వింతగా నున్నారో తెలియవలె ననుకున్నచో ఒక ఉ హరణము చాలును. "సంజయుడు జ్ఞాని, కనుక ఇంటిలో ఉండే అన్ని యుద్ధతంత్రములను దివ్యదృష్టితో ప్రత్యక్షముగా చూచి చెప్పెనని ప్రచారము చేయుచున్నారు. ఇది అజ్ఞానవిలసితము.

యయుత్సువులై ఇరువాగులవారు కురుక్షేత్రమున చేరగా ధృతరాష్ట్రానికి కడకు వ్యాసుడు వచ్చెను. వ్యాసునివైశంపాయనుడు —

'ప్రత్యక్షదర్శి భగవాన్ భూత భవ్యభవిష్యవిత్' (భీ-2-2) అనును.

'శోచంత మార్తం ధ్యాయంతం పూర్వాజ్ఞా మనయం తదా' (భీ-2-3)

అనగా తన పుత్రుల అనయము వలననే ఈ యుద్ధము వచ్చినదని, పాండవులు నయపరులేయని ధృతరాష్ట్రాని ఆశయము గదా!

రాజన్! కాలపరీతా స్తే పుత్రా శ్చాన్యశ్చ పార్థివాః ।

తే హింసం త్రిద సంగ్రామే సమాసా ద్యేతరేతరమ్ ॥ (భీ-2-4)

తేషు కాలపరీతేషు వినశ్యత్యేవ భారత ।

కాలచక్రం సమాజ్ఞాయ మా స్మ శోకే మనః కృథాః ॥ (-5)

యది చేచ్ఛసి సంగ్రామే దగ్ధు మేరా నిష్కాంపతే ॥

చక్షు ర్ద్దామి తే పుత్ర యుద్ధం తత్ర నిశామయ ॥ (-6)

యుద్ధమును చూడగల శక్తి నిచ్చెదనని వ్యాసు డనగా చూడను కాని విందు నని ధృతరాష్ట్ర డనును.

న రోచయే జ్ఞాతివధం దగ్ధం బ్రహ్మరిసత్తమ ।

యుద్ధ మేర త్వశేషేణ శ్రుణుయాం తవ జేజ్ఞసా ॥ (భీ-2-7)

అందుకే 'వింటే భారతం వినాలి. తింటే గారే తినాలి' అని సామెత పెరిసింది. అవును మరి ఇంతమంది చచ్చిన దెక్కడ? ఒక్కసారి ఇంతమందికి పారలౌకికకర్మలు జరిగిన దెక్కడ? సరే! ధృతరాష్ట్రాడల్లనగ వ్యాసుడు సంజయునకు వర మిచ్చెను.

ఏష తే సంజయో రాజన్! యుద్ధ మేత ద్వదిష్యతి ।

వృకాశం వాఽవృకాశం వా దివా వా యది వా నిశి ॥ (భీ-2-10)

మనసా చింతిత మపి సర్వం వేత్స్యతి సంజయః ।

నైనం శస్త్రాణి ఛేత్స్యంతి నైనం బాధిష్యతే శ్రీమః ॥

గావఃగిరయం జీవన్ యద్దా దస్తా ద్విమోక్ష్యతే ।

(11)

పరమవలన సంజయుడు శస్త్రాస్త్రాలకు అతీతుడు కదా!

అథ గావలగి రిద్వా న్సంయుగా దేత్య భారత ।

ప్రత్యక్షదర్శి సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యవిత్ ॥

(భీ-13-1)

అస్మై రసంగో యుద్ధేషు పరదానా న్మహాత్మనః

(భీ-15-9)

ఇంకను ఎన్నో ఉదాహరణము లున్నవి వీటివలన సంజయుడు యుద్ధ భూమిలో ఉన్నా డని స్పష్ట మగుచున్నది.

సంజయుడు యుద్ధములో ఉన్నాడనుటకు ధృతరాష్ట్రుడు వేసిన అతి స్వరస మైన ఒక తమాషాప్రశ్నవలన తెలియును. “ఇంద్రిద త్తమైన శ క్తిని ఘటోత్క- చుని మీద ప్రయోగించెను. కృష్ణార్జునులమీద ప్రయోగింపవలె నని ఎన్నివర్షాయ ము లనుకొనినను ఎవరికిని గుర్తు వచ్చుట లేదు. కృష్ణుడు తన శ క్తిచేత పార్థుని రక్షించెను.” అని సంజయుడు చెప్పగ, ధృతరాష్ట్రు డిట్లనును :-

విరోధీ చ కుమంత్రీ చ ప్రాజ్ఞమానీ మమాత్మజః ।

య స్తైష సమతిక్రాంతో వధోపాయో జయంప్రతి ॥

(దో-183-17)

స వా కర్ణో మహాబుద్ధిః సర్వః ప్రభృతాం పరః ।

న ముక్తవా న్కథం సూత రా మమోఘం ధనంజయే ॥

(దో-183-18)

త వాపి సమతిక్రాంత మేత ద్గావలగే కథం ।

ఏన మర్థం మహాయుద్ధే య త్వయా నావబోధితః ॥

(దో-183-19)

“తెలివి మాలిన నాపుత్తుడు, బుద్ధిశాలి కర్ణుడు, జయకరమగు అత్తమును మరపుచే ప్రయోగింపలేదు పో! సరే నీవు మేధానిధివి కదా! సంజయా! కర్ణునికి గుర్తుచేయక పోయావా! నీబుద్ధికిని మరుపు కలిగినదా!” అనును. దీనినిబట్టి సంజ యుడు యుద్ధము జరుగుచుండగా ఆయుద్ధభూమిలోనే ఉన్నట్లు స్పష్టము అగుచున్నది గదా!

ఇంతటి విషయమును కూడ గమనింపలేనివారు భగవద్గీతను ప్రచారము చేయుచుండుట, వారిని మనము మహాత్ములనుట మనవిజ్ఞానభాస్కరుని కాలమేఘము లావరిండుట కాక మరేమి? కావున పూర్వాశరసందర్భబుద్ధి కలిగిననేగాని, విమర్శ తీర్థమును వెలువరింపదు. శ్రీకృతమునకు అవతరింతుము.

సేనాముఖేషు స్థాస్యంతి మామకానాం నరరథభాః ।

బలీయః సర్వతో దిష్టః పురుషస్య విశేషతః ॥

(ఉ-50-47)

వశ్యం నైవి జయం తేషాం న నియచ్ఛామి య త్సుతాన్ ।

తే పురాణం మహేష్వానాః మార్గ మైంద్రం సమాశ్రితాః ॥

(48)

త్యక్యంతి తుములే ప్రాణాన్ రక్షంతః పార్థివం యశః ।

య ధైషాం మామకాః తాతః త ధైషాం పాండవ అపి ॥

(49)

భీష్మద్రోణకృపులు ముగ్గురు నావారి సైన్యముఖముల నుందురు; కాని దిష్టము బలీయము, పాండవులదే జయ మని తెలియును. నావారు పురాణ మగు నైంద్రమార్గ మాశ్రియించిరి. పార్థివ మగు యశము కాపాడు యుద్ధమున ప్రాణములను త్యజింతురు. భీష్మద్రోణకృపులకు నావ రెట్లో పాండవులు నల్లకదా! అని ధృతరాష్ట్రుడు సంజయునితో అనును.

ప్రయాతు నో భవా నగ్రే దేవానా మివ పావకిః ।

వయం త్వా మనుయాస్యామ స్సౌరభేయా ఇవర్షభమ్ ॥

(ఉ-155-15)

అని దుర్యోధనుడు భీష్మునితో అనగా భీష్మ డిట్లనును-

ఏవ మేత నృహాబాహో యథా వదసి భారత ।

య ధైవ హి భవంతో మేఃతఃధైవ మమ పాండవాః ॥

(ఉ-155-16)

అపి చైవ మయా శ్రేయో వాద్యం తేషాం నరాధిప ।

సంయోద్ధవ్యం తవ్రాథాయ యథా మే సమయః కృతః ॥

(ఉ-155-17)

న త్వేవోత్సాదనీయా మే పాండోః పుత్రా జనాధిప ।

తస్మా న్యోధా న్ననిష్కామి ప్రయోగే జాయంతం నదా ॥

(ఉ-155-21)

దుర్యోధనునితో భీష్ముడు పలికిన ఈవచనములవలన ధృతరాష్ట్రుడు పైన సంజయునితో చెప్పిన భావాలు కేవలహామాత్మకల్పితములు కాక యథార్థవచనములని తెలియును. ఇట్లే తక్కినవారును చెప్పిరి.

కనుక సర్వ సర్మవిదులగు వృద్ధవీరత్రయము నా పక్షమువారికి నాయకత్వము వహించినందున, పాండవులును వీరికి కావలసినవారే అగుట వలన, నావారు కాని, పాండవులుకాని ఈ వీరత్రయమును అవమానింపలేదు కదా! సంజయః యుద్ధము నండు ఎవరు గెలిచినను, ఎవరు ఓడినను అది దైవికమే.

దిష్టమేవ వరం మన్యే పౌరుషం చా ప్యనర్థకమ్ ।

(ఉ-158-4)

ధర్మక్షేత్రమునగదా యుద్ధము జరుగుచున్నది. అందును మాహర్షపురుషుడును, ధర్మస్వరూపుడును అగు కురుపు పేరగదా ఆ క్షేత్రమువెలసినది. 'మామకాః

పాండవాః' భీష్మాదిత్రయమునకు కావలసినవా రగుటవలన ధర్మపద్ధతి నవలంబించిరా, లేవా? అన్నదే ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నసారము. మామకాః అని ధృతరాష్ట్రుడు దుర్యోధనుని, తదనుజులను నిందించుచుండును. 'పాండవాః' అని వారి మహత్త్వము కీర్తించుచుండును. మామకులు జనార్దనుని ఆశ్రయింపలేదు. చెడుచున్నారు. "మమ పా౯ణా హి పాండవాః" అని పాండవులుకృష్ణునిచే ఆదరింపబడుచున్నారు. సంజయుడు ప్రశ్నానుకూలముగా సమాధానము చెప్పెను. నీవారు, పాండవులకూడ యుద్ధమారంభించుటకు ముందుపెద్దలనుమతిని, ధర్మానుసారముగా పొందిరి. అని వివరించెను. దుర్యోధనుడుపెద్దల అనుమతి బడసెను.

దృష్ట్వా తు పాండవానీకం పూర్వం దుర్యోధన స్తదా ।

ఆచార్య ముపసంగమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్ ॥ (భీ-1-2)

ద్రోణుని "ఆచార్య" పదమున చెప్పుటవలన దుర్యోధనుని చేరిక "ఉపసంగమ్య" అనుటవలన గురుశిష్యులకు విద్యాగ్రహణకాలమున ఉండురీతి ఇందు గోచరించుచున్నది. దుర్యోధనుడు ఆచార్యుని చేరి తన విద్యామహిమను అతిశయింప చేసికొనినట్లు తెలియును.

త చ్చుర్వా త్వరితః పార్థ శ్శుచి ర్భూత్వా సమాహితః ।

ఉపసంగమ్య విశ్వేశం అథిష్ఠే త్వథ సోఽబ్రవీత్ ॥ (అర. 10-19)

నరుడు శివునివలన అస్త్రమును పొందినపుడు "ఉపసంగమ్య" అన్న ప్రయోగము గమనార్హము.

దుర్యోధనుడు ద్రోణు నేల చేరెను.

'వత్సైతాం' అని మొదలు "అయనేషుచ" అను శ్లోకము వరకు (గీ 1-3-11) దుర్యోధనుడు చెప్పిన వచనములు విని ఏమియు సమాధాన మొసంగనందున ద్రోణుడు దుర్యోధనుని నిర్లక్ష్యము చేసినాఁడు అనియు, దుర్యోధనునకు యుద్ధధర్మము తెలియదు అనియు, అట్లు తెలిసినచో సర్వసేనానాయకుడగు భీష్ముని చేరక పరిమితసేనానాయకు డగు ద్రోణుని చేరునా? అనియు వ్యాఖ్యానములు చేయుచున్నారు. దుర్యోధనుడు భీష్ముని చేరక ఆచార్యుని చేరుటలో అతని నీతి తెలియును. కొన్ని కారణముల వలన భీష్ముని సర్వసేనానాయకునిగా చేసినను దుర్యోధనునికి, అతడు నమ్మిన నెచ్చెలి కర్ణునికి కూడ ద్రోణుడు నాయకుడు అగుట సమ్మతము. అర్జునుని ద్రోణుడు తన పుత్రునికన్న మిన్నగా భావించెనని, అందరు అంగీకరించిన నగ్నసత్యమే. కాని పాంచాలురమీద నున్న ద్వేషమున కావచ్చును, లేక కౌరవుల హుడు తిన్నందులకు ఈ శరీరము వారి దన్న భావముకావ

చ్చును. కారణమేమైనను, ద్రోణుడు తన శక్తిని దాపరికము లేక దుర్యోధనహింసార్థము విని యోగించె ననుటకు ఒకటి వది కాదు; వందకు మించి ఘట్టములు నిరూపకములుగ ఉన్నవి. ఒక సందర్భములో ఇతడు పాంచాయలను చంపక కవచము విడువను అను ప్రతిని గొనును. నేను చంపగా మిగిలిన పాంచాయలను మిగిలిన వారిని చంపుమని, అశ్వత్థామకు చెప్పుమని సుయోధనునితో చెప్పును

“నాహత్యా సర్వపాంచాలా న్యవచస్య విమోక్షణమ్ ।

కర్తాస్మి సమరే కర్మ ధార్తరాష్ట్రహితం వచః ॥ (దో. 161-34)

రాజస్థూయా స్ఫుతం మే త్వ మశ్వత్థామాన మాహవే ।

న సోమకాః ప్రమోక్ష్యా జీవితం పరిరక్షతా ॥ (దో. 35)

యచ్చ పితృనుశ్చిష్టోఽసి తద్వచః పరిపాలయ ।

ఆన్యశంస్యే దమే సత్యే ఆరవే చ సిరో భవ ॥ (-36)

ధర్మార్థ కామ కుశలో ధర్మార్థా వ్యపీడయన్ ।

ధర్మప్రధానకార్యాణి కుర్యా శ్చేతి పునః పునః ॥ (-37)

ద్రోణుడు శత్రుము విడుచుచు కర్మకృపసుయోధనులను సంబోధించి ఇట్లును.

“సంగ్రామే క్రియతాం యతోఽబ్రవీ మ్యేష పునః పునః ।

పాండవేభ్యః శివం వోఽస్తు శత్రు మభ్యుత్సృజా మ్యహమ్ ॥ (దో. 193-44)

సంజయుడు దౌత్య మొనరించిపోవుచు ధర్మజులను, జనార్దనుని ఆమంత్రించి ఇట్లును. “ఆమంత్ర్యి గచ్ఛామి శివం సుఖంవః సౌమ్యేన మాం పశ్యత చక్షుషా నృపాః (ఉ 9-?) ఇత్యాదులందు పాండవులకై అందరిచేత శివము ధ్యానింప బడెను. ఆ శివము పాండవులనుండి మీకు లభించును సుయోధనుడు ద్రోణుని చేరినందుకు ఫలము చూచితిరా! ఇంక ద్రోణాత్మజుడగు అశ్వత్థామ సుయోధను నకు చేసినది కనుడు.

సుయోధన జీవసి త్వం వాక్యం శ్రోతృసుఖ భుజు ।

సప్త పాండవత శ్శేషా ధార్తరాష్ట్రా స్త్రయో వయమ్ ॥ (సౌ. 9-40)

తే చైవ భ్రాతరః పంచ వాసుదేవోఽథ సాత్యకిః ।

అహం చ కృతవర్మా చ కృపః శారద్యత స్తథా ॥ (సౌ- 9-40)

కృతే ప్రతికృతం పశ్య హతపుత్రా హి పాండవాః । (సౌ-9-41)

ఇట్లు అశ్వత్థామ హను చేసిన కృత్యము వివరించెను.

దుర్యోధన స్తుతాం వాచం నిశమ్య మనసః ప్రియాం ।

ప్రతిభిభ్య పున శ్చేత ఇదం వచన మభిప్రీత్ ॥

న మేఽకరో త్తద్ధాంగేయో న కర్ణో న చ తే పితా ।
 య త్వయా కృపభోజాభ్యాం సహితే నాద్య మే కృతమ్ ॥
 స చ సేనావతిః క్షుద్రో హత స్సార్థం శిఖండినా ।
 తేన మన్యే మఘవతా సమ మూక్తాన మద్య వై ।
 స్వస్తి పాప్రస్తుత భద్రం వః స్వరే నః సంగమః పునః ॥

ఈ ఘట్టమువలన అతడు ఆచార్యుని ఎందుకు చేరెనో అర్థ మగును. రాజనీతి మాత్రమే కాదు. ధార్మికమగు విషయమును గ్రహించుటకు సుయోధనుడు దోషుని చేరెను.

బలరాముడు సుయోధనుని పక్షము :-

సుయోధనుడు బలరాముని తనకు సహాయము చేయు మని పార్థింపగా నాతడు ఉభయపక్షములకు దూరముగా నుండ తలంచుటను వివరించి,
 జాత్రోఽసి భారతే వంశే సర్వపార్థివపూజితే ।
 గచ్ఛ యుధ్యస్వ ఓర్వేణ కైత్రీణ భరతర్షభ ॥ (ఉ-8-31)
 అని చెప్పెను. ఇందు వేయి గీతలయినను లీన మగును. ఇంతటి పరమబోధను బలరామునివలన సుయోధనుడు పొందెను. కృష్ణుడు పూర్ణావతారు డగుచో అంశావతారుడు బలరాముడని కదా! పూరాణవిదుల భాషితము. ఈ అంశావతారరూపము సుయోధనుని పక్షము.

దుర్యోధనుడు ధర్మాత్ముడు :-

జలస్తంభవిద్యవలన సుయోధనుడు సాధించినదేమో తెలియునా? తన యోగమహిమచే అవతారమూర్తిని బలరాముని ఆకర్షించెను. ఈ రహస్యము ఆ ఘట్టమున వ్యక్త మగుచున్నది. ఇది తెలియని మహాత్ములు సుయోధనుని పిరికి తనముగా వ్యాఖ్యానింతురు పాపము వారి తప్పేమి ఉన్నది. చరువెంత ఉన్నను అర్థగ్రంథముల సార మెరుగు నేర్పు తక్కువ. “తా స్ప్రీతిన్వైష యత్నః” బలరాముడు వచ్చి ఖిమ దుర్యోధనుల గదాయుద్ధమున సుయోధనునిది ధర్మ మని వ్రకటించినాడు. పాండవులది అధర్మమనియు చెప్పినాడు ఆ మొత్తము ఘట్టము చూచినచో బలరాముని తిర్చునకు పాండవులతోబాటు కృష్ణుడును అవనతశిరస్కుడైనాడు. సుయోధనుడు తాను స్వర్గమునకు పోదు ననగానే మహాత్ములు, పుణ్యా పురుషులు చనిపోవునప్పుడు జరుగు గొప్పవంతలు, పుష్పవర్షము కురియుట మున్నగున వన్నియు సంభవించినవి సుయోధను డిట్లనును;

అధీశం విధివ ద్దత్తం భూః పృథ్వాస్తా ససాగరా ।

మూర్ధ్ని స్థిత మమిత్రాణాం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (౪-162-51)

య దిష్టం క్షేత్రబంధూనాం స్వధర్మ మనుపశ్యతామ్ ।

య దిదం నిధనం ప్రాప్తం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (52)

దేవార్తా మానుషా భోగాః ప్రాప్తా అసులభా నృపైః ।

ఐశ్వర్యం చోత్తమం ప్రాప్తం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (53)

సపహృ త్సానుజ శ్చైవ స్వర్గం గంగాహ మమృత ।

యూయం నిహతసంకల్పాః శోచంతో వర్తయిష్యథ ॥ (54)

ఈవచనములు సుయోధనుడు పలుకగా జరిగిన విషయమును సంజయుడు

దృతరాష్ట్రునితో చెప్పెను.

అస్య వాక్యస్య నిధనే కురురాజస్య ధీమతః ।

అవత త్సుమహ ద్వర్షం పుష్పాణాం పుణ్యగంధికాం ॥ (55)

ఆవాదయంత గంధర్వా వాదిత్రం సుమనోహరమ్ ।

జగు శ్చాప్సరసో రాజ్ఞో యశస్సంబద్ధ మేవ చ ॥ (56)

సిద్ధా శ్చ ముముచు ర్వాచ సాను య ధితి భారత ।

పవో చ సురభి ర్వాయుః పుణ్యగంధో మృదు స్సుఖః ॥ (57)

వ్యరాజం శ్చ దిశ స్సర్వా నభో వైదూర్యసన్నిభమ్ ।

అత్యద్భుతాని తే దృష్ట్వా వాసుదేవపురోగమాః ॥ (58)

దుర్యోధనస్య పూజాం తు దృష్ట్వా పీడితా ముషాగమన్ ।

హతాం శ్చాధర్మత క్కురీత్వా శోకార్తా కుకుమ స్త్వ రి తే ॥ (59)

సంజయునికి వ్యాసమహర్షి పృథ్వాదిని దివ్యదృష్టి దుర్యోధనుడు దివంగతుడు కాగా పోయినదట.

“తవ పుత్రే గతే స్వర్గం శోకార్తస్య మమానఘ ।

ఋషిదత్తం ప్రణిష్ఠం త ద్దివ్యదర్శిత్య మద్య వై ॥” (సౌ-9-63)

దీనివలన తెలియున దేమి? సుయోధనుడు పుణ్యపురుషుడగుటవలన ధార్మికుడగుటవలన ఆతని నన్నిదానముతో నాకు ఆ దివ్యదర్శిత్య మున్నది. అది ఆ ధర్మస్వరూపుడు పోగా గతించినదన్న భావమే సంజయునిది. వ్యాసుని ఉద్దేశ్యము కూడ ఆసుయోధనుని ధార్మికబుద్ధిని వెలుగొందజేయుటయే కనుక వ్యాసుడు అట్లు నిరూపించుటకు ఆ మాట సంజయుని నోట పలికించెను.

తే పురాణం మహేశ్వాసాః మార్గ మైంద్రం సమాశ్రితాః । (ఉ-50-13)

అని ధృతరాష్ట్రుడు తనవారిని గురించి సంజయునితో అనుటయు,

“తేన మన్యే మమవతా సమ మాత్మాన మద్య వై ।” (సౌ-9-58)

అని సుయోధనుడు ద్రోణితోననుటయు ఏకముఖముగా నున్నవికనుక సుయోధనుని ఇంద్రమార్గసమాశ్రయణము ఏకరీతిగా, ఏకోన్ముఖముగ నెక్కడను కుంట్లు పడక నడిచినదని మనకు భారతమంతయు వరుసగా చదువుచో నరము కాగలదు. సుయోధనుడు అట్లు ఇంద్రమార్గాశ్రయముననే తాను ఇంద్రసమానుడ నై తి ననుచు మరణించెను.

ఇట్టి దుర్యోధనుడు యుద్ధమునకు ముందుగా “ఆచార్య ముప సంగమ్య” (గీ. 1-2) అనుటవలన ఎంత మహార్థమున్నదో “ఆచార్య” పదము వలన, “ఉపసంగమ్య” అను పదమువలన వ్యక్తము గావింపబడినది తత్వార్థప్రకాశ నార్థమే అట్లు చేరె నన్నదే సారము. ఇది సరసులకు తప్ప అన్యుల కేల అవగత మగును?

శబ్దారశాసనజ్ఞానమాత్రేణైవ న పేద్యతే ।

పేద్యతే న తు కావ్యార్థతత్త్వజ్ఞై రేవ కేవలమ్ ॥

అని ధ్వన్యాచార్యులవారి సరససారస్వతమధురోదారసూక్తి. ఆచార్యునిమౌన భావమేమి? అందురా! “గురోస్తు మౌనవ్యాఖ్యానం శిష్యాస్తు చిన్ననంశయాః ॥” అన్న సూక్తి పరమార్థమే. అందులకే—

“తస్య సంజనయ ర్భరం కురువృద్ధః పితామహః ।

సింహవాదం వినద్యోచ్చై శ్శృంఖం దధ్మా వ్రాహ్మణ్ ॥ (గీ-1-2)

అట్టి ఆచార్యోపసదనము చేసి ధర్మమార్గ మవలంబించినందుల కట్టి ధార్మికునికి, పరమాత్మజ్ఞానికి హర్షము కలిగింప భీష్ముడు సింహనాదము చేసెను. “కురువృద్ధః పితామహః” “వ్రాహ్మణ్” అను భీష్మగతః విశేషణములు ఏమహార్థమును చెప్పునో ముందు వివరింపబడుచున్నవి. సింహనాదశబ్దముచేత పరమాత్మ విషయకజ్ఞానమే వ్యక్తి కరింపబడిన దనియు ముందు వివరింపబడెను.

ఇట్లు సుయోధనుడు కౌరవపక్షమున యుద్ధధర్మప్రకారముగా పెద్దల అనుమతి నొంది సదాచారమునకు మార్గదర్శి కాగా, ఆచార్యుడు మౌనముతో హర్షమును జనింప జేయగా, సదాచారమును పాటించినందులకు కేవల మౌనముననేకాక సింహనాదము చేసి భీష్ముడు మరింత హర్షింపచేసెను. “జనయన్” అనుపదమునకు “శిష్య” అను ఉపసర్గను చేర్చుట గమనింపదగినదికదా! ద్రోణుడు సుయోధనునకు

హార్షము “జనయన్” కలిగించుచుండ, భీష్ముడు “సంజనయన్” మరింత ఆహారము నతిశయింపజేసె ననుభావము తరలి వరలును

అర్జునుడు ధర్మచర్చ చేయుటకును, ధర్మరాజు శస్త్రాదులు విడిచి పాదచారి యై భీష్మాదులను చేరుటకును కూడ ఈ సుయోధనుని సన్మార్గమే నిదాన మనదగును. బలరామునివలన సుయోధనుడు ఏమి ఉపదేశము నంది వచ్చెనో అది తానుకూడ పొంద తలంపుతో “శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వం ప్రవన్నమ్” (గీ-2-7) అని అర్జునుడు కృష్ణునికి శిష్యుడై నా డనుట తగును.

అర్జునుని ప్రవృత్తికి కారణము ధర్మసంశయము :-

నరుని ప్రవృత్తికి కారణము తెలియని ప్రతిభోజ్ఞులమతులు “అర్జునుడు ధర్మమునకు విముఖుడై కై బలవ్యకశ్యలత్వములను పొందెను” అని చెప్పి తమ భావములకు అనువుగా చేయు వ్యాఖ్యానము పరమాన్నము కత్తిపీటవలె నుండును అని నిరూపించిన వాఖ్యానమువలె నుండును.

ఒక యూరిలో నొక గుర్జివాడు కలడు. అతడొకనాడొక బాలుని సహాయముతో మార్గమున పోవుచుండగా ఒకచోట రోదనధ్వని విని కారణమెరుగ బాలుని పంపెను. మరలివచ్చిన యాబాలుడు పరమాన్నము తిని ఒకబాలుడు మరణించె నని, కావున వాని బంధువులు ఏడ్చుచుండి రని చెప్పెను. పరమాన్న మనగా ఎట్లుండు నని గుర్జివాడు అడిగెను. తెల్లగా ఉండునని బాలుడు సమాధాన మిచ్చెను. తెలు పెట్లుండును? కొంగవలె నుండును. కొంగ ఎట్లుండును? అని ప్రశ్నించగా ఎట్లచెప్ప వలెనో తెలియక ఆబాలుడు చివరకు దగ్గరలోనున్న ఒక కత్తిపీటనుతెచ్చి తాకించి ఇట్లుండు నని చెప్పెను అప్పుడాగుర్జివాడు ఇంతటి పరమాన్నమును తిన్నందున బాలుడు మరణింప కెట్లుండును? అని ఆశ్చర్యమును ప్రకటించెను. ఇట్టి వ్యాఖ్య వలెనే బాల బుద్ధుల వ్యాఖ్యలు కూడ విచరింపతగియే యున్నవి.

అర్జునుడిదివరకు యుద్ధములుచేసినాడు. అవి ధర్మపరిరక్షణకై చేసినాడు. అందులో ఒక భాగము ఆత్మరక్షణము. ఆయాత్మరక్షణకొఱకు పరులను చంపుట జరిగినది. కాని ఏ యుద్ధమును ఇతరుల చంపుటయే ప్రధానముగ చేయదు. ఉదాహరణకు ఉత్తరగోగ్రహణము. అక్కడ ఈ దుర్యోధనాదులు ఉండనే ఉన్నారు. అందు పీరిలో నెవరినీ చంపలేదే. ఆవచ్చినవారు చావో, బ్రతుకో తే చ్చుకొనుటకు రాలేదు. వారొక ఉద్దేశ్యముతో వచ్చినారు. అర్జును డొకదృష్టిలో యుద్ధము చేసినాడు. ఇందులో కొంతమంది మరణించుట జరిగినది. జాతి జాతే

నశించు యుద్ధమే జరుగలేదే: లోకవ్యవస్థను రక్షించు క్షత్రియజాతి నశించిపోవు
స్థితి రాలేదే! అట్టి యుద్ధములు జరుగలేదే!

కురుక్షేత్రము - తపఃక్షేత్రము :—

ఇప్పుడో : ఇది ధృతీక్షేత్రము, కురుక్షేత్రము. ఇందెవ్వరును తిరిగిపోరు. అందరును చావవలసినవారే. ఏతత్ఫలితమే అర్జును ధాలోచించినది. కురుక్షేత్రములో నున్నందుననే అతని కీ ఆలోచన కలిగినది. కురుక్షేత్రము తపఃక్షేత్రము. తప మనగా ఆలోచించుటయేకాదు! “తప ఆలోచనే” అని ధాతువు. “కురుక్షేత్రే తపఃక్షేత్రే” అని జనమేజయుడు కురుక్షేత్రమును తపఃక్షేత్రముగా వర్ణించినాడు. ఆలోచించినమాత్రమున యుద్ధము చేయుటకు విముఖు డనతగదు. “కార్పణ్య దోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతః” (గీ-2-7) అని మాత్రమే కదా అర్జును డనినాడు.

“న సంశయ మనారూఢ్య నరో భద్రాణి పశ్యతి” అని ఉన్నందున ఏది ధర్మమో, ఏది అధర్మమో సంశయము కలిగినకాని పెద్దల నడిగి తెలిసికొనుట జరుగదు. ఈ మహాయుద్ధ మనెడి “మహాధికరణమునకు విషయము-సంగతి-సంశయము-పూర్వపక్షము - సిద్ధాంతములను నిర్ణయించుకొనుట నత్పురుషుల లక్షణములు తెలిసికొనకుండుట కృపణలక్షణము.

ఏత దేవ హి కార్పణ్యం సమగ్ర మసమీక్షితమ్ ।

య చేృ తృమీక్ష యైవ స్యా ద్ధృవే త్తస్మిన్ తతో గుణః ॥ (శాం-152-8)

సమగ్రముగా నాలోచింపకుండుటయే కార్పణ్యము; ఆలోచించి ధర్మవిషయక సంశయనిరాసము నొందుటయే అర్జునుని ముఖ్యాశయము. తనకు కలిగిన ధర్మసంశయములు వ్యక్తము చేయుటయే అర్జునుని వాక్యముల పరమార్థము. ఇట్లు సంశయములను వ్యక్తముచేయునట్టి యవకాశము ఇదివరకు రాలేదు. ఈ విషయముపై చర్చ పూర్వము జరుగలేదు. సర్వసంశయచ్ఛేదకుడైనట్టి కృష్ణుని గూఢాశయము తెలిసికొనవలె ననుటయే ఇందలి పరమార్థము

ఏతం మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తు మర్హ స్యశేషతః ।

త్వదన్య స్సంశయ స్యాన్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే ॥ (గీ-8-30)

అను అర్జునుని వాక్యము ఈ భావమును బలపరుచుచున్నది. యేదేని ఒక పని చేయునప్పుడు దాని మంచిచెడ్డలను ముందుగా సమగ్రముగా సాకల్యముగా పెద్దల నడిగి తెలిసికొని ఆకార్యమున ప్రవేశించుట వివేకుల లక్షణము, అట్లు

అడుగుట, తెలిసికొని పృథ్వీం చుట ధర్మరక్షణలో భాగమే అగును. అధర్మరక్షణ దీక్షయే అర్జునునిలో సువ్యక్తమైనదిగా సరనులు గుర్తింపవలయును. అట్లడుగుటకు కలిగిన తీవ్రభావసంపలనమే అర్జునుని శరీరమందు స్వేదకంపాదులుగ, మనోవైకల్యముగ అభివ్యక్తమైనది. అందువలన ఈ అధ్యాయము నరుని ధర్మసంకయయోగ మని చెప్పవలెను.

సంశయములు మహాత్ములకు గలవు :-

అర్జునునకే కాదు; మహాపురుషులందరకును సంశయములు గలుగుచుండును. అప్పుడు మహాత్ములెవరైనను అందుబాటులో నున్నచో వారివలన తమ సంశయములను పోగొట్టుకొందురు. లేక ఆ సంశయములను తామే హేతుబద్ధముగా తోచుకొనుచుండురు.

హనుమంతుడు :-

హనుమంతుడు లంకలో రావణాంతఃపురమున సీతను వెదుకుచు స్వేచ్ఛగ శయించిన శ్రీలచు చూచుట అధర్మమని సందేహించెను. శ్రీలయందే ఒకానొక శ్రీని వెదకుట సంభవము. కనుక తాను చేసిన పరిశీలనము అధర్మము కాదని నిశ్చయించుకొనెను. అంతేగాక రానట్లు పరిశీలించునపుడు తన మనస్సులో ఏ విధమగు వికారమును పొడచూపలే దనియు గుర్తించినవాడై తన ప్రపత్తి ధర్మప్రపత్తియే యనియు తీర్మానము చేసెను.

పరదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణమ్ ।

ఇదం ఖలు మమాత్యర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి ॥

(సం-8-37)

న హి మే పరదారాణాం దృష్టి ర్విషయవర్తిసి ।

అయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః ॥

(38)

తస్య ప్రాదురభూ చ్చింతా పున రన్యా మనస్వినః ।

నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యనిశ్చయదర్శినః ॥

(39)

కామం దృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్థా రావణాత్రియః ।

న హి మే మనసః కించి ద్వైకృత్య ముపపద్యతే ॥

(40)

మనో హి హేతు స్సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవర్తనే ।

కుభాకుభా స్వవస్థాసు త చ్చ మే సువ్యవస్థితమ్ ॥

(41)

దుష్కంతుడు :-

శాకుంతలమున దుష్కంతుడు శకుంతలను ప్రథమవీక్షణముననే ప్రేమించి,

ఆ తర్వాత మునికాంతయందు తన మనస్సు లగ్న మగుట అధర్మము కాదా? అని సందేహాత్ముడై, ఆర్య మగు తన మనస్సు అధర్మపరము కాదు కనుక ఆమె ముని కాంత కాడినియు, క్షత్రియపరిగ్రహక్షమమై యనియు నిర్ధారణ గావించెను. పిదప అనసూయవలన శకుంతలాకన్య వృత్తాంతమును విని తన నిశ్చయమును పరిక్షించుకొని యోగ్యమైనదిగా భావించెను.

ప్రవరుడు :-

మనుచరిత్రమున ప్రవరుడు “పిన్నతనముననే అల్పకాలమున నమస్త దేశాటనము చేసి వచ్చితి” ననిన సిద్ధుని వాక్యమును సంశయింపగ అట్లు సంశయించుట దోషము కానేర దని సిద్ధుడు నుడుపును. “నందియము, దెలియ నడుగుట దప్పా?”

(మను-1-74)

కావున సంశయములు గలుగుట, వాని నివృత్తికై తమ మనస్సుపై ఆధారపడుట, కైక మహాత్ములను పరిపూర్ణ చేయుట మహాత్ములకై నను సహజమే. కావున అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని అడుగుట అసహజము కాని, అసమంజసము కాని కాబోదు. అట్లు అడుగుట అజ్ఞానమువలన కాదనియు తెలియవలయును.

కృష్ణుడు సంశయాత్ముడయ్యెను :-

శిశుపాలుని చంపు యని ఇంద్రుడు నారదునిచేత కృష్ణునకు సందేశ పంపెను. “రాజసూయము చేయుచున్నాను రమ్ము” అని ధర్మజుడు కృష్ణుని ఆహ్వానించెను. కార్యద్వయీకులుడైన కృష్ణుడు ఉద్దవబలరాములతో మంతనము జరుప వారితో సమావేశము ఏర్పాటు చేసి తన మతము చెప్పి, ఇట్లనును:-

మమ రావ నృత మిదం క్రూరయశా మంగ వా మపి ।

జ్ఞాతసారోఽపి ఖ ర్షేక స్సందిగే కార్యవస్తుని ॥

(శిశు-2-12)

ఇట “జ్ఞాతసారోఽపి” అన్న పదము నిదానించి చూడదగినది. కనుక అర్జునుడు ఇంత మహాయుద్ధము ప్రారంభము చేయుచు పలికిన ఆ పలుకులు అజ్ఞాన ప్రకాశములు కాకపోగా, మీదుమిక్కిలి అతటి సమయజ్ఞతకు నిదర్శనములు.

అర్జునుడు యుద్ధము నుండి విరమింపవలెను :-

అర్జునునకు అజ్ఞానము ఎంత పేరుకొనిన దనగ-కృష్ణుడు మరల మరల ఒక తీరున కాక అనేక రీతులలో బోధించిన కాని ఆ అర్జునునకు అజ్ఞానము నిష్కృత ము కాలేదు. కనుక అర్జునుడు శోకమోహవిషచేతస్కుడై

క్షత్రియధర్మము మరచి బంధువధ చేయుటకు వై ముఖ్యము చూపి యుద్ధమునుండి విరమించుటకు సిద్ధపడినాడు- అని వ్యాఖ్యానించుట సరికాదు పలుమార్లు హెచ్చరింపబడవలసి వచ్చుట దోషము కాదు.

తాటకావధ : —

రామాయణములో తాటకావధ ఘట్టము నొకంత పరికింతము తాటక లోక కంటకముగా నున్నందున ఆమెను చంపు మని విశ్వామిత్రుడు రాముని ప్రబోధించెను. శ్రీని చంపుట యధర్మమని రాముడు సంశయించెను. ఆమెను చంపుటకు బదులు కర్తనాసికలు కోసి విరూప మొనరించి వదలుట మేలు అని భావించెను. కాని విశ్వామిత్రుడు పలుమార్లు తాటకను చంపుట తప్ప దని ప్రబోధింపగ చివరకు ఒప్పుకొని ఆమెను చంపును.

ఏనాం రాఘవః దుష్ప్రతాం యక్షీం పరమవారుణామ్ ।

గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ జహి దుష్టవరాకృమామ్ ॥ (డా. కాం. 25-14)

న హి తే శ్రీపథకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ ।

చాతుర్వర్ణ్యహితార్థాయ కర్తవ్యం రాజసూనునా ॥ (16)

నృశంస మనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్ ।

పాతకం వా సదోషం వా కర్తవ్యం రక్షణ సతా ॥ (17)

రాజ్యభారనియుక్తానాం ఏష ధర్మ స్సనాతనః ।

అధర్మ్యాం జహి కాకుత్స్థ ధర్మో హ్యస్యా న విద్యతే ॥ (18)

మునే ర్వచన మక్లిబం కృత్వా నరవరాత్మజః ।

రాఘవః పాంజలి రూప్త్యా ప్రత్యువాచ దృఢవృతః ॥ (2-1)

పితు ర్వచననిర్దేశా త్పితృర్వచనగౌరవాత్ ।

వచనం కాశిక స్యేతి కర్తవ్య మవిశంకయా ॥ (2)

సోఽహం పితు ర్వచ మృత్యా శాసనా ద్రహ్మవాదినః ।

కరిష్యామి న సందేహ స్తాటకావధ ముత్తమమ్ ॥ (4)

గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ దేశ స్యాస్య సుఖాయ చ ।

తవ చై వాప్రజేయస్య వచనం కర్తు ముద్యతః ॥ (5)

ఏనాం పశ్య దురాధరాం మాయాబలసమన్విరామ్ ।

వినివృత్తాం కరో మ్యద్య హృతకర్ణాగ్రినాసికామ్ ॥ (11)

న హ్యేనా ముత్సహా హంతుం శ్రీస్వభావేన రక్షితామ్ ।

కిర్యం చాస్యా గతిం చాపి హనిష్యా మితి మే ఘటిః ॥ (12)

అలం లే ఘృణయా రామ! పాపైషా దుష్టచారిణీ ।

యజ్ఞవిఘ్నకరీ యక్షీ పురా వర్ధతి మాయయా ॥ (21)

వధ్యతాం రావ దే దైషా పురా సంధ్యా పృవర్తతే । (22)

శరే జోరసి వివ్యాధ సా పపాత మమార చ ॥ (25)

రాము డజాని అయినచో అరునుడు అజానియే :-

ఈ సందర్భములో రాముని సంశయములు అజ్ఞానవిలసితముగ విమర్శకులు భావించినచో అర్జునుని సంశయము కూడ అట్లే యగును. కాని వా రట్లు చేయక ఒకే విధ మగు రెండు ఘట్టములను వేర్వేరు విషములుగ విమర్శింపబూనుట సద్విమర్శకుని లక్షణము కాదు. రాముని సందేహము వలెనే అర్జునుని సందేహము కూడ ధర్మవిషయకమే కాని మోహజుష్టము కాదు.

గోబ్రాహ్మణ రక్షణార్థమే యుద్ధము చేయవలయును.

అర్జునుడు గురుబంధుమిత్రాదులను చంపటకు వెనుకాడుటలో ఎంతో సరసమైన నిగూఢాయము కలదు. క్షత్రియధర్మ మగు యుద్ధము నిర్వహింపవలసి వచ్చినపుడు కేవలము రాజ్యకాంక్షయే ప్రధానాశయముగ నుండరాదు. ఆ యుద్ధము వలన గోబ్రాహ్మణాదులకు మేలు కలుగ నున్నప్పుడే ఆ యుద్ధఫలము భార్యిక మగు నని విదురుడు ధృతరాష్ట్రునికు చెప్పిన సీతులలో సూచించుట గమనార్హము.

అధీశ్వ వేదా స్మరిసంస్తీర్య వాగ్మీ నిష్ట్యా యజ్ఞైః పాలయిత్వా ప్రజా శ్చ ।

గోబ్రాహ్మణార్థే శత్రుపూతాంతరాత్మా హత స్సంగ్రామేక్షత్రియస్వస్వర్గమేతి ॥”

(ఉ-39-28)

భారత యుద్ధ మధర్మము

కామకోపద్రవీష్ట మైన ఈ యుద్ధమువలన అధర్మమే కల్గినది కాని ధర్మము సంభవించ లే దని, ఇట్టి యుద్ధమువలన లభించిన రాజ్యమును నేను పరిపాలింపను అని ధర్మరాజు శాంతిపర్వములో చెప్పుటయు గమనార్హము. 7వ అధ్యాయములో 31 నుండి 27వ శ్లోకమువరకు, 28వ అధ్యాయములో 1 నుండి 12వ శ్లోకము వరకు పరిశీలించిన భారతయుద్ధము అధర్మమే యని ధర్మరాజుయొక్క సువృథాభిప్రాయ మని తెలియును.

యుద్ధమువలన భూమి, మిత్రము, హిరణ్యము సంభవించిననే ఆ యుద్ధము ధర్మఫలము అన్న విషయము మన సారస్వతమునం దంతయు, పరమాత్మ ప్రపంచమంతయు వ్యాపించియున్న విషయమున, “ఇందుగల డంధు లే డని

సందేహమువలదు చక్రి సర్వోపగతుండు" అని ప్రహ్లాదు డన్నవిధమున, వ్యాపించి యుండుట నద్విమర్శకులకు తెలియనిదికాదు.

అథోచ్చతై స్తోరణసంగభంగభయావనమీకృతకేతనాని ।

క్రియాఫలా నీవ సుసీతిభాజాం నైన్యాని సోమాన్వయ మన్వయు స్తమ్ ॥

(శ్లో-3-28)

“ను శ్లోకములో “క్రియాః సామాద్యుపాయప్రయోగాః, తాసాం ఫలాని హీరణ్య భూమితౌది లాభాః” అని మల్లినాథుని వాఖ్యము గమనార్హము.

భూమి ర్మిత్రం హీరణ్యం చ విగ్రహస్య ఫలం త్క్రియమ్ ।

య దైత నిశ్చింతం భావి కర్తవ్యో విగ్రహ స్తదా ॥ (హితోపదేశము)

కృతఘ్నుత, మిత్రద్రోహము నరకహేతువులు.

భూమి, మిత్రము, హీరణ్యము ఇవి లభించుటకై యుద్ధ మొనరింపవలయు నని ఈ పైపరమాణుములు తెల్పుచున్నవి. స్రస్తుతయుద్ధము మిత్రద్రోహమునే కల్పించునదై, మిత్రలాభము నుద్దేశించి ప్రవర్తించవలసిన యుద్ధకర్మతో విపరీత ప్రయోజనము కలిగించుచున్నది యగుటవలననే ‘మిత్రద్రోహే చ పాతకం’ (గీ. 1-38) అని అర్జునుడు చెప్పెను. ఇది అజ్ఞానము కాదు.

మిత్రద్రోహీ కృతఘ్ను శ్చ యః బ్రోక్త స్తద్వదస్వ మే” (శా. 168-28)

అని ధర్మరాజు అడుగగా భీష్ముడు గౌతము డను బ్రాహ్మణుడు కృతఘ్నుడు, మిత్రద్రోహీ అని వాని కథ చెప్పి చివర ఇట్లు ముగించు చేయును.

క్రివ్యాదా అపి రాజేంద్ర కృతఘ్నుం నోపభుంజితే ।

బ్రహ్మఘ్నై చ సురాపే చ చోరే భగ్నవృతే తథా ॥ (శా. 172-25)

నిష్కృతి ర్విహితా రాజ స్రుతఘ్నై నాస్తి నిష్కృతిః ।

మిత్రద్రోహీ కృతఘ్ను శ్చ నృశంస శ్చ నరాధమః ॥ (శా. 172-26)

కుతః కృతఘ్నుస్య యశః కుత స్థానం కుత స్సుఖం (శా. 173-0)

అశ్రద్ధేయః కృతఘ్నో హి కృతఘ్నై నాస్తి నిష్కృతిః ।

మిత్రద్రోహో న కర్తవ్యః పురుషేష విశేషతః । (శా. 173-21)

మిత్రధృ జ్వరకం ఘోరం అనంతం ప్రతిపద్యతే ॥ (శా. 173-22)

మిత్రద్రోహీ కులాంగారః పాపకర్మా నరాధమః ॥ (శా. 173-24)

రామాయణమున కృతఘ్నుమిత్రద్రోహములు నిందింపబడెను.

పూర్వం కృతఘ్నో మిత్రాణాం న త త్రప్రతికరోతి యః ।

కృతఘ్ను స్సర్వభూతానాం స వధ్యః ప్లవగేశ్వర ॥

(కీ-34-10)

బ్రహ్మమే చ సురాపే చ చోరే భగ్నవృతే తథా ।

నిష్కృతిః విహితా సద్విః కృతమే నాస్తి నిష్కృతిః ॥ (కి 34-12)

ఈశోకము బ్రహ్మ చెప్పినట్లు లక్షణుడు సుగ్రీవునితో ననెను. “ఉపకారఫలం మిత్రం అవశారోఽరిఃక్షణం” అన్నన్యాయనుసారము కృతముడు మిత్రముడు ఇద్దరూ సమానులే.

మిత్ర సంగ్రహము

స్వధర్మం యః పరిత్యజ్య పరార్థ మనుత్తిష్ఠతి ।

మిత్రా చరతి మిత్రార్థే య శ్చ మూఢ స్స ఉచ్యతే ॥ (ఉ. 32-36)

అమిత్రం కురుతే మిత్రం మిత్రం ద్వేష్టి హినస్తి చ ।

కర్మ చారభతే దుష్టం త మాహు ర్మూఢచేతనమ్ ॥ (ఉ. 32-38)

సుహృ నిత్రం న లభతే త మాహు ర్మూఢచేతనమ్ ॥ (ఉ. 32-40)

ఈ విదురవాక్యములవలన మిత్రసంపాదన మెంత ముఖ్యమో గమనించి నచో అర్జునుని భావము శోకజుష్టము కాదని తెలియును.

బంధుప్రీతి

కులవృద్ధిం చ రాజేంద్ర తస్మా త్సాధు సమాచరః ।

శ్రేయసా మోక్ష్యతే రాజన్ కుర్వాణో జ్ఞాతినత్క్రియామ్ ॥ (ఉ. 38-19)

నిర్గుణా హ్యపి సంరక్ష్య జాతయో భరతరథభా ।

జ్ఞాతిభి ర్నిగ్రహ స్తాతః న కర్తవ్య శ్శుభార్థినా ॥ (ఉ. 38-23)

సుఖాని సహభోజ్యాని జ్ఞాతిభి ర్భరతరథభా ।

సంభోజనం సంకథనం సంప్రీతి శ్చ పరస్పరమ్ ॥ (ఉ. 38-24)

జ్ఞాతిభి స్సహ కార్యాణి న విరోధః కదాచన ।

జాతయ స్తారయం తీహ జాతయో మజ్జయంతి చ ॥ (ఉ. 38-25)

సువృత్తా స్తారయం తీహ దుర్వృత్తా మజ్జయంతి చ ।

సువృత్తో భవ రాజేంద్రః పాండవా న్ప్రీతి మానద ॥ (ఉ. 38-26)

ఈశోకములలో విదురుడు ధృతరాష్ట్రునకు వివరించిన భావము, ఒక్క ధృతరాష్ట్రునకు మాత్రమే వర్తించు ననుకొనరాదు. ధర్మపరు లందరికు వర్తించుచు. అందుకే అర్జునుడు ఈ భావములను సంగ్రహించునట్లు ఇటు అనెను.

తస్మా న్నర్హో వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రా న్స్వబాంధవాన్ ।

స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్సాస్థ్యమ మాధవ ॥ (గీ. 1-37)

య ద్య ప్యేతే న వశ్యంతి తోబోవహతచేతనః ।

కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్ ॥

(గీ. 1-8)

కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మాన్నివర్తితుమ్ ।

కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భిర్జనార్దన ॥

(గీ. 1-39)

ఆతతాయులను చంపవలయును.

గురుం బాలం తథా వృద్ధం జాగ్రహ్మణం వా బహుశ్రుతం ।

ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యా దే వాఽవిచారయన్ ॥ (మను. 8-350)

ఆతతాయులను తప్పక చంపవలయు నని, విచారించరా దని రాజభర్తము

కదా !

నాతతాయవధే దోష్టో హంతు ర్భవతి కశ్చన ।

(మను. 8-351)

ఆతతాయులను చంపినందున హంతకునకు ఏ దోషమును రాదు అని మనువు చెప్పుటవలన వీరు గురువులు వీరు బంధువులు అని సామాన్యధర్మము గూడ పాటించ నక్కరలేదు అన్న ఓకేశము గోచరించుచున్నది.

అ త తా యు వ లె రు ?

అగ్నిదో గరద తైష్టవ శస్త్రపాణి ర్దనాపహః ।

క్షేత్రదారాపహారీ చ ష డేతే హ్యతతాయినః ॥

(వశిష్టస్మృతి 1-19)

ఆతతాయులెవరో ఈ శ్లోకము వివరించుచున్నది.

దు ర్యోధ నా దు లు ఆ త తా యు లు

దుర్యోధనాదులు వారణావతమున పాండవగృహమును దహించుట, భీము నకు విషము పెట్టుట, ద్రోణుని సభలో వస్త్రావహారము గావించి అవమానించుట, మున్నగు పాపకృత్యము లొనరించుటచే ఆతతాయు లగుట నిస్సంశయము. ఇ రి ఇట్టి ఆతతాయులగు దుర్యోధనాదులను చంపిన—

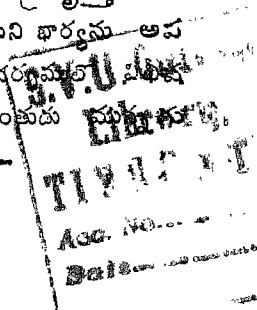
“పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః”

(గీ. 1-36)

అని అనుట అర్జునుని వివరీతబుద్ధికి తార్కాణముగాదా? కాదు.

ఆతతాయులనుచంపిలేరవలయునని లేదు. రాముని ప్రవృత్తి

భార్య నవహరించినవాడును ఆతతాయుయే కదా? శ్రీరాముని భార్యను అవ హరించిన రావణుడును ఆతతాయుయే. విభీషణ శరణాగతినందరకముల నుండి ణుని స్వీకరింపవచ్చునా! స్వీకరింపరాదా? అన్నచర్చలో జాంబవంతుడు వారు పలుపోకడలు పోవుచుండిరి. అప్పుడు రాముడు ఇట్లును—

మిత్రభావేన సంస్కృతం న త్యజేయం కథంచన ।

దోషో య ద్యపి తస్య స్యా త్సతా మేత దగ్ధ రితమ్ ॥ (యు. 18-33)

సకృదేవ పృథన్నాయ త వా స్మీతి చ యాచతే ।

అభయం సర్వభూతేభ్యః దదా మ్యేత ద్వృతం మమ ॥ (యు. 18-34)

అన యైనం హరిశ్శేష దత్త మ స్యాభయం మయా ।

విభీషణో వా సుగ్రీవః యది వా రావణ స్వయం ॥ (యు. 18-35)

“మిత్రభావముతో వచ్చినవారిని, నేను నీవాడను అన్నవానిని నేనువిడువను. వానియందు ఆతతాయిత్యదోషమున్నను సత్పురుషుల కది గర్హణీయము కాదు. విభీషణు డేమి, రావణుడైనను వచ్చినచో నేను గ్రహింతును” అని రాము డనును. అగుచో శరణాగతిని పొందవలెను గదా! అందు రేమో రావణుడు యుద్ధములో రామునిచేత నిరాయుధుడుగా హతసారధుడుగా చేయబడినాడు. అప్పుడు రాము డిట్లనెను.

కృతం త్వయా కర్మ మహా తుభీమం

హతప్రవీర శ్చ కృత స్త్వయాహమ్ ।

తస్మా త్పరిత్రాంత ఇవ వ్యవస్య

స స్మిన్ దుష్టహ్యుచం నమామి ॥

(యుద్ధ. 59-142)

గచ్ఛామిజానామి రణార్థిత స్త్వం

ప్రవిశ్య రాత్రించరరాజః లంకామ్ ।

అశ్వాస్య నిర్యాహి రథీ చ ధన్వీ

తదా బలం దృక్ష్వసి మే రథస్థః ॥

(యుద్ధ. 60-143)

భార్య నవహరించిన ఆతతాయి రావణుడు చేతికి చిక్కినను రాముడు విడిచిపెట్టెను. శరణాగతి పొందకున్నను ఒక అవకాశము కల్పించినచో శరణు వేడు నేమో అని రాముడు రావణున కవకాశము మిచ్చె నని ఇట పెద్దలు వ్యాఖ్యా నించుచున్నారు.

అట్లే అర్జునుడు తాను చూపు బంధుప్రీతిని పురస్కరించుకొని దుర్యోధ నాయును మారవచ్చునేమో అన్నదే అర్జునుని భావముగ మనము గ్రహింపవల యును. అట్టి భావము కలిగించుటకు ధను వెక్కుపెట్టి సేనలనడుమకు రథము మీనిచ్చి గురుబంధుమిత్రవర్గము ఈయుద్ధమున అధర్మముగ వధింపబడుచున్న దని పలుగెత్తి చెప్పి ధనుర్భాణములను విడచి రథోపసమమున ఉపవిష్టు డయ్యెను.

ఈ సందర్భమున అర్జునుడు భయంకర మగు శత్రువాహినిని చూచి పిరికి పాడై యుద్ధము చేయ నని బిచ్చ మెత్తుకొని యైనను బ్రతుకవచ్చు నని అర్జునుని భావముగ వ్యాఖ్యానించుచున్నారు.

యది మా మహాతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః

ధర్తరాష్ట్రా రణే హన్య స్తన్నే క్షేమతరం భవేత్ || 46 || (గీ. 1-46)

ఇందులో గమనింపదగు భావమున్నది. “అశస్త్ర” డ నగు నన్ను పీరు చంపవచ్చు నేమో కాని శస్త్రముకల నన్ను ఎవరును ఏమియు చేయలేరు అన్న ఏరోచితభాషిత మిది. ఇట్టి భావమును ప్రకటించి తన సామర్థ్యమును వెలుప రించుచునే కేవలము ధర్మదృష్టిని పురస్కరించుకొనియే అహితులకును హితము నూచించుటకే ఇట్లు చెప్పి ధనుర్పాణములు విడచెను. అర్జునునియందు గురుబంధు కృతముగ కలిగిన శోకము లేక కృప అసానపతితము, అందువలన అజ్ఞానమే నర వర్యునిది అనుట కూడ తప్పే.

లంకనుండి తిరిగివచ్చిన హనుమవలన సీతావృత్తాంతము వినిన వానర వాహిని శత్రువులను నాశనమొనరింతు మని సమరోత్సాహము ప్రకటి చుచున్నను శ్రీరాముడు శోకమును అధైర్యమును ప్రకటించెను గీతలో అర్జునుడు శోకా క్రింతచిత్తుడై ప్రకటించిన భావము లన్నియు ఆ సందర్భమున రాముని వాక్య ములలో రాముని ఓపార్చిన సుగ్రీవాదులవాక్యములలో స్పష్టముగ నున్నవి. రాముని శోకము అసానపతిత మనగలమా?

అర్జునుని ప్రసంగఫలము ధర్మము

సరే! అర్జునుని ప్రసంగ మంతయు ధర్మసంబద్ధమే అగుచో దానిఫలమేమి? రాముడు శోకించి నట్లు ఆగుపడునే కాని నిజమునకు ఆ శోకము ధర్మమే జీవముగ కలది. కనుకనే ఆసందర్భములో—

“విభిషణ స్తు ధర్మాత్మా న తు రాక్షసచేష్టితః”

అని కూర్పణభిచేతను కీర్తించినది విభిషణుడు అన్నను విడచి రామునితో చేరెను. అట్లే అర్జునుని విషాదము ధర్మమేజీవముగకలది. దుర్యోధనుని తమ్ముడు యుయు త్సుడు పాండవపక్షమునకు తరిలవచ్చెను. రాముడు ఆవచ్చిన విభిషణునకు అప్పటి కప్పుడే లంకారాజ్యమును వట్టము కట్టెను. అట్లే ఆవచ్చిన యుయుత్సునకు ధర్మ రాజుకూడ దుర్యోధనునిస్థానమును వట్టము కట్టెను.

త్వయి తంతు శ్చ పిండ శ్చ దృతరాష్ట్రస్య దృశ్యతే । (భీష్మ. 43-93)

అని ధర్మరాజు యుయుత్సునితో అనుట ప్రత్యేకపరిశీలనార్హము కదా.

తం తథా కృపయావిష్ట మశ్రుహ్వాకరేక్షణమ్ :

విషదంత మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః ॥

(గీ. 2-1)

ఆశ్రుహ్వాకరేక్షణ డగట అర్జునుని ధర్మాభినివేశమునకు నిదాన మగునా? పరిశీలించిన ధర్మమే అని తెలియును.

“జీవాగ్ం రుదంతి విమయన్త్యైర్భవే దీర్ఘా మను ప్రిసితిం దీధియుర్నరః” అని వివాహమంత్రములలో గలదు. వివాహము అధ్వరము. ఈ సందర్భమున నిజమునకు దుఃఖింపరాదు కాని కన్యాబంధువులు కన్య తమను విడచిపోవుచున్న దని విమనస్కులై ఏడ్చుచుండురు. ఆమెయు దీర్ఘకాలిక మగు బంధువులతో గల సంబంధము తెగిపోవుచున్నదే యని రోదించునట.

“కన్యాదానే న మ మేతి న వాచ్యం”.

ఏ వస్తువు నైనను దాన మిచ్చుచో ఆ వస్తువునందు దాత స్వామ్యమును “న మమ” అని త్యజించును. కన్యాదాత మాత్రము స్వత్వమును త్యజింపరాదు. అట్టి సందర్భమున దుఃఖించుట కవకాశమే, లేదు. కాని బంధువులు దుఃఖితురు.

ఇది సంసారలంపటలకు మాత్రమే, జ్ఞానులు దుఃఖింప రనుట తగదు. శాకుంతలమున కులపతి శ్వాశతబ్రిహ్మనిష్ఠుడు కణ్వుడు శకుంతలను పంపుచు ఇట్లనుకొనును.

యాస్య త్యద్య శకుంత లేతి హృదయం సంస్పృష్ట ముత్కంఠయా

కంఠస్తంభితబాష్పవృత్తి కలుష శ్చింతాజడం దర్శనమ్ ।

వైకల్యం మమ తావ దీదృశ మహా స్నేహా దరణ్యాకసః

పీడ్యంతే గృహిణః కథం ను తనయావిశేషదుఃఖైర్నైవై ॥

ఎవరైనను కణ్వుని ఈ ఆవేశమును శోక మోహకృతమని అనగలరా? శోకము కలిగినంతమాత్రమున అతనిలో ధర్మబుద్ధి నశించినది. అని చెప్పుచో వాల్మీకిమహర్షి కొంచెపక్షులంబులునుండి బోయవాడుమగపక్షిని చంపగ అది నెత్తు టిలో పొర్లాడుచుండ దానిని చూచి ఆడపక్షి భర్తృనియోగమునను, అటు దనిపోవు చుండుటకు దుఃఖించుచుండ ఆ దుఃఖము తనదిగా భావించి ఆ బోయవానిని శపిం చెను. అచ్చట వాల్మీకియే తన గురించి ఇట్లనును.

“బుషే ర్మాతృన స్తస్య కారుణ్యం సమవస్యత”

“శ్లోకత్వ మాపద్యత యస్య శోకః” అని భోజమహారాజు చంపూరామా యణమున చెప్పును. దీనినిబట్టి చూడ శోకావేగాశ్రుపాదాలు కేవలాజ్ఞానాధర్మ సంజనితములు మాత్రమే కాదు. సత్త్వగుణసంపన్నులగువారికి పరదుఃఖదుఃఖి

త్వము సహజము అదియే అట్లును నిలో ధర్మాత్మకగు కృష్ణుని ఎదుట ఆవిష్కృతమైనది.

శోకమోహములలో ధర్మ ముండునా?

శోకమోహకోశమందు ధర్మ ముండునా? అని అకృతమతులకు సందియము కలుగుట సహజము. ఇట్టివారిని గూర్చియే భగవానుడు “సంశయాత్మా వినశ్యతి” అనెను.

సంజయుని ఈ వాక్యములు చూడుడు.

కుంతీపుత్ర స్తు తం మంత్రం స్మర న్నేవ ధనంజయః ।

ప్రతిజ్ఞా మాతృనో రక్షన్ ముమోహాచింత్యవికృమః ॥ (దో 80-1)

తం తు శోకేన సంతప్తం స్వప్నే కపివరధ్వజమ్ ।

ఆససాద మహాతేజా ధ్యాయంతం గరుడధ్వజః ॥ (దో. 80-2)

ప్రత్యుత్థానం చ కృష్ణస్య సర్వావస్థో ధనంజయః ।

న లోపయతి ధర్మాత్మా భక్త్యా ప్రేక్షా చ సర్వదా ॥ (దో 80-3)

ప్రత్యుత్థాయ చ గోవిందం స తస్మా ఆసనం దదౌ ।

న చాననే స్వయం బుద్ధిం బీభత్సు ర్వ్యధదా త్తదా ॥ (దో 80-4)

తతః కృష్ణో మహాతేజా జానన్ పార్థస్య నిశ్చయమ్ ।

కుంతీపుత్ర మిదం వాక్య మాసీనః స్థిత మబ్రవీత్ ॥ (దో 80-5)

మా విషాదే మనః పాదః కృథాః కాలో హి దుర్జయః ।

కాల స్సర్వాణి భూవాని నియచ్ఛతి పరే యథా ॥ (దో 80-6)

కి మరం చ విషాద సే త ద్భూహి ద్విపదాం వరః ।

న శోభ్యం విదుషాం పార్థశోకః కార్యవినాశనః ॥ (దో 80-7)

య త్తు కార్యం భవే త్కార్యం కర్మణా త త్సమాచర ।

హీనచేష్టస్య య శ్శోకః స హి శత్రు ర్ధనంజయ ॥ (దో 80-8)

శోచ న్నందయతే శత్రూన్ కర్మయ త్యపి ఖాంభవాన్ ।

క్షీయతే చ నర స్తస్మా న్న త్వం శోచితు మర్హ సి ॥ (దో 80-9)

ఈశోకములవలన తెలియ వలసిన దేమనగ శోకమోహావిప్లవైనను ధర్మాత్మ కాగ్నింతుడు కా డనుట. శోకమోహము బున్నంతమాత్రమున ధర్మహీను డగుచో నిట అరునునకు శోకమోహములున్నట్లు వాచ్యముగదెప్పియు, ధర్మాత్మా అని విశేషణము మహర్షి వ్యాసుడు ప్రియోగింపడు. మరొక విషయము-ధర్మహీనుడే యగుచో అరునుడు ధర్మస్వరూపు డగు కృష్ణుడు ఆతనికి సాక్షాత్కరింపడు.

ధర్మజునకును విసాదము కలదు

యుద్ధానంతరము ధర్మజుడు కూడ ఇట్టి భావమునే పొక్కటించెను.

బహుకల్యాణసంయుక్తా విచ్ఛంతి పితర సుతాన్ ।

తపసా బ్రహ్మచర్యేణ సత్వేన చ తితిక్షయా ॥

(శాం 7-13)

ఉపవాసై స్త ధేజ్యాభిః పృతకౌతుకమంగళైః ।

లభంతే మాతరో గర్భాం స్తాన్ మాసాన్ దశ బిభ్రతి ॥

(శాం 7-14)

యది స్వస్తి పృజాయంతే జారా జీవంతి వా యది ।

సంభావితా జాతబలా స్తే దద్యు ర్యది న స్సుఖమ్ ॥

(శాం 7-15)

ఇహ వా ముత్ర వా చేతి కృపణాః ఫలహేతుకాః ।

తాసా మయం సమారంభో నివృత్తః కేవలోఽపః ॥

(శాం 7-16)

య దాసాం విహరాః పుత్రా యువానో మృష్టకుండలాః ॥

(శాం 17)

అభుంక్త్యా పార్థివాన్ భోగాన్ బుజా న్యసవహాయ చ ।

పితృభ్యో దేవతాభ్య శ్చ గతా వైవస్వతక్షయమ్ ॥

(శాం. 7-18)

య దైషా మంబ పితరో జాతకామా పుణా వపి ।

సంజాతబహురూపేషు త దైవ నిహతా నృపాః ॥

(శాం. 7-19)

సంయుక్తాః కామమన్యుభ్యాం క్రోధహరాసమంజసాః ।

న తే జయఫలం కించి ద్దోక్తార్థో జాతు కర్తి చిత్ ॥

(శాం. 7-20)

వయ మే వాన్య లోకన్య వినాశే కారణం స్మృతాః ।

ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రే తు త త్వర్వం పృతివత్స్యతి ॥

(శాం. 7-22)

యుద్ధమువలన రోకడయమునకు తామే కారణ మని ధర్మజుడు అంగీకరించుచు, ఆ యుద్ధమువలన తల్లిబిడ్డలకు శాశ్వతవియోగము సంభవించిన దని కుందును. అధ్వరమున అనగా వివాహమున తాత్కాలికవియోగమునకే విషణ్ణత నొందుట ధర్మము అయినచో శాశ్వతవియోగకర మగు యుద్ధాధ్వరమున అర్జునుడు విషాదము నందుట అధర్మము కా దని నిరూపించుటకు ధర్మరాజవచనములు కూడ పరమప్రమాణమూర్త్యములై అలరారుచున్నవి.

ఆత్మగుణాష్టకములోని కృపవేరు - ఈ కృప వేరు.

ఆర్జునునియందు కలిగిన కృప నామాన్యముగ అందరియందును తప్పక ఉండదగిన ఆత్మగుణాష్టకములోని కృప కాదు.

“దయా సర్వభూతేషు జింతి రససూయా శౌచ మనాయాసౌ మంగళ మకారృణ్య మస్మృ హేతి అష్టా వాత్మగుణాః” (గౌతమధర్మసూత్రం 8-24) ఇందు దయ చాల ప్రధానమైనది.

అష్టా వాత్మగుణా యే హి తేషా మాదౌ దయా ద్విజః ।

రాం కరోషి కథం న త్వం మయి సద్ధర్మపాలక ॥

అని వరూధిని మార్కండేయపురాణమున ప్రవరునితో అనును. ఈదయాప్రధానమగు ఆత్మగుణములు అందరియందును సాధారణముగ నుండతగినవి. అరునునియందు ప్రకృతమనున్నదయ ప్రత్యేకమయినది. “పరయా కృపయాఽఽవిష్టః” అని. అందుకే కృపకు “పరా” యను విశేషణము ప్రయుక్తమైనది. ఇట్టి కృప అధర్మ ప్రవృత్తునియందు కలుగు ననుటకు అవకాశము లేదు. అగుచో “విషీదంతం శోకసంవిగ్నమానసః” మున్నగు పదములు ప్రచురముగ ప్రయోగింపబడినందున అర్జునునియందు ప్రత్యేకముగ దుఃఖమే కాని, ధర్మము లేదు అని శంకింపరాదు. ఈ విషాదదుఃఖము యన్నంతమాత్రమున అధర్మము, అజ్ఞానము వానియందున్నదని నిరూపించ ప్రయత్నించినచో ఒక్క అర్జునుడే కాదు, కృష్ణుడును అట్టివాడే యగును.

కృష్ణునకు శోకదుఃఖములు కలవు.

తాం నిశాం శోకదుఃఖారౌ నిశ్చ్వసంతః వి వోరగౌ ।

నిద్రాం నై వోవలభతే వాసుదేవధనంజయౌ ॥

(దో॥. 77-1)

నరనారాయణౌ కృద్ధౌ జ్ఞాత్వా దేవా స్సవానవాః ।

వ్యథితా శ్చింతమాయాసుః కింస్వి దేత ద్భవిష్యతి ॥

(దో॥. 77-2)

కృష్ణార్జునులే కాక వానవాదేవతలు కూడ వ్యథితులైనా యి చెప్పిన ఈ వాక్యము వలన వారును అజ్ఞానులే అనవలసివచ్చును.

అరునుని దుఃఖము అసాధారణము; అది నిజమైన విషాదము. అట్టి యథార్థ విషయమును నివారించుటకై భగవంతుడు పలుమార్లు అతనిని హెచ్చరించవలసివచ్చెను.” అని అందురేమో అర్జునుట తగదు.

హృదస్తుదగు దుర్యోధనుని పిలిచి ధర్మజుడు “నీవు ఎవ్వరితో నైనను యుద్ధము చేయుము. ఏ ఒక్కరిని నీవు గెలచినను జయము నీదే” యని అవగ అప్పుడు కృష్ణు డలిగి ఇట్లనును; —

ధర్మరాజావరాధేన భయం నః పున రాగతమ్ ॥

(శ. 59-10)

త ధేవ విజయః ప్రాప్తః పునః సర్వశయితః కృతః ।

అబుద్ధి రేషా మహతీ ధర్మరాజస్య పాండవ ॥ (శ. 59-12)

య దేశవిజయే యుద్ధం ఫణితం ఘోర మీదృశమ్ ।

సుయోధనః కృతీ వీర ఏకాయనగత స్తథా ॥ (శ. 59-13)

గదాయుధు ధగు దుర్యోధనుని ఎవ్వరును గెలువలేరు. ధర్మరాజా! నీవు కాని, నకులసహదేవులు కాని, అర్జునుడు కాని సుయోధనుని గెలువలేరు.

న త్వం భీమో న నకులః సహదేవోఽథ పాలునః ।

జేతుం న్యాయేన శక్తో వై కృతీ రాజా సుయోధనః ॥ (శ. 34-12)

న కథుః వదసే శత్రూన్ యుద్ధస్య గద యేతి హి ।

ఏకం చ నో నిహ త్యాజౌ భవ రా జేతి భారత ॥ (శ. 34-13)

వృకోదరం సమాసాద్య సంశయో వై జయే హి నః ।

న్యాయతో యుద్ధమానానాం కృతీ హ్యేష మహాబలః ॥ (శ. 34-14)

ఏకం వాస్మా స్నిహత్య త్వం భవ రా జేతి వై పునః ।

నూనం న రాజ్యభాగేషా పాండోః కుంత్యాశ్చ సంతతిః ॥

అత్యంతవనవాసాయ సృష్టా భై జయ వా పునః ।

కుంతీ-పాండురాజుల సంతతిలో రాజ్యమును పొందు భాగ్యములేదు. వన వాసము చేయుచు బిచ్చమెత్తుకొనుటకే వారు సృష్టింప బడిరి. ఇది నిశ్చయము.

కృష్ణుని నిందావాక్యములను వినిన భీము డీటనును.

మధుసూదన మాకారీః విషాదం యదునందన ।

అద్య పారం గమిష్యామి వైరస్య భృశదుర్గమమ్ ॥ (శ. 34-17)

అహం సుయోధనం సంఖ్యే హనిష్యామి న సంశయః ।

విజయో వై ధృవః కృష్ణః ధర్మరాజస్య దృశ్యతే ॥ 18

అత్యర్థేన గుణే నేయం గదా గురుతరీ మమ ।

న తథా ధర్తారాష్ట్రస్య మా కార్షీ రాధవ వ్యథామ్ ॥ 19

ఈ శ్లోకములయందు కృష్ణుడు అర్జునుని విషాదము చెందవద్దు, నేను నీ యోగక్షేమములను చూతును. అన్నట్లు, కృష్ణుని విషాదముపొందవద్దు, వ్యథచెందవద్దు అని భీముడు అనును. దీనినిబట్టి కృష్ణుడు కూడ శోక మోహ విషచేతస్కుడై నందున అధర్మాజ్ఞానదోషజుష్టుడై భీముని యుపదేశము వలన విశదమనస్కుడాయె ననుట తగునా? కావున సందర్భము ననుసరించి నరనారాయణులు కార్యగౌరవమును, భీభత్సమును, యుద్ధపరిణామములను ఘనస్ఫులో నిడుకొని విషణ్ణు లగుచున్నా రని తెలియుచున్నది.

అర్జునుడు కృష్ణునివలెనే జ్ఞాని. భూతభవిష్యద్వర్తమానములను తెలిసినవాడే. ధర్మరాజు ఏ అంశములలో యుద్ధానంతరము దుఃఖించునో వాటిని కొంత ఇటుఅటుగా ఉట్టంకించి వివరించినాడు.

స రాజా పుత్త్రపౌత్రాణాం సంబంధి సుహృదాం తథా ।

స్మర న్నుద్విగ్నహృదయో బభూ వోద్విగ్నచేతనః ॥ (శా 6-12)

తత శ్శోకపరీతాత్మా సదూమ ఇవ పావకః ।

నిర్వేద మగమ ద్దీమా నాజ్ఞా సంతాపపీడితః ॥ (శా 6-13)

యుధిష్ఠిర స్తు ధర్మాత్మా శోకవ్యాకులచేతనః ।

శుశోచ దుఃఖరంతప్తః స్మృత్వా కర్ణం మహారథమ్ ॥ (శా. 7-1)

అవిష్టో దుఃఖశోభ్యాం నిశ్వసం శ్చ పునఃపునః ।

దృష్వాఽర్జున మువా చేదం వచనం శోకకర్శితం ॥ (శా. 7-2)

ఈశోకములలో ధర్మరాజు శోకించుట ఉద్విగ్నహృదయుడగుట ఉద్విగ్నచేతనుడగుట అతని అజ్ఞానవిలసిత మని అనగలమా? ఇట్లు శోకించుచు ధర్మరాజు అర్జునుని గురించి పలికె ననుటలో ఎంతో మహార్థమున్నది. అర్జునా! నీవు యుద్ధారంభమున ప్రకటించిన యుద్ధవైముఖ్యము ఎంత దూరదృష్టితో కూడినది, అన్న అర్థము, అర్జునుడు అజ్ఞానకృతముగా శోకింపలే దని తెలియును.

అర్జునుడు దుఃఖమును నటించెను.

పుత్ర స్సఖౌ వా భ్రాతృ వా పితృ వా యది వా గురుః । (అది-140-52)

రిపుసానేషు వర్తంతః కర్తవ్యా భూతి మిచ్ఛతా ।

శపథే నా వ్యరిం హన్యా దర్థదానేన వా పునః ॥ (53)

విషేణ మాయయా వాపి నోపేక్షేత కథంచన ।

ఉభౌ చే త్సంకయోపేతౌ శ్రద్ధావాం స్తత్ర వర్ధతే ॥ (54)

గురో ర వ్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః ।

ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య న్యాయ్యం భవతి శాసనమ్ ॥ (55)

కృద్ధోఽవ్యకుర్ధరూపః స్యాత్ స్మితపూర్వాభిభాషణః ।

న చావ్యన్య దశత్యం చే త్కూదాది తోపసంయుతః ॥ (56)

ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।

ప్రహృత్య చ కృపాయాత శోచేత చ రుదేత చ ॥ (57)

అశ్వానయే ద్వాః పరం సాంత్యధర్మార్థవృత్తిభిః ।

అథాస్య ప్రహరే త్కాలే యదా వివలితే పథి ॥ (58)

ఈ శ్లోకములు కణికుడు ధృతరాష్ట్రునకు చెప్పినవి. ఎవరు ఎవరికి చెప్పిరి అన్నది కాదు. ఇవి రాజనీతికి సంబంధించిన ముఖ్యసూత్రములు.

స శాతేః స్తంభకరితా వక్తు ర్గుణ మపేక్షతే”

అన్న న్యాయము సరసులు మరువరానిది. కణికుడు చెప్పినాడు. కావున ఈ నీతులు అవఖ్యాతి పాలగుట తగదు. నరుడు ఇట్టి నీతుల నెన్నింటినో ఆకళించు కొని జీరించుకొనినాడు. మహానీతిజ్ఞు డగు కృష్ణుని నెచ్చెలి ఎదుటివారిని లోగొనుటకు ఎన్ని కపటనాటకము లాడవలయునో అన్నియు నాడుటతో కృష్ణుని చెప్పి వెంటనే అర్జునుని చెప్పవలెను.

కృష్ణుని భేద నీతి.

కృష్ణుడు దూతకృత్యము భంగమైన మరుక్షణమే కర్ణుని ఏకాంతమునకు పిలిచి అతని జన్మరహస్యము వివరించి,—

“షష్ఠే త్వాం చ తథా కాలే ద్రోప ద్యుప్రగమిష్యతి ॥” (ఉ. 139-140)

వంతుల ప్రకారము 6 వ వంతులో నిన్ను కూడ ద్రోపది ఉప్రగమించు నని చెప్పును. కాని నిజముగ నిది జరుగునా? ఇక్కడ కృష్ణుడు కర్ణుని యందు భేదోపాయమును ప్రయోగించెను. అంతే. అట్టి కృష్ణునితో నొక్క రథములో కూర్చుని, అతని సారథ్యమున నడచిన అర్జునుడు దుఃఖించునా? విషాద మందునా? కైబ్యమందునా? ఇది ఒక నాటకము. ఒక వీతి ప్రయోగము. కృష్ణుడు దౌత్య మొనరింపబోవునపుడు, రుక్మి తనంతట తానుగ వచ్చి “నీవు కర్ణుని చంపలేకపోయినచో నాకు చెప్పుము, నేను చంపుదును” అని చెప్పినప్పుడు, దుర్యోధనుడు ఉలూకుని రాయవారిగ పంపినపుడు అర్జునుడు భీష్మద్రోణులను మొదటి ముద్దలుగ కబళింతు నని నొక్కినొక్కి గట్టిగ విస్ఫుషముగ చెప్పియున్నాడు. ఎక్కడను అర్జునుడు భీతు డగుట కాని, వారిని పగగొట్టుట యందు వెనుకంజ వేయు భావము కాని ఈషణ్మాత్రముగ నై నను పలుకలేదు. కృష్ణుడుకూడ అర్జునుని ధైర్యసైర్య పరాక్రమాతిశయములను సహస్రముఖములుగ ఎలుగెత్తిచాటినాడు. ఇక ధర్మ రాజు ఏ మాట అన్నను - పార్థుని గొప్పతనమును కీర్తింపుటకు భీష్మార్జు లందరు అతని జానాగ్నికి అహతి కాగల రని ప్రకటించుటకు ఉద్దేశింపబడుచూ ఉన్నది. ఇట్టి సందర్భములలో ఎక్కడను ఒక్కసారియైనను సూచనామాత్రముగ నై నను అతైర్యమును, యుద్ధదైముఖ్యమును కాని ప్రకటించలేదు. అట్టి నరుడు యుద్ధ కంఠమున ఇట్లు ప్రవర్తించె ననగ “త న్మరస్య నరత్వమ్” అనగ అతని ఖానమునకు, సమయజతకు నిదర్శనము. ప్రతిపక్షియులను తన పక్షము చేసి

కోనుటకు వేసిన పెద్ద ఎత్తు. తానెవరితో యుద్ధము చేయవలయునో ఆ మహా వీరులను చూడ నెంచి “సేనామధ్యమునకు రథము నడుపు” మని హృషీకేకునితో ననగ అత డట్లు చేసి భీష్మద్రోణాదుల యెనుట రథమును నిలపినాడు. ఇప్పుడు ఉన్నట్లుండి అర్జునునకు పిరికితనము కాని, బంధువధ దూష్య మన్న భావము కాని కలిగిన దనుట అసహజము. ఇంతకు ముందే ధర్మరాజు భీష్మవ్యూఢమైన వరసైన్యమును చూచి విషాదము నందగ ఆ విషాదమును మాన్చి అతనిని అర్జునుడు ఉత్సాహ పరచెను. అటువంటి సవ్యసాచి అంతలోనే ఇంత వింతగ మారెననుటకు కారణము లేదు. అర్జునుని మనోనిశ్చయము, గుండెనిబ్బరము, దాని వెనుక దాగిన రాజనీతి తెలియకపోవుటయే అర్జును డేర్చికొ డనుటకు మూలము. మన అజ్ఞానమును, మన పిరికితనమును అర్జునుని యం దారోపించి ఆనందించుట మాత్రమే ఈ వ్యాఖ్యానఫలము.

దుర్యోధనుడు ఆచార్యుని చేరి స్వపరబలాబలములను సమీక్షించి ఒక విధముగ ఆ సంగ్రామారంభమున కొందరిని ఆకట్టుకొనెను. దానికి ప్రతిక్రియ కొంత చేసిన కాని కొందరి మనస్సులు తమ వైపున ఆర్థ్యము కావు అని భావించిన అర్జునుడు ఇరువగులకు మధ్యగ. ముఖ్యముగ భీష్మద్రోణుల ఎదుటకు రథమును నడపించెను. అక్కడ నిర్వచనికముగ ఒక నాటక మాడెను.

ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।

ప్రహృత్య చ కృపాయాత శోచేత చ రుదేత చ ॥

ఈ నీతిని చక్కగ నటించినాడు.

‘కృపయా పరయావిష్టః’ ‘శోకసంవిగ్నమానః’ ‘అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణః,’ ఇత్యాదిగ విశేషణము లన్నియు వరుసగ “కృపాయాత, శోచేత, రుదేత చ” అన్న వాటికి సరిపోవును. దీని ఫలము యుద్ధమునందు అర్జునుడు బహుముఖముగ పొందెను.

ఈ ప్రసంగమంతయు కణికనీతు లాధారముగ చెప్పబడినది కావున అప్రమాణ మని కొందరు తలంపవచ్చును కాని భీష్ముడు ధర్మజునకు చేసిన నీతి తోధలో కూడ ఈవిషయము గలదు. గమనింపుడు. ధర్మరాజు భీష్ముని ప్రశ్నించును.

తై త్ర్యైః కాని చ రూపాణి భవంతి భరతరథ ।

పృతనాయాః ప్రశస్తాని తాని చేచ్ఛామి వేదితుమ్ ॥

(కా. 102-1)

భీష్ముడు సమాధానము చెప్పుచు ఇ టనును:—

ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।

ప్రహృత్య చ కృపాయాత శోచ నివ రుద నివ ॥

(కా. 102-34)

ఇది కళికనీతిలోని శ్లోకమునకు పరిరూపమేకదా: కావున యుద్ధనీతి ఎవరు చెప్పినను ఏకరూపమే.

ఇది అర్జునునకు బాగుగా తెలియును. అందువలననే అట్లు విషాదమును నటించెను

ఎందుల కీ నటన?

అసలీ నాటక మెందుల కాడవలసివచ్చినది? అన్నచో కారణ మిది.

భీష్ముడు, ద్రోణులు, కృప, అశ్వత్థామ, వీరు ముఖ్యముగ పాండవ పక్షపాతులు.

సభలలోను, ఏకాంతముగాను, దుర్యోధనునితోను ఈభావమును వీరు పలు మార్లు ప్రకటించిరి. ప్రత్యేకముగా అర్జునుని పరాక్రమము నుగ్రహించుచు అతడిశ్వరునకు నజేయు డని ప్రశంసించుచు పుత్రవాత్సల్యమును ప్రకటించుచు అతనిని నొప్పించుటకు ఏ పరిస్థితులలోను తమ వ్యతిరేకతనే చూపిరి. అవునా ఇట్టి పరిస్థితులలో అర్జునుడు ఒక్కసారి కూడ ఒక్కమాట కూడ సూచనాప్రాయముగ నై నను వారజేయులని గాని. వారిని నొప్పించుట తప్పనిగాని అనలేదు. ఇది అతనికి మనస్సులో నున్న భావము. ఇప్పుడిక్కడ వారెదుట నుండగ తగినకాలమని తగినసమయమని. నరుడు భావించినాడు. వారెందు తనకును అట్టిభావమే కలదని సూచింపదలచినాడు. అంతమాత్రమే నరుని ఆశయము.

అగుచో గురుబంధువధాదికమునకు అర్జునుడు వెగటు నొందలేదా? లేదు. దుర్యోధనుని చూడగనే కృష్ణార్జును లిర్వుడికిని సమముగనే క్రోధరసము పెల్లుబుకుచు నుండును. అతని పక్షమువారు కూడ అతనియట్లే శిక్షింపదగినవారను భావము కృష్ణార్జును లిర్వురును అనేకపర్యాయములు సువ్యక్త మొనరించిరి.

“క్షణక్షణములో జవరాండ్ర విత్తముల్” అన్నట్లుగ కృష్ణార్జునుల మనస్సులు మారునవి కావు. వారిద్దరును ఒకే హృదయము, దేండు శరీరములయందు విభక్తమైయున్నట్లున్నవారని చెప్పిన వాక్యమున తెక్కడను తొనుగుబాటు లేదు. ఇరువురు వ్యక్తులు తనలో తాను చర్చించుకొనునప్పుడు ఎంతటి విలువ ఆ చర్చకు కలదో, అంతే ఈ కృష్ణార్జునుల గీత రూపచర్చకును విలువ. అంతకు మించి ఇందు ఒకరు బోధ, మరొకడు బోధ్యుడు అన్న భేదభావమును చెప్పుచో కృష్ణార్జునులు నరనారాయణులన్న పరమసత్యము పరమ సత్యము కాక తప్పదు.

అర్జునుడు నీతిజ్ఞుడు

అర్జునుడు నీతివ్రయోగకుళుడు అయి ఆతడు యుద్ధసందర్భమున కేవల నీతినే వ్రయోగించె ననుట మనము గమనింప వలెనన్నచో కాన్ని ఘట్టములు పరికింప దగి యున్నవి.

సైంధవవధ దినమున కృష్ణానుమతుడై ద్రోణునితో “నీవు అశ్వత్థామతో నన్ను సమానముగ చూచితివి. ఆ ద్రోహిని చంప నేను వ్రతిన పట్టితిని. నా కనుజ్ఞ ఇమ్ము” అనును. గురు డనుమతించును. ఇది మొదటి రోజున అడిన నాటకమునకు ఫలమే అగును. ద్రోణుడు రాత్రియందును యుద్ధమును పొడిగించినాడు. ఆ సందర్భమున ఉభయసేనావాహినులు సుగ్రుక్కుచూ సోబుచూ నిలువలేకపోయినవి. అప్పుడు సమయము కనిపెట్టి యుద్ధమును కొంతకాలము నిలుపుమని ఆజ్ఞాపించినాడు. ఆ సందర్భములో స్వపక్షవీరులే కాదు, పరపక్షవీరులు అర్జునుని కృపావిలాసమును వేనోళ్ళ పొగడిరి.

అనత్య మాడి గురువధకు కారణమైన ధర్మరాజును వాలివధఘట్టము రామున కెట్లు శాశ్వతాపకీర్తి కరమో నీకును అది అట్లే అని కుర్చిద్దడై పలుకును. అశ్వత్థామ పితృవధజనితమర్షమున సింహగర్జనము చేయగ హడలిన ధర్మరాజునకు అశ్వత్థామ వ్రతాపాదికమును వివరించుచు ధృష్టద్యుమ్నుని కాపాడుకొను మనును. కాని వెంటనే యుద్ధమునందు అశ్వత్థామ నెదుర్కొని “నీకు గల దుర్యోధనపక్ష పాతము, అత్రుశత్రుబలము ఎంత గలదో చూపుము, చూతము” అని యుద్ధమున పాలుగొనును ఇదియును ఒక నీతియే. అంతకుమునుపు దుర్యోధనుడు అశ్వత్థామతో ద్రోణవధ వివరించి చెప్పుచూ ధృష్టద్యుమ్నుని దుష్టకృత్యమును వివరించి అర్జునుడు తప్ప తక్కినవారు ఆ విధానమునకు ఆమోదించి రని అశ్వత్థామతో చెప్పును. ఈ ఘట్టమున నేమి తేలును? అర్జును డెక్కడి కక్కడ తనవైపుకు పాపపంకిలము రాకుండ కాపాడుకొనుచున్నాడనుట నిశ్చయము చేయదగును. ఆ దుర్యోధనుడు అట్లు మెచ్చుకొనుట కూడ అర్జునునకు ఆకాంక్షితమే. తదర్థమే అర్జునుడు అన్న ధర్మజునితో వివదించును. అట్లు కన్నట్టుచునే కృత్యమును విస్మరింపకపోగా మరింత ఉద్వృత మొనరించుచుండును. అదే అశ్వత్థామను అంతకు ముందుకన్న పరుషోక్తు లాడుటగ మనము కనుగొనవచ్చును. అర్జును డనిన మాటలు సంజయుడు చెప్పుగా వినిన ధృతరాష్ట్రుడు నిరాంతర్యోని అదిరిపడి “ఏమి అర్జునుడు గురుపుత్రు నింత ఘాట అనెనా?” అని శ్రిశ్నించెను

శల్యపతనానంతరము కృష్ణుడు గుర్రపుదళము మధ్య నున్న దుర్యోధనుని చూపి వీనిని చంపినచో నీకు గల పగ తీరును. కృతకృత్యుడవగుదువు.

ఏత ద్బల మభూత్ శేషం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవః

మోక్షో న నూనం కాలా త్తు విద్యతే భువి కన్యచిత్ ॥ (శ. 28-18)

అవనేష్యామి గాంధారం ఘాతయిత్వా శితై శ్శరైః ।

నికృత్వా వై దురాచారో యాని రక్షాని సౌబలః ॥ 22

సభాయా మాహార ద్భూతే పున స్తా నాహరా మ్యహమ్ ।

అద్య తా అప్య వేక్ష్యంతి సర్వా నాగపురస్త్రియః ॥ 23

శ్చుర్యా వతీం శ్చ పుశ్చాం శ్చ పాండవై ర్నిహతా న్ముది ।

సమాప్త మద్య వై కర్మ సర్వం కృష్ణః భవిష్యతి ॥ 24

అద్య దుర్యోధనో దీపాం శ్చియం పాశ్రాణం శ్చ మోక్ష్యతి । 25

ఈ వాక్యములలో అర్జునునియందు గల నిగూఢమైన భావరత్నములు వెలుగొందును. సౌబల్యము జూడములో ఏ రత్నములను గెలిచెనో వాటిని మరల స్వీకరింతు ననును. అతని కోపతీవ్రత ఎంత కలదో “నాగపురస్త్రిలు తమ పతి పుత్రులు పాండవనిహతులై రని విని వారును పాండవులెటివారో తెలిసికొన గలరు” అన్నమాట వ్యక్తీకరించును దుర్యోధనుడు ప్రదీప్త మగు సిరిని, ప్రాణములను విడచును. అన్న మాటలో అతనికి దుర్యోధనునియందు గల పగ, అర్జునునకు గల రాజ్యరత్నాదిగృహజేచ్ఛ వెల్లడి కాగలదు. ఇట్టి మాటలు నిజముగ గురుపుత్రపదాదిక నకు దుఃఖించినవాడే అగుచో నరుడు అనగలడా? నరుని కోపము దుర్యోధనాదులయ దే కాక వారల అంతఃపురస్త్రిలయందును కలదు. ఇట్టి అర్జునుడు నిజముగ కృపాయత చిత్తుడైనా డనుట తగదు. అట్లు అయి కృపుని చేత బోధింపబడి “కామః కోర్ధిధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేత త్త్రియం త్యజేత్” అన్న వాక్యము నిర్విణ్ణహృదయుడై ఉపదిష్టుడే యగుచో ఇట్టిట్టి పలుకులు పలికియే ఉండడు.

దుఃఖము అహంకారమమకారపేరితమై తమోగుణప్రధానమై యున్నదా? లేక కామరాగప్రేరితమై రజోగుణవిశిష్టమై యున్నదా? లేక ఏ ధర్మముకొరకు ప్రయత్నము జరుగుచున్నదో ఆ ధర్మమే నశించిపోవుచున్నదే యని సత్త్వగుణ ప్రధాన మగు విషాదముతో ధర్మహానిని మాత్రమే దృష్టియం దిడుకొని ప్రవర్తించినదా? అని విచారింపవలయును. సత్త్వగుణప్రేరిత మగుచో దుఃఖముకూడ ధర్మమే యగును. కనుక అట్టి దుఃఖముగలవాడు ధర్మనిరతుడు కౌడఘటకు వీల్చలేడు,

దు : ఖము కూడ ధర్మమే

దుఃఖము అహంకారమమకారప్రేరితమై తమోగుణవృధానమై యన్నదా? లేక కామరాగప్రేరితమై రజోగుణవిశిష్టమై యున్నదా? లేక ఏ ధర్మముకొఱకు పృయత్నము జరుగుచున్నదో ఆ ధర్మమే నశించుబోవుచున్నదే యని సత్త్వగుణ వృధాన మగు విషాదముతో ధర్మహానిని మాత్రమే దృష్టియం దిడుకొని పరివర్తించినదా? అని నిచారింపవలయును. సత్త్వగుణప్రేరితమగుచో దుఃఖము కూడ ధర్మమే యగును. కనుక అట్టి దుఃఖముగలవాడు ధర్మనిరతుడుకాదనుటకు వీలులేదు.

అర్జునవిషాదయోగములోని 'అర్జున' శబ్దము అతని యందలి సత్త్వగుణమును పృథానముగ సూచించు నని పూర్వమే వివరించితిమి. మరియు యుద్ధము ధర్మహాని కరమని భావించుటచేతనే యతనికి ధర్మవిషయకవిషాదము కలిగినది. అందువలన అర్జునుని ధర్మనిరతి అసందిగ్ధముగ వెల్లడి యగుచున్నది.

సామాన్య విశేష ధర్మములు

కాని, కృష్ణుని గీతోపదేశము అర్జునునకు ధర్మము గరపుటకు ఉద్దేశించినది కదా! కృష్ణుడు విశేషధర్మముల నాశ్రయించి తద్వారా ధర్మబోధ గావించెను. అర్జునుడు సామాన్యధర్మములను మాత్రమే విమర్శించుచు విషణ్ణుడయ్యెను. శాస్త్ర పృకారముగ విశేషధర్మము సామాన్యధర్మమును వ్యావృత్త మొనరించును.

"అపవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః" (కు. 2-27) అని కాళిదాసు. కనుక విశేషధర్మ మున్నచో సామాన్యధర్మమును పరిగణింప వీలులేదు. విశేషధర్మమునే పాటించవలయును. అట్లు పరికించినచో స్వధర్మమగు విశేషధర్మమును ఉజ్జగించి సర్వసామాన్యధర్మమును మాత్రమే పురస్కరించుకొని విషణ్ణుడగుచున్న అర్జునుని పరివృత్తి ధర్మపరివృత్తియే కాదు. కనుక అర్జునుడు ధర్మనిరతుడు కాదు. అతని యందలి దుఃఖము ధర్మరాహిత్యమువలన కలిగినదే అని చెప్పుదురేమో, అర్జునుటకు అవకాశము లేదు.

సామాన్యధర్మములు పరామర్శించి బంధుమిత్రవధ మున్నగునవి పాపములని అర్జునుడు భావించెను. విశేషధర్మముల నుట్టంకించి ఆతతాయలు, లోకవినాశ హేతువులు అగువారు బంధువులైనను, మిత్రులైనను వధాల్తులే యని కృష్ణుడు ఉపదేశించెను. కాని అర్జునునకు సంశయచ్ఛేదము కాలేదు.

కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూధనః

(గీ 2-4)

అనుచు పూజార్తు లగు భీష్మద్రోణులను చంపుట ఏ శాస్త్రమును సమ్మతించదు కదా! యిది కృష్ణుని పరిశ్చిందును.

గురో ర వ్యవలిప్తస్య కార్యకార్య మజానతః ।

ఉత్పథం ప్రితివన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్ ॥

అను సూక్తి ననుసరింతు మన్ననో భీష్మద్రోణులు ఆసూక్తి యందలి లక్షణముల కతీతులై యున్నారు. వారు ధర్మవరులు. కార్యకార్యవిషయములు; సత్పథములు. మరియు వారికి అర్జునునిపై పీఠితి మెండు.

కుశూఢు మనసూయుం చ బ్రహ్మణ్యం సత్యవాదినమ్ ।

ప్రతియోత్యామహే. పార్థ మతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ (ఉ. 138-39)

అశ్వత్థామ్ని యథా పుత్రే భూయో మమధనంజయే ।

బహుమానః పరో రాజన్ సన్నతి శ్చ కపిధ్వజే ॥ (4)

తం చ పుత్రా త్ప్రియతమం ప్రతియోత్యే ధనంజయమ్ ।

క్షేత్రధర్మ మనుష్ఠాయ ధి గన్తు క్షత్రజీవికామ్ ॥ (5)

అను భీష్మద్రోణవాక్యములలో అర్జునునిపై వారికి గల పీఠితి తేటతెల్లమగుచున్నది. అట్టి వారిని చంపుట పాపము. మూటకట్టుకొనుట కాక మ రింకే మగును? కావున సామాన్యశాస్త్రమువలెనే విశేషశాస్త్రముకూడ అచింత్యరమే.

భీష్మద్రోణులును ధర్మవరులు కారు.

కావున భగవంతునియుపదేశప్రయోజనము అర్జునునకు ధర్మముగరపుటకాదు.

యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత ।

ఆభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాఽఽత్మానం సృజా మ్యహం ॥

అని కదా భగవంతుని యనుశాసనము. అనగా గీతాశాస్త్రము నాటికి ధర్మము గ్లాని పొందినది. అర్జునుడు చెప్పిన ధర్మములుగాని, ధర్మవరులుగాని, యథార్థమునకు ధర్మములు కావు. ధర్మవరులు కారు. అవి ధర్మాభాసములు మాత్రమే. అట్లే ధర్మవరులవలె కనబడు భీష్మద్రోణులు నైతము ధర్మవరులు కారు.

అర్థస్య పురుషో ధాసో దాస స్త్వర్థో న కన్యచిత్ ।

ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధో స్యర్థేన కారవైః ॥ (భీష్మ. 13-35)

అత స్తాన్ క్షీ బవ ద్వాక్యం బ్రవీమి కురునందన!

అను భీష్మ వాక్యము అతని ధర్మపేక్షను, అర్థపేక్షను వెల్లడించుచున్నది. ద్రోణుడును ఈ వాక్యమునే అనువదించెను. కావున వీరును ధర్మవరులు కారనియు, ధర్మాభాసములవలన ధర్మవరులుగ కనిపించుచుండిరనియు స్పష్టము. ఈ ధర్మములు, ఈ ధర్మవరులు నశింపకతప్పదు. అప్పుడే యథార్థధర్మము ఉత్తానము నందును.

అట్లు ధర్మోత్థానము గావించుటకే భగవంతుడు భునియం దవతరించును. ఈవిషయమునే విశ్వరూపసందర్శనయోగమున వివరించుచున్నాడు.

భగవంతుని ప్రవృత్తిని అర్జునుడు ప్రశ్నించుచున్నాడు—

అఖ్యాహి మే కో భవాన్ ఉగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద ।

విజ్ఞాతు మిద్భామి భవంత మాద్యం న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్ ॥

(11-31)

భగవంతుడతని కిట్లు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు—

కాతోఽస్మి లోకక్షయకృత్ ప్రవృద్ధో లోకా న్సమాకూర్తు మిహ ప్రవృత్తః ।

ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవసీతాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః॥ 11-32

తస్మా త్త్వముత్తిష్ఠ యశో లభస్యజిత్వా శత్రూన్ భుంక్ష్య రాజ్యం సమృద్ధమ్ ।

మయై వై తే నిహతాః పూర్వ మేవ నిమిత్త మాత్మం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ 33

ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రుపం చ కర్ణం తథాఽ న్యానపి యోధవీరాన్ ।

మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠాః యుధ్యస్వ జేహసి రణే సవత్సాన్॥

“ప్రత్యనీకేషు యోధాః, జిత్వా శత్రూన్” అను పదములతో సామాన్య కారముగ దుర్యోధనాదులను వధ్యులనుగ తెలిపి, మరల “ద్రోణం చ భీష్మంచ” అను పదములతో భీష్మద్రోణులను కూడ వధ్యవీరులలో పరిగణించి, అర్జునుని “కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన” అను సంశయమును పరాస్తమొనర్చుచున్నాడు. అంతేగాక, నిజముగ భీష్మద్రోణుల వధ దుఃఖకరమే యగుననియు, అయినప్పటికి దుఃఖింపవలదనియు, “మావ్యథిష్ఠాః” అని అనునయించుచున్నాడు. వారందరూ అంతకు పూర్వమే కాలపురుషునిచే నిహతు లైనారనియు, యుద్ధమున వారిని చంపుట కేవలము వ్యవహారము మాత్రమే అనియు, అట్టి వ్యవహారమున నిమిత్త మాత్ముడుగా నుండుట తప్ప వేరు కర్తృత్వబాధ్యత అర్జునునకు లేదనియు వివరించుచున్నాడు. మరియు సామాన్యవిశేషవిధులనురెండింటిని ఖండించుటకే భగవంతుడు ఒకే కార్యమును — అందరూ చంపబడినారు — అనుదానిని “మయైవైతే నిహతాః పూర్వ మేవ” యనియు, “మయా హతాన్” అనియు వేర్వేరుగ చెప్పెను. అనగా సామాన్యవిశేషవిధుల నన్నింటిని ధ్వంసము గావించుటయే భగవంతుని కార్యమని తెలియుచున్నది. ఆ విధముగ ఆచరించిన గాని ధర్మమున కభ్యుత్థానము కలుగదు.

క్షేత్రము బలహీన మైనపుడు ఆ క్షేత్రములో అప్పటి కున్న పంజులను అట్లే పడగొట్టి దానిని దున్ని మరల పారవత్తరము చేయుదురు. కృషికర్మ తెలి

యనివారు 'అయ్యో! పంటను పాడు చేయుచున్నారే' అని విచారింపవచ్చును. పంటను పండించు విధము తెలిసిన కర్షకుడు కాని, తత్త్వము నెరిగిన వివేకి గ అట్లనుకొనడు.

“కాబోలెవ్యదృష్టతనయాననపద్యశోభే

సానుగ్రహకో భగవతా మయి పాతితోఽయమ్ ।

కృష్యాం దహా న్నపి ఖలు క్షితి మింధనేద్యః

భీమప్రరోహజననీం దహనః కరోతి॥” అను దశరథుని వాక్యములో భావము స్పష్టమై యున్నది.

సర్వధర్మపరిత్యాగము.

అందువలన కృష్ణుని యుపదేశసారము సర్వధర్మధ్వంసమే. కావున “సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ! అహం త్వా సర్వపాపేభో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥”

(గీ., 18-19)

అని చెప్పెను. సర్వధర్మపరిత్యాగము సర్వధర్మధ్వంసమునకే అనగా సర్వధర్మాభానధ్వంసమునకే మరియొక పేరు. సర్వధర్మాన్ అనగ సామాన్య, విశేష రూపములగు వైయక్తికముగ, సామూహికముగ దేశకాలాదిభేదములచేతను వివేచితులలో నున్న ధర్మములు. ఆ ధర్మములన్నియు అర్జునునకు త్యాజ్యములే య కృష్ణుని ప్రబోధము. 11వ అధ్యాయము 32, 33, 34 శ్లోకములలోని బహువచన పదములు - యోధాః, లోకాన్, శత్రూన్, యోధవీరాన్, సహత్నాన్ - అన్నియు ధర్మాన్ అను శబ్దమునందు సంగ్రహింపడినవి.

ధర్మోద్ధరణకే యవతర్కించిన కృష్ణుడు సామాన్యవిశేషరూపముల ధర్మము లన్నింటిని ధ్వంసము గావించుటకే ప్రవర్తించె ననియు, గీతోపదేశ తదర్థకమే యనియు చెప్పుట అసమంజసము అందురేమో మందబుద్ధులు.

కృష్ణుని ఉపదేశ సారమిది.

ధర్మ మనునది ఆవరించువారి శక్తి సామర్థ్యములను అనుసరించి, దృఢని, కూము ననుసరించి నిలచును. ఇప్పటివరకు నున్నవా రందరుకూడ ధర్మమునకుఁ జట్టముగనే నడచుకొనుచున్నారు. మొత్తము క్రిందినుండి పైదాక ఉత్తమమధ్యమాధమధములవా రందరు కూడ ధర్మరహితులు, అధర్మగ్రస్తులై యున్నారు. కన అహంకారప్రేరితమైన కామక్రోధసమన్వితమైన ఈ జనసందోహ మంతః కల్పిననే గాని ధర్మ మనునది మరల నిలువదు. అట్టి స్థితిలోనే భగవంతుడు జని గును.

స్వల్ప మ వ్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ । (గీ. 2-40)

అన్న రీతిగా నేకొద్ది ధర్మము నాచరించు పరిస్థితు లీ భూలోకములో నున్నను భగవంతుని యవతారమునకు వ్యసక్తి కలుగదు.

“అల్పో హ్యేష జాతో మహాన్ భవతి” ఎందుకట్టెలలో వడిన నిప్పు కణికయు ప్రజ్వలించి యొప్పు నట్లు ఎచ్చటనో ఒక చోట అణుమాత్రముగ నిలచిన ధర్మము కూడ మహాకారమునొంది వరలి తరలనే తరలును. అట్టికూడ ఎక్కడను లేనేలేదు. ఈ ధర్మము పూర్తిగా నశించి అధర్మము పూర్తిగా నెలకొన్న ఈ పరిస్థితులలో ఈ లోకములో భగవంతుడు కృష్ణస్వరూపమున జన్మించెను. ఎవరిలోనో ఏకొద్దిగానో ధర్మమున్నట్లున్నదే యని యనుకొనరాదు. అందరి యందున్న ధర్మములు ధర్మాభాసములే. “ధర్మ” శబ్దముచేనున్నవి పలురకములగు అధర్మములే. అందుచేత ఎల్లరియందునున్న ధర్మాభాసములను పరిత్యజింపుమనియే. “సర్వధర్మాన్నపిరిత్యజ్య” అనువాక్యముద్వారా చేసిన ఉపదేశసారము. ఇంకొకవిషయము—“యదాయదా హి ధర్మస్య” అని చెప్పినప్పుడు “ధర్మ” శబ్దము ఏకవచనముననే గ్రహింపబడినది. ధర్మము నెలకొనియున్నచో సర్వత్ర ఏకస్వరూపముగనే భాసించును.

అది బహువిధత్వమును పొందినది. దాని నందరు అన్నిరకములుగ నున్నట్లు భావించుచున్నారు. అది ధర్మము కాదు, తదాభాసమే అనిచెప్పుటకే “సర్వధర్మాన్” అని బహువచనము వాడబడినది. పరమాత్మ యొక్కడ నున్నను అద్వితీయము, ఏకమే యై యున్నట్లు పరమాత్మాభిన్నమైన ధర్మము కూడ అద్వితీయమై ఏకమై యుండును. నానావిధములుగ ఉండదు. “తస్మాద్ధర్మం పరమం వదన్తి” అన్న వేదవాక్యము కూడ ధర్మము అద్వితీయ మనియే చెప్పుచున్నది. “తాని ధర్మాణి ప్రథమా న్యాసన్” అను వచనమునందు “ధర్మాణి” బహువచనము కర్మపరము. కనుక అర్జునుడు ఏది ధర్మ మనుకొనునో అదంతయు విషాదముగ భావింపదగియున్నది. అర్జునుడు ధర్మబుద్ధికలవాడు కాదా! కాదన చెల్లదు. అంతవరకు లోకవ్యవహృతమైన పండితపామరజనప్రచారములో సామాన్యవిశేషరూపముగ నున్న ధర్మస్వరూపము నంతటిని యెఱిగినవాడే. కాని నిజమునకు అవి అన్నియు ధర్మాభాసములే యనియు, ధర్మాభాసములే ధర్మములుగ చెల్లుచూ లోకోపద్రవకరములు అగుచున్న పని అత డెరుగడు. అట్లు ధర్మాభాసములు ధర్మము నాకర్షిమించి, మించునందర్పములోనే భగవంతుడు స్వాంశమును విమిత్తమాత్రముగ ముం దిడుకొని కార్మోన్ముఖుడై దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణకార్యములను నిర్వహిం

హించి, ధర్మప్రతిష్ఠను గావించును. అట్టి జన్మల నన్నింటిని భగవత్స్వరూపుడగు శ్రీకృష్ణుడు జ్ఞాపకముంచుకొనెను. నిమిత్తమాత్రులగు వివస్వంతుడు మున్నగు వారు విస్మరించుచుండిరి. అట్లే ప్రస్తుతనిమిత్తమాత్రు డగు అర్జునుడును విస్మరించగాఁ దాని నాతనికి జ్ఞప్తికి తెచ్చుటయే భగవంతుని ఆశయ మని “బహునాం జన్మనా మంతే” అను శ్లోకము వలన తెలియవలయును. ఇంకను వివరము కోరినచో “ఇమం వివస్వతే యోగం” అను శ్లోకము లో భగవంతుని వలన యోగోపదేశమును పొందిన వివస్వంతుడు-మనువు-ఇచ్ఛిక్వకువుల పరంపర ప్రకృతనిమిత్తమాత్ర మగు భగవదంశ మైన అర్జునాత్మకమే తప్ప వేరుకాదు అని చెప్పవలెను. ఆ యా జన్మలలో భగవంతునినుండి యోగసారమును గ్రహించుచు, కార్యాంతమున మరచి పోవుచు, ప్రస్తుతము అర్జునరూపి యైన నిమిత్తాంశము మరల భగవదుపదేశకాంక్షియై మోహము పొందిన విధమున భాసించుచున్నది.

“ధర్మోద్ధరణము చేయుచుండగా అనుషంగికముగ భూభారహరణము జరుగుచున్నది. కనుక యుద్ధము చేయు మని అర్జునునకు ఉపదేశించుట కూడ ప్రధానబోధ కాదు.” అని చెప్పువారి వాదము సరి కాదు. ఎందు కనగా భూమి గోరూపమును ధరించి తా నీ భారమును మోయలేకున్నట్లు చెప్పగా భూభారహరణమునకు అవతార మెత్తినాడు భగవంతుడు భూమికి బరువు ఎక్కువమంది జనులుండుట వలన కానే కాదు. అందరు అధర్మపరులై నప్పుడే బరు వగును. ఇందులో ఏ ఒక్కఁడు ధర్మపరుడైనను భూమాత ఇరువుగా భావింపనే భావింపదు. ఏ ఒక్కఁడు ధర్మపరుడుగా కనబడ నందున ఏ రందరిని నశింపజేయుటకే భూమి భగవంతుని ప్రార్థించినది. తదర్థమే భగవంతుని యవతారము. అహంకార ముమకార విశిష్టమై నట్టి ధర్మ మాచరించుచున్నా మనుకొనుచున్నట్టివారు, ధర్మ మనేక రీతులుగా వ్యాఖ్యానించి అధర్మమునే ధర్మముగా వ్యాఖ్యానించుచున్నట్టివారును సకలజనులు నశింపవలసినదే. అందుకే సమస్త పీఠపురుషవినాశకరమైన యుద్ధము సంభవించినది. తన్నిర్వహాశార్థము భగవంతుడు పూనుకొనినాడు. అధర్మప్రవర్తకులై నవారివినాశము జరిగినచో స్వతఃప్రకాశమానమైన ధర్మము మబ్బులు తొలగిన నభోమణి వలె తేజరిల్లును. ధర్మసంస్థాపనము అనెడి భగవదవతారప్రయోజనము సుసంపన్న మగును.

అధర్మపరులను నాశనము చేయుట కర్తవ్యము.

అందుచేత ధర్మసంస్థాపనము గాదు ఇప్పుడు చేయవలసినది. ధర్మహానికి భారణభూతులై న అధర్మప్రవర్తకులను తొలగించుటయే ప్రస్తుతకర్తవ్యము. అది

క్షత్రియోచితమైన యుద్ధమునందు స్వాంశభూతుడగు నరుని ద్వారమున చేయింప నెంచెను. భగవంతుడు అనగా జ్ఞానస్వరూపుడే. కనుక భగవంతుడు మరుపలేదు.

“పరిత్రాణాయ సాధూనాం విశాళాయ చ దుష్కృతామ్ ।

ధర్మసంసాపనాదాయ సంభవామి యుగేయుగే ॥”

ఈ శ్లోకమును ఇట్లు వ్యాఖ్యానింపవలెను:—ధర్మసంసాపనాప్రయోజనము సిద్ధించుటకై దుష్కృతవినాశము సాధుపరిత్రాణము భగవత్కృత్యములు. దుష్కృతవినాశ, సాధు పరిత్రాణములు ప్రధానప్రయోజనములు. ఇది జరిగిన మరుగున పడిన ధర్మము ప్రకాశించును. కావున యుద్ధమే ముఖ్య కర్తవ్యము. అధర్మముల నాశ్రయించినవారిని మట్టిలజేసిన, బీష్మాదులతో దుర్యోధనాదులవినాశము, సాధువులగు పాండవుల పరిత్రాణము, చేయుటకు యుద్ధకర్మ ప్రధానము.

“మమ ప్రాణా హి పాండవాః” కావున పాండవపరిత్రాణము అత్యపరిత్రాణమే యగును. “నాత్మాన మపసాదయేత్” అవి భగవంతుడు ఆచరణ పూర్వకముగా ఉపదేశించెను.

“అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।

కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ పౌక్తవా నితి ॥ (గీ. 4-4)

అను అర్జునప్రశ్నమునకు—

“బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చారున ।

తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్త పరంతప ॥” (గీ. 4-5)

అని భగవంతుడు చెప్పిన సమాధానము అర్జునునికి కృష్ణనికి జరిగిన జన్మ పరంపరలను గూర్చికాక, ఈసృష్టికృతప్రళయములయొక్క స్వరూపమును చెప్పుట యనియే తాత్పర్యముగ గ్రహింపవలయును.

అయితే ధర్మమునకు ఏ కొద్ది యాధారముగనో ఉన్న ఈ సకల వీరమహా పురుషులను నాశన మొనరించినచో ఆ కొద్దిపాటి ధర్మము ఉండదు కదా! అని ప్రశ్నింపజనను. ఈ విధమైన ప్రశ్న అల్పజ్ఞులకు కలుగునదే. ధర్మస్వరూపుడైన శ్రీకృష్ణుడుండగ ధర్మ మెక్కడికి పోవును. “ఈ భూతప్రపంచము నంతను కల్పాదియందు సృజించుచున్నాను. కల్పక్షయము కాగానే సంహరించుచున్నాను.” అని చెప్పిన భగవంతుని వాక్యమునందు గురి ఉన్నచో భగవద్విలాసములో ఇది అణుమాత్రనిర్వహణమే అని వ్యక్తమగును. అందువలన ప్రకృతము ఎక్కడను

ధర్మమునకు రావు లేదు. అధర్మమునకే సంపూర్ణమగు నెలవై వీరపురుషుల మని విజ్ఞప్తిగను ధర్మపరుల మని డబ్బాలు వాయించుకొనుచున్నవారందరిని కడ తేర్చుటయే భగవంతుని యవతారపర్యయోజనము.

అర్జునునకు విషాదము అప్పటికప్పుడే కల్గినది కాదు.

ఆసలు అర్జునునకు విషాదము ఇప్పటి కిప్పుడే వుట్టినదా! పూర్వము నుండియే అతని మనస్సులో డాగియున్నదై అవకాశము వచ్చినప్పుడు ప్రబుద్ధమైనదా! అని కొంత యోచింపవలయును. ఏదియును హఠాత్తుగా అవిర్భవింపదు. దానివెనుక ఎంతో గృంథము జరుగును అట్లే అర్జునునివై రాగ్యస్థితికి స్వజన హత్యలో పాపానుదర్శనమునకు వెనుక ఎంతో కారణ మున్నది.

“కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః ।

పుచ్చామి త్వాం ధర్మసమ్మాధచేతాః ॥”

అనుచోట పూర్వరంగము గోచరించును. “ధర్మసమ్మాధచేతాః” అని అనుకొనును. ధర్మమునందు అర్జునునికి మూఢచేతస్త్వము గాక సమ్మాధచేతస్త్వము ఎందు కేర్పడవలయును. అని అలోచించినచో ఇదియును ఇప్పటి కిప్పుడు కలిగినది కాదు. అనగా ఈ యుద్ధమునందు వచ్చి నిలచుటకు ముందే అర్జునునిలో ధర్మసమ్మాధచేతస్త్వము, త దాధారముగ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావముకలిగిన వని మన మూహింపనగును.

అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాః స్కపిధ్వజః ।

పరీవృత్తే శత్రుసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ॥

(గీత-1-20)

హృషీకేశం తదా వాక్యం ఇద మాహ మహిపతే ।

సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మే ఽచ్యుత ॥

(గీ-1-21)

యావ దేతాన్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ॥

కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే ॥

(గీ-1-22)

యోత్స్యమానా నవేక్షేహం య ఏతేఽత్య సమాగతాః ।

ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్భుధో ర్యుధ్ధే ప్రియచిత్తీరవః ॥

(గీ-1-23)

ఈ వాక్యములకు అందరును వాచ్యార్థమునే గ్రహించుచున్నారు. కాని భావార్థమును గ్రహించుట లేదు. ఈ వాక్యములను పర్యాలోచింపగా అర్జునుడు యుద్ధోత్సాహము కలవాడుగా పైకి అగవడుచున్నను యుద్ధోన్ముఖుడుగా లేడని తోచును.

శస్త్రసంపాతము పరివృత్తము కాగా ధను వెత్తి హృషీకేళునితో “రెండు సేనల మధ్యనా రథము నిలుపుము. వచ్చిన వారందరిని చూడ గలుగు చోటు ఏదో అక్కడ నా రథ ముంచుము” అన్నాడు. ఇచ్చట యావత్ శబ్దము నందు ఒక స్వారస్యము గలదు. మన మెంత కాలము ఇరుసేనల నడుమ ఉండ వలసి వచ్చునో అంతదనుక ఉండుటకు వీలగునట్లును, అందరిని వీక్షించుటకు వీలగు నట్లును. ఒక పరిదేశమున ఉండుము అని వ్యాఖ్యానించినచో అర్జునుని మనస్సులో యుద్ధభూమికి వచ్చుటకు ముందు అనేక సంశయములు ఘోరమైనవి లగుచున్న వనియు, వాని నివృత్తి చేసుకొనుటకే అతడు సర్వసంశయచ్ఛేత్త యగు కృష్ణుని రథసాధనవ్యాజమున అడిగె ననియు, తెలిసికొనవలయును. కృష్ణుడును అర్జునుని మనోగతమును అవగాహన చేసికొనినవాడై భీష్మద్రోణుల ఎదుట రథమును ఉంచెను వారే కదా ఇరువారుల యుక్తతరుల. ఎంతో తాను యుద్ధము చేయ వలయునో చూడవలయును. తనతో యుద్ధము చేయుటకు యోగ్యత కలిగినవారు ఎవరును లేరనే యిందు తాత్పర్యము. ఎందువలన అనగా: ఇంతకు ముందే ఈ యోధు లందరు ఎప్పుడో ఒకప్పుడు తన ఎదుట వడి ఓడి పలాయనము చిత్తగించిన వారే ఇంక నిలిచి యుద్ధము చేయదగినవారు ఇద్దరే ఇద్దరు.

ఒకడు భీష్ముడు; రెండవవాడు ద్రోణుడు. పరివృత్తయుద్ధముతో పరిధాన లక్ష్యము వీరు క్షాదు గా! కనుక వీరితో యుద్ధము చేయు ప్రసక్తి లేదు. యుద్ధము దుర్యోధనుని తోనే చేయవలె దుర్యోధను డొక్కడేనా? తక్కిన వారందరును ఏమైనారని ప్రశ్న కలుగకుండుటకై “ధార్తరాష్ట్రస్య ధుర్యుధ్మేః” అని ఏకవచనము. దుశ్శాసనాదులు చూడ ఈతని దృష్టికి ఆనలేదు. ఒక్క దుర్యోధనుడే మనసులో మెదిలినాడు వానికి ఈ వచ్చిన వారందరును హితైషులు కారు. ప్రయచిక్కిర్చువులు ప్రియము హితము అని రెండు గలవు. ప్రియ మనగా తాత్కాలికానందము. హిత మనగా శాశ్వతానందము. వీరు శాశ్వతానందము నిచ్చు వారు కారు. నశ్వరమైన తాత్కాలికమైన ప్రియమును చేకూర్చువారు దుర్యోధనుని దుశ్శుద్ధి కారణముగ కొందరు వచ్చిరి. కొందరు దుష్షబ్దుద్ధి యగు దుర్యోధనుని దృష్టిలో పెట్టుకొని రాకేదు. ధృతరాష్ట్రుని పుత్రుడని వారు వచ్చిరి.

దుర్బుద్ధి - ధార్తరాష్ట్రుడు.

దుర్యోధనుని పేర్కొనుచు అర్జునుడు ధార్తరాష్ట్రుడనిచెప్పి అతనికి విశేషణముగా దుర్బుద్ధి యని విశేషణ మివ్వెను. ఇచ్చట పెద్దలు; - జ్ఞానమున శిఖివుల్లు,

ప్రతిభలో అల్పాలు, సమయసందర్భములను గుర్తించుటలో మందహాసాలు అవిమర్శకులు ఇట్లనుచున్నారు. దుర్యోధనునిలో ధృతరాష్ట్రుని అంధత్వము ప్రశించినది. కనుక ధర్తరాష్ట్రశబ్దముచే వీడును గుర్తింపబడినది. అయితే దుర్యోధనుడు శున్న కబోధి అని చెప్పి అంతటితో ఆగక దుర్బుద్ధి యని విశేషణముగూడ వానాడు. కనుక దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రజనితు డగుటవలన అతని గుర్తింపవలసిన దుర్యోధనునిలో పచ్చిన దనియు, అతనిలోని దుర్బుద్ధికూడ ఈతనిలో పచ్చిన దనియు అజ్ఞానవిలసితము లగు వ్యాఖ్యలు వెలయుచున్నాయి. తత్త్వ మిది కాదు అర్జునుడు దుర్యోధనుని, తదనుజులను నామ ముచ్చరించి పేర్కొనక “ధర్తరాష్ట్రస్య” “ధర్తరాష్ట్రాన్” “ధర్తరాష్ట్రాః” అనిపేర్కొనుట అర్జునుని దృష్టిలో భావ వేమో సహృదయులు గమనింపదగియున్నది. పుణ్యనామసంకీర్తనముః పుణ్యము, పాపనామసంకీర్తనమువలన పాపము సంభవించును. అన్న పరమార్థము తెలిసిన అర్జునుడు దుర్యోధనుని పేరు ఉచ్చరింపలేదు. తప్పనిసరిగా గ్రహింపవలసి వచ్చినది కనుక ధృతరాష్ట్రస్మరణపూర్వకముగా వానిని పేర్కొనుచున్నాడు. అందుకే “ధర్తరాష్ట్రస్య” అని పేర్కొనుట యుక్తముగా నున్నది. ఎందుకీ కిట్లు అర్జునుడు దుర్యోధనుని, దుర్యోధనాదులను పేర్కొనలేదు? అనగా అర్జునునకు దుర్యోధనునిపై గల పగ అంతటిది.

కృష్ణునితో యుద్ధసందర్భమున మొదటిసారిగా చెప్పబడుటవలన అర్జునునకే గాక, కృష్ణునకును దుర్యోధనునియందే విరోధభావము మెండుగా నున్నదనియు తెలియుచున్నది.

అర్జునునకును, కృష్ణునకును దుర్యోధనునిపైగల విరోధభావము భారతములో స్పష్టముగ వివరింపబడినది.

ఆత్మకౌగ్రవిషం పార్థ! విముంచ చిరసంభృతమ్ ।

ఏష మూల మనర్ధానాం పాండవానాం మహారథః ॥

(దో. 102-5)

సోఽయం ప్రాప్త స్త వాక్షిషే పశ్య సాఫల్య మాత్మనః ।

కథం హి రాజా రాజ్యాధీ త్వయా గచ్ఛేత సంయుగమ్ ॥

8

దిష్ట్యా త్విదానీం సంప్రాప్త ఏష తే బాణగోచరమ్ ।

యథాయం జీవితం జహ్యత్ తథా కురు ధనంజయ ॥

7

ఐశ్వర్యమదసమ్మూఢో నైష దుఃఖ ముపేయివాన్ ।

న చ తే సంయుగే వీర్యం జానాతి పురుషర్షభ ॥

8

త్వాం హి లోకా స్త్రయః పార్థ! ససురాసురమానుషాః ।

నోత్సహంతే రణే జేతుం కిము తై క స్సుయోధనః ॥

9

దుర్యోధనుడు ద్రోణునివలన కవచధారణవిద్యను గ్రహించి, కవచధారియై అర్జునునితో తలపడెను. అనమయమున నిరంతరపాండవద్వేషి యగు అతనిని చంపినచో ఆత్మసాఫల్యము గలుగు నని కృష్ణుడు పార్థునితో చెప్పెను. “చిర సంభృత మగు క్రోధవిషమును, మీకు కలిగివ సర్వానర్థములకు మూఁ మైన దుర్యోధనునిపై విడువుము.

తతః ప్రియాత్ త్వరన్ పార్థో దీర్ఘ కాలం సుసంవృతమ్ ।

ముంచన్ క్రోధవిషం తీక్షణం ప్రస్థరాధిపతిం ప్రతి ॥

(శ. 28-43)

శల్యపతనానంతరము కృష్ణు డర్జునునితో నిట్లనెను—“నీశత్రువు లందరు నించుమించు నిహతు లైనారు. దుర్యోధనుని విడచిన కృతవర్మకృపాశ్వత్థామలు ముగ్గురు మహారథులు మాత్రమే మిగిలిరి. దుర్యోధనుడు రాజమధ్యమున నిలచి యున్నాడు. వీనిని చంపినచో కృతకృత్యుడ వగుదువు. కావున సుయోధనుని చంపుము.

దుర్యోధన మభిత్యజ్య త్రియ ఏవ వ్యవస్థితాః ।

కృప శ్చ కృతవర్మా చ ద్రోణీ శ్చైవ మహారథః ॥

(శ. 28-5)

అసౌ దుర్యోధనః పార్థ! వాజిమధ్యే వ్యవస్థితః ।

ఛత్రేణ ధ్రియమాణేస ప్రేక్షమాణో ముహుర్ముహుః ॥

7

ప్రతివ్యూహ్యా బలం సర్వం రణమధ్యే వ్యవస్థితః ।

ఏనం హత్వా శితై ర్భాణైః కృతకృత్యో భవిష్యసి ॥

8

గణానీకం హతం దృష్ట్వా ల్వాం చ ప్రాప్త మరిందమమ్ ।

యావ న్న విద్రవం త్యేతే తావ జ్జహి సుయోధనమ్ ॥

9

దుర్యోధనుని చూచినంతనే కృష్ణార్జునులకు క్రోధవిషము పెల్లుబుకు చున్నది. అని దీనివలన తెలియును. కృష్ణు డిట్లు చెప్పగ “ధృతరాష్ట్రసుతు లందరు భీమనిహతులైరి. భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, మద్రపతి, జయద్ర థుడు కూడ నిహతులైరి. అశ్వత్థామ, కృపుడు, త్రిగర్తాధిపతి, ఉలూకుడు, శకుని, కృతవర్మ వీరు మాత్రమే మిగిలిరి” అని అర్జును డనును.

ఏత ద్బల మభూత్ శేషం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవః

మోక్షో న నూనం కాలా త్తు విద్యతే భువి కస్యచిత్ ॥

(శ. 28-18)

అపనేష్యామి గాంధారం ఘాతయిత్వా శి తైః శృరైః ।

నికృత్యా వై దురాచారో యాని రత్నాని సౌఖ్యం ॥ 22

సఖాయా మాహార ధ్యూతే పున స్తా నాహరా మ్యహమ్ ।

అద్య తా అపి వేత్స్యంతి సర్వా నాగపురస్త్రియః ॥ 23

శుక్ర్యా పతీం శ్చ పుత్రాంశ్చ పాండవై ర్నిహతా న్యుధి ।

సమాప్త మద్యం వై కర్మ సర్వం కృష్ణ భవిష్యతి ॥ 24

అద్య దుర్యోధనో దీప్తాం శ్రియం పా్రిజాం శ్చ మోక్ష్యతి । 25

అర్జును డిట్లు చెప్పన గ కృష్ణుడు దుర్యోధనబలమువైపు రథము తోలెను. భీమార్జునసహదేవులు మువ్వరు దుర్యోధనుని చంపుటకు వెడలిరి. మధ్యలో సౌఖ్య డడుపడెను. అర్జునుడు త్రిగర్తుల మీదకు పోయి సత్యకర్మును చంపెను. సుశర్మతో యుద్ధము చేసెను పృథ్విరాధిపతిపైకి పోయెను.

ఆ పృథ్విరాధిపతిపై దీర్ఘ కాలసుసంవృత మగు తీక్ష్ణ మగు క్రోధవిషమును విడచెను.

ప్రకరణమును బట్టి కృష్ణార్జునుల సంభాషణవిషయము, అర్జునుడు భీమ సహదేవులతో కలసి యుద్ధము చేయబోవుట, సుయోధనుని దృష్టియందుండుకొనియే జరిగినది. కాని మధ్యలో సౌఖ్య డడుపడుటవలన అర్జునుడు త్రిగర్తులమీదకు పోవ లసివచ్చెను. దీర్ఘ కాలసుసంవృతమును, దీక్షమును అగు క్రోధవిషమును దుర్యోధ నునిపై విడచుటయే అర్జునుని ఆశయము. అందువలననే 'ముంచన్' అని శత్రు ప్రత్యయము నుపయోగించెను. నిజమునకు దుర్యోధనునిమీద వదలబోవు నీ క్రోధవిషము సత్యకర్మాదులమీదకు మళ్ళినది.

ఇంతకు చెప్పవచ్చిన దేవునగ కృష్ణార్జును లిద్వరును ప్రతిపక్షములోని వీరు లందరికంటె దుర్యోధనుని యందే క్రోధదీప్తులుగ నున్నారనియు, అతని గాంచినంతనే ఆ క్రోధము విషమై వెలువడుచుండెననియు గ్రహింపవలయును.

సైంధవవధానంతరము కృపాశ్వత్థామలు అర్జును నెదుర్కొనిరి. వారిరు వురిడే పీడుతుడైన నడుగు పరమార్తిని పొందియు గురుక్షేత్రగురువుత్పాడును పధించ తగినవారు కాదు అని మృదువుగనే బాణములను ప్రయోగించెను.

అజిహంసు ర్గురుం సంఖ్యే గురో స నయ మేవ చ ।

చకా రాత్రార్ధకం తత్ర కుంతిపుత్రో ధనంజయః ॥ (దో. 143-9)

అస్మై రస్మాిణి సంవార్య ద్రోణే శ్శౌకద్యతస్య చ ।

కుండవేగో నిహం స్తాభ్యా మజిహంసు రవాస్పతిః । (దో. 147-7)

అథ శారద్యతో రాజ స్కాంతేయశరపీడితః ।

అవాసీద ద్రోహోపస్థే మూర్ఛా మభిజగామ హ ॥ (దోశి. 147-9)

దృష్ట్వా శారద్యతం పార్థో మూర్ఛితం శరపీడితమ్ ।

రథ ఏవ మహేష్వాసః కృపణం వర్యదేవయత్ ॥ (దోశి. 147-12)

అశ్రుహర్ణముఖో దీనో వచనం చేద మబ్రవీత్ ।

పశ్యన్నిమం మహాప్రాజ్ఞం క్షత్తా రాజాన ముక్తవాన్ ॥ (దోశి. 147-13)

కులాంతకరణే పాపే జాతమాత్రే సుయోధనే ।

నీయతాం వరతోకాయ సా ధ్వయం కులపాంసనః ॥ (దోశి. 147-14)

అస్మాద్ది కురుముఖ్యానాం మహా దుత్పత్స్యతే భయమ్ ।

త దిదం సమనుప్రాప్తం వచనం సత్యవాదినః ॥ (దోశి. 147-15)

తత్కృతే హ్యదృశ్య వశ్యామి శరతల్పగతం గురుమ్ ।

ధి గస్తు జెత్రి మాచారం ధి గస్తు బలపౌరుషం ॥ (దోశి. 147-16)

ఇక్కడ గమనింపదగు భావము : దుర్యోధనుని చంపి యుండినచో ఈ అనర్థము రాదుకదా? విదురుడు దుర్యోధనుడు జన్మించిన తక్షణమే, “దుర్యోధనుని చంపు” మని ధృతరాష్ట్రునితో అనును. అట్లు జన్మించగనే చంపి యుండవలసినది. అన్నభావమే అర్జునుని వచనములో కన్పట్టుచున్నది. దుర్యోధనునిమీద అర్జునునకు ఎంత పగ ఉన్నదో కదా! అర్జునుడు, ‘చార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః’ అని అనుటకూడ తనకు ఆతనియందే శత్రుత్వము కల దని తక్కినవారియందు లే దని చెప్పుటకు ఉద్దేశించినది. ఇది ఒక్క పేకాక మొత్తము ప్రసంగ మంతయు ఈ విషయమునే వెల్లడించునని స్పష్టము. ఆ ఒక్క దుర్యోధనునికొరకు ఇంతమందిని చంపవలయునా అని అర్జునుడు విషాదమును ప్రకటించెను.

దుర్యోధనునియందు పగ భీమునికి గలదు. అని ప్రసిద్ధి. కాని భారతము ఆద్యంతములు వరుసకృమములో చూచినప్పుడు దుర్యోధనునియందు భీముని కున్న పగకన్న అర్జునునకు కృష్ణునకుగల పగ పెద్దది. అర్జునునకు దుర్యోధనునియెడ గల వైరము అధిక మనుటకు ఎన్నో ఉదాహరణములు అనేక ఘట్టములలో ఈ భారతమున వాచ్యవ్యంగములుగా మహర్షి వ్యాసునిచే నిరూపింపబడినవి.

అంధకా యాదవా ఖోహ స్సమేతాః కంస మత్యజన్ ॥

నియోగా త్తు హతే తస్మి న్కృష్ణే నామిత్రీభూతినా ॥ (స. 61-8)

ఏవం తే జ్ఞాతయ స్సర్వే మోదమానా శ్శతం సమాః ।

త్వన్నియుక్త స్సవ్యసాచీ నిగృహ్ణాతు సుయోధనమ్ ॥ (స. 61-9)

నిగ్రహో దస్య పాపస్య మోదంతాం కురవ స్సుఖమ్ ।

కాకే నేమాం భిత్రీబర్హన్ శార్దూలాన్ కోష్ఠకేన చ ॥ (స. 41-10)

కీణీష్వ పాండవా నౌజన్మా మజ్జీ శ్శోకసాగరే ।

త్యజేత్కులార్థే పురుషం గౌమ స్యార్థే కులం త్యజేత్ ॥ (స. 41-11)

గౌమం జనపద స్యార్థే హ్యత్కార్థే పృథివీం త్యజేత్ ।

సర్వజ్ఞ సర్వభావజ్ఞ సర్వశత్రుభయంకరః । (స. 41-11)

ఇతి స్మ భాషతే కావ్యో జంభత్యాగే మహాఽసురాన్ ॥ (స. 41-12)

ఇందు కంసుని చంపిన కృష్ణుని అర్జునునకు ఉపమాన మగునట్లు చెప్పుట వలన కంసునియట్టివాడే దుర్యోధను డని తెలియుచున్నందున దుర్యోధనునిమీద పగ కృష్ణునకును కల దని సూచింపబడుచున్నది. ఘోర మగు ద్యూతము ప్రవర్తిలుచుండ పాండవుల సర్వస్వము ఈ ద్యూతమున అపహరింపబడుచుండుటచూచి “సర్వసంశయనిర్మోక్త” (స. 41-1) అగు విదురుడు మహారాజా అగు ధృతరాష్ట్రునితో “దుర్యోధనుడు కులఘ్నుడు; దుర్యోధనునిరూపముతో నీయింట నివసించుచున్న గోమాయువును నీవు తెలిసికొనకున్నావు. అంధక యాదవ భోజులు కలసి కంసుని త్యజించి వానిని చంపుటకు కృష్ణుని నియోగించిరి అట్లే నీవు కూడ సుయోధన నిగ్రహార్థము సవ్యసాచిని నియోగింపుము. కంసుని కృష్ణుడు చంపగా సుఖశాంతు లున్నట్లే, అర్జునునిచే రుర్యోధనుడు నిగ్రహింపబడగా కురువు లందరు సుఖముగా నుందురు. ఇట భీముడున్నాడు దుర్యోధనుని వధార్థము విదురుడు భీముని నియోగింపుమని ధృతరాష్ట్రునికి చెప్పక అర్జునుని నియోగింపుమనుటలో నర్థమేమి? అర్జునునికి సామ్యముగా కృష్ణుని చెప్పుటేమి? దుర్యోధనునికి సామ్యముగా కంసుని చెప్పుటేమి?

అసంఖ్యేయా గుణాః పార్థే తద్విశిష్టో జనార్దనః । (ఉ. 95-48)

నరనారాయణో యో తౌ తా వే వార్జునకేశవౌ ।

విజానీహి మహారాజ ప్రవరా పురుషోత్తమౌ ॥ (ఉ. 95-49)

“అ తోస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః” అని గీతలో చెప్పిన పురుషోత్తములే నరనారాయణులుగా అవతరించె నని వారే కృష్ణార్జునులుగా యుద్ధసమయమున జన్మించిన పురుషోత్తములుగా చెప్పుటచే దుర్యోధనునియందు కృష్ణునకు గల పగ అర్జునునకును గలదు. గనుకనే విదురుడు అర్జునునిచేత దుర్యోధనుని చంపింపు మని ద్యూతకాలమున చెప్పుటకు కారణమైనది.

అర్జునం కేశవ! బ్రూయా స్త్వయి జాతే స్మ సూతతే ।

ఉపోపవిష్టా నారీభి రాశ్రమే పరివారితా ॥

(ఉ. 136-1)

అ థాంతరిక్షే వా గాసీ ద్ధివ్యరూపా మనోరమా ।

సహస్రాక్షసమః కున్తి భవిష్య త్యేష తే సుతః ॥

(ఉ. 136-2)

ఏష జేష్యతి సంగ్రామే కురూ స్సర్వా స్సమాగతాన్ ।

భీమసేనద్వితీయ శ్చ లోక మద్వర్తయిష్యతి ॥

(ఉ. 136-3)

పుత్ర స్తే పృథివీజేతా యశ శ్చాస్య దివం స్పృశేత్ ।

హత్వా కురూం శ్చ సంగ్రామే వాసుదేవసహాయవాన్ ॥

(ఉ. 136-4)

పితృ మంశం ప్రణిష్ఠం చ పున ర పృథ్విష్యతి ।

భ్రాతృభి స్పహిత శ్రీమాం త్రీ నేధా నాహరిష్యతి ॥

(ఉ. 136-5)

న సత్యసంధో భీభత్సు స్సవ్యసాచీ యథాద్యుతః ।

తథా త్వ మేవ జానాసి బలవంతం దురాసదం ॥

(ఉ. 136-6)

తథా త దస్తు దాశార్హః యథా వా గభ్యభాషత ।

ధర్మ శ్చే దస్తి వాణ్ణరేయః తథా సత్యం భవిష్యతి ॥

(ఉ. 136-7)

త్వం చాపి తత్తథా కృష్ణః సర్వం సంపాదయిష్యసి ।

నాహం త దభ్యసూయామి యథా వా గభ్యభాషత ॥

(ఉ. 136-8)

నమో ధర్మాయ మహతే ధర్మో ధారయతే ప్రజాః ।

ఏత ద్ధనంజయో వాచ్యో నిత్యోద్యుక్తో వృకోదరః ॥

(ఉ. 136-9)

ఈ కుంతీవచనములు ఎన్ని విషయరత్నములనో మెరుగుతో వెలుగుతో వెలువరించును. భీమసేనద్వితీయుడు “వాసుదేవసహాయవాన్” అగు అర్జునుడు కురువులను నాశనము చేయును. అని అతాళవాణి అర్జునుడు పుట్టగా పలికినదట! సత్యసంధు డగునట్లు అర్జునుని కృష్ణుడు తీర్చిదిద్దవలె నని కుంతి కౌపుచున్నది. అనగా అర్జునునికన్న కృష్ణునకే కరువంశనాశములో కర్తృత్వ మిచ్చుచున్నది. కనుక కృష్ణార్జునులిరువురూ కరువంశనాశనకారకులే యనియు, అందు ముఖ్యము గా దుర్యోధనుడు వీరల కోర్కెధమునకు ఆశ్రయ మయినా డనియు తెలియచున్నది. కారవంశభనుండి దుర్యోధనుడు కుర్చుడై సానుగుడై వెడలిపోవును. అప్పుడు కృష్ణుడు ఇట్లు అనునః:-

ప్రత్యక్ష మేత ద్భవతా య ద్వజ్యేమి హితం వచః ।

భవతా మ్మానుకూశ్యేన యది రోచేత భారతాః ॥

(స. 27-36)

భోజరాజస్య వృద్ధస్య దురాచారో హ్యనాత్మవాన్ ।

జీవతః పితు రైశ్వర్యం హృత్వా మృత్యువశంగతః ॥

(స. 2-37)

ఉగ్రసేనసుతః కంసః పరిత్యక్త స్వబాంధవైః ।

జ్ఞాతీనాం హితకామేన మయా శబ్దో మహామృతే ॥

(స. 27-38)

అహుకః పున రసౌఖిః జ్ఞాతిభి శ్చాపి సత్కృతః ।

ఉగ్రసేనకృతో రాజా భోజరాజస్య వర్ధనః ॥

(స. 27-39)

కంస మేకం పరిత్యజ్య కులార్థే సర్వయాదవాః ।

సంభూయ సుఖ మేధంతే భారతాంధకవృష్టయః ॥

(స. 27-40)

త్యజే త్కులార్థే పురుషం గ్రామ స్యాం కులంత్యజేత్ ।

గ్రామంజనపదస్యార్థే హ్యత్కారే పృథివీం త్యజేత్ ॥

(స. 27-41)

రాజన్ దుర్యోధనం బద్ధ్వా తత స్సంశామ్య పాండవైః ।

తత్కృతే న విసశ్యేయః ఊత్రియాః ఊత్రియర్హభ ॥

(స. 2-50)

విదురుడు సభాపర్వమునందు చెప్పిన పదసములతో ఈ కృష్ణపదసములు సరి తూచి చూచినచో విదురుని భావమే కృష్ణునిదైనట్లు తోచుచున్నది. విదురుడు అర్జునునిచే దుర్యోధనుని నిగ్రహింపుమని చెప్పినాడు. కృష్ణుడు దుర్యోధనుని నిగ్రహమున కర్తను పేర్కొనలేదు. అర్జునుడే కర్త యని ఫలితార్థము. ఆసందర్భమంతయు చూచిన తెలియును. కృష్ణు డీమాటలు చెప్పినతరువాత ధృతరాష్ట్రుడు సర్వధర్మజ్ఞు డగు విదురుని పిలిచి ఇట్లు అనును:-

గచ్ఛ తాత! మహాప్రాణాం గాంధారిం దీర్ఘదర్శినీమ్ ।

ఆన యేహ తయాసార్థ మనునేష్యామి దుర్మతిమ్ ॥

(స. 128-2)

యది సాపి దురాత్మానం శమయే ద్దక్షచేతసమ్ ।

అపి కృష్ణస్య సుహృద స్తిష్ఠేమ వచనే వయమ్ ॥

(స. 128-3)

అపి గోభాభిభూతస్య పంథాన మనుదర్శయేత్ ।

దుర్భుద్ధే ర్దుస్సహాయస్య శమార్థం బుద్ధివతీ వచః ॥

(స. 128-4)

అపి నో వ్యసనం మోరం దుర్యోధనః । కృతం మహత్ ॥

శమయే చ్చిరరాజ్రియ యోగక్షేమవ దవ్యయమ్ ॥

(స. 128-5)

ఈవాక్యములు పరిశీలించినపుడు కృష్ణుని సుహృత్తునిగా పేర్కొన్న ధృతరాష్ట్రుని అర్జునుడు నిందించి ఆతని పుత్రుడు దుర్యోధనుడు తండ్రివలె నుష్టుడే అని నిందింపనెంచియే “ధర్తరాష్ట్రస్యదుర్భుద్ధేః” అని అర్జునునిమాటకు వ్యాఖ్యాని

నము చేయుట దార్త రాష్ట్రానియందు దుర్బుద్ధిని అర్జునడు పేర్కొనెను. అన్న దానికన్న ఈవ్యాఖ్యాతలు దుర్బుద్ధులని చెప్పుట తప్పేమి? ఒప్పే అగును. భీష్ముడు అర్జునునితో యుద్ధము చేయుచున్నాడు. అతని అత్తలాపవమును ఇట్లు పొగడుచున్నాడు

సాధు పార్థ మహాబాహో : సాధు భో పాండునందన । (భీ. 59-57)

త్వ య్యే వై త ద్యుక్త రూపం మహా త్కర్మ ధనంజయ ।

ప్రీ తోస్మి సుదృఢం పుత్ర కురు యుద్ధం మయా సహ । (భీ. 59-58)

ఇట్లు ప్రశంసించి భీష్ముడు విజృంభించెను. కాని అర్జునుడు మృదుయుద్ధము చేయుచుండెను. భీష్ముని యుద్ధమునకు “యోధిష్ఠిరబలము ఒక్కరోజులోనే అంత మగు నని అర్జునుడు భీష్మగౌరవముచే కర్తవ్యమెరుంగ కున్నాడని తాను పూనుకొననిగాని ఫలితముదక్కదు.” అని కృష్ణుడు భావించి భీష్మనిమిదికి బోయెను. అట్లునచ్చుచున్న చక్కరిదారిని చూచి శాంతను వుడి టనుచున్నాడు.

ఏ హ్యేహి దేవేశ! జగన్నివాన! నమోఽస్తు తే శార్ఙ్గదానిపాణే ॥

(భీ. 59-97)

ప్రసహ్య మాం పాతయ లోకనాథ రథోత్తమా ద్భూతశరణ్య! సంఖ్యే ।

త్వయా హత స్యేహ మ మాద్య కృష్ణ శ్రేయః పరస్మిన్నిహ చైవ లోకే ॥

(భీ. 59-98)

సంభావితో స్కంధకవృష్టినాథ! లోకై త్రిభి శ్చ ప్రథితప్రభావః ।

శ్రుత్వా వాచ శ్శాంతనవస్య కృష్ణో వేగేన దావంత మథాఽభ్యువాచ ॥ (భీ. 59-99)

ఈ శాంతనవుని వాక్యములు విని కృష్ణు డిట్లు అనుచున్నాడు. :-

త్వం మూల మ స్యేహ భువి క్షయస్య దుర్యోధనం చాద్య సముద్ధరిష్యసి ।

దుర్మూతదేవీ నృపతి ర్నివార్యః సుమంత్రీణా ధర్మపథ స్థితేన ॥ (భీ. 59-100)

త్యాజ్యోధ వా కాలపరీతబుద్ధి ర్ద్రాతిగో యః కులపాంసన స్స్వాత్ ।

భీష్మ స్త దాకర్ణ్య యదుప్రవీరం రాజా పరం దైవత మి త్యువాచ ॥ (భీ. 59-101)

కృష్ణుడు భీష్ముని క్షయమునకు మూలముగా దుర్యోధనుని సముద్ధరించువాడుగా నున్నాడని ఎత్తి పొడిచి ధర్మపథము నందున్న మంత్రీ దుర్మూతదేవి యగు రాజును నివారింపవలయును. లేక కులపాంసనుడు కాబోవు నట్టి విపరీతబుద్ధిని విడువనైనను విడువవలయును. అని అనగా భీష్ముడు ఆకృష్ణవచనములు విని “రాజా పరం దైవతం” అనగా రాజు ఉత్తమ మైనదైవము అని చెప్పి, మరియు నిట్లుచున్నాడు. భీష్ముని దృష్టిలో దుర్యోధనుడు రాజే అని భీష్ము డెప్పుడు, ఎన్ని

సందర్భములలో ఎన్నిసీతులు ఎన్నిబోధలు గరవినను దుర్యోధనునియందు రాజబుద్ధిని చూపుచు ఆతడిని ధర్మానుసారముగ దైవ మనియే భావించెనని తెలియుచున్నది.

త్యక్త స్తు కంసో యదుభిర్హి తార్థే సంబోధ్యమానో న బుబోధ రాజా ।

క్షేణాయ దైవా ద్విపరీతబుద్ధిః శ్రోతా హితం యస్య న కశ్యదస్తి ॥

(భి. 59-102)

యదుపులచేత కంసుడు త్యజింపబడె నని సేచేత ప్రబోధింపబడియు, విపరీతబుద్ధి యగు రాజు వినలేదు అనెను. ఇచ్చట రాజశబ్దముచే ధృతరాష్ట్రుని చెప్పబూనుట తగదు. దుర్యోధనునే చెప్పవలెను. ధృతరాష్ట్రునికూడ చెప్పినను తప్పులేదు. కాని “దుర్మూతదేవీ నృపతిః” అన్న కృష్ణవచనమువలన దుర్యోధనునే చెప్పకతప్పదు. మొత్తముమీద ఈ సందర్భములో కంసునివలె దుర్యోధనుడు త్యాజ్యుడని కృష్ణుడు కౌరవసభలో చెప్పినదాని భీష్ముడు ఈ సందర్భమున ప్రసక్త మొనరించి చెప్పుచున్నాడనగ దుర్యోధనునికి కంససామ్యము అనేక సందర్భములలో స్వీకరింపబడుచున్నదనుట తథ్యము.

పరీక్షితుని జీవింపచేయ కృష్ణు డిట్లు ప్రతిజ్ఞ చేయును :-

ప్రతిజ్ఞే చ దాతార్హః తస్య జీవిత మహ్యతః ।

అబ్రవీ చ్చ వికుద్ధాత్మా సర్వం విశ్రావయ నగత్ ॥ (అశ్వ. 69-17)

న బ్రవీ మ్యుత్తరే! మిథ్యా సత్య మేత ద్భవిష్యతి ।

ఏష సంజీవయా మ్యేనం పశ్యతాం సర్వదేహీనాం ॥ (అశ్వ. 69-18)

నోక్తపూర్వం మయా మిథ్యా నైవరే ష్యసి కదాచన ।

న చ యద్ధా త్పరావృత్త స్తథా సంజీవతా మయా ॥ (అశ్వ. 69-19)

యథా మే దయితో ధర్మో బ్రాహ్మణా శ్చ విశేషతః ।

అభిమన్యో స్సుతో జాతో మృతో జీవ త్వయం తథా ॥ (అశ్వ. 69-20)

యథాహం నాజానామి విజయేన కదాచన ।

విరోధం తేన సత్యేన మృతో జీవ త్వయం శిఖః ॥ (అశ్వ. 69-21)

యథా సత్యం చ ధర్మ శ్చ మయి నిత్యం ప్రతిష్ఠితౌ ।

తథా మృతః శిఖ రయం జీవా మభిమన్యజః ॥ (అశ్వ. 69-22)

యథా కంస శ్చ కేశీ చ ధర్మేణ నిహతో మయా ।

తేన సత్యేన బాలోద్య పున స్సంజీవతా మయం ॥ (అశ్వ. 69-23)

ఉత్పక్తి వాసుదేవేన స బాలో భరతరథః ।

శ నై శ్చనై ర్మహారాజ ప్రిన్పందత సచేతనః ॥ (అశ్వ. 69-24)

ఇందు ముఖ్యముగా “కంసుడు, కేశి ధర్మముగా నాచే చంపబడినచో ఈ బాలుడు బ్రతుకుగాక, అన్న ప్రతిజ్ఞానంతరము శిశువు బ్రతుకును. ఇ దేమి? ఈ భారతయుద్ధమునందు పాండవులు ధర్మయుద్ధము చేసినచో శిశువు బ్రతుకు నని గదా ప్రతిజ్ఞ చేయవలయును లేక నాచే ప్రేరితులై పాండవులు కౌరవులను చంపిరి. నాకారయితృత్వమునందు ధర్మము ఉన్నచో ఈ బాలుడు బ్రతుకు నని యైనను చెప్పవలయును కంసపునక్తి తెచ్చుట యేల? అర్జునవనములలోని, మహాకవుల వాక్యములలోని సారము గ్రహింపవలె నన్న నిరంతరపరిశ్రమ, పూర్వాపరసందర్భములను పరిశీలించెడి ఓర్పు. పువ్వుకండకక్షతుమైద మకరందము గ్రహించు నట్లు సారాంశమును గ్రహించు నేర్పు, ఉన్నగాని యధార్థము గ్రహింపబడదు. గ్రంథము చదువరు. చదివినదై నను సరిగా గ్రంథారమేమో జిజ్ఞాసతో చదువరు. ఎవరో ఏదో ఉబుసుపోకకు వంచనాపర మగు బుద్ధిలో చెప్పినమాటలను వినియో, అట్టివాడు చేసిన విమర్శలలోని కొన్నిభాగములను తస్కరించి వానితో సత్కారము పొందవలె నన్న దుర్మేధస్కులు రసజ్ఞులై సహృదయులు కాగలరా? సరే,

“య థాఽహం నాభిజానామి విజయేన కదాచన ।

“విరోధం” అహం కదాచనవిజయేవిరోధం నాభిజానామి । (21)

అనగా నేను విజయనియందు ఎప్పుడు విరోధభావ మెరుగను. “తేన సత్యేన మృతో జీవ త్యయం శిశుః॥ (24)” అసత్యముతో మృతుడగు నీశిశువు బ్రతుకు గాక అనుచున్నాడు. అనగా అర్జునునకు నాకు ఎప్పుడు విరోధభావము అనగా భేద భావము లేకపోయినచో అనగా సర్థమేమి? నాకు అర్జునుడు గాని, అర్జునునకు నేను గాని ఏరూపమున వే రైనను ఈబిడ్డబ్రతుకడు. దీనినిబట్టి కృష్ణార్జునులు శరీరమున పేరుగా నున్నను అత్యయం దైకాత్ములే ఏకమనస్కులే ఏకక్రియావ్యగురిలే అని తేలుచున్నది.

ఇంతకుముందు అనేకపర్యాయములు కంసదుర్మేధనులకు త్యాజ్యత్వమున, వధ్యత్త్వమున సామ్యము చెప్పబడినది. ఇక్కడ తనకు అర్జునునకు అభేదము చెప్పుచూ కంసవధ ధర్మ మగుచో శిశువు బ్రతుకుగాక అనుచున్నాడు. అనగా సర్థమేమి? నేను చేసిన కంసవధవలె అర్జునుడు చేసిన లేక అర్జునసహాయముతో భీముడుచేసిన భార్తరాష్ట్రవధ ధర్మమైనచో ఈ శిశువు బ్రతుకుగాక యన్న వ్యంగ్యార్థ మిందు పరిమళించుచున్నది. కనుక నాకు కంసు దెంత ద్వేష్యుడో నా

కభిన్ను డగు అర్జునునకు దుర్యోధను డంత ద్వేష్యుడు అని తేలుచున్నది. పాండవ శత్రువులు నాశత్రువులు; నాశత్రువులు పాండవశత్రువు లని ఇదివరకు చెప్పుట వలన అనేక పర్యాయములు అర్జునునివలననే తాను పాండవపాక్షిణుడ నని నిరూపించుటవలన పాండవద్వేషి యగు దుర్యోధనుడు నకు కంసునివలె ద్వేష్యుడగుటవలన అర్జునసహాయముతో రాను కంఃశబ్దముచే నిగీర్ణ మొనరించి చెప్పుబడిన దుర్యోధనుడు ధర్మబద్ధముగా చంపబడినచో ఈబిడ్డ బ్రతుకుగాక అన్నసారాంశమే ఇందు విలసిత మగుచున్నది.

కనుక దుర్యోధనుడు కృష్ణార్జునులకు ద్వేష్యుడై నంతగా ఇతరులకు ద్వేష్యుడు గాలేదు ఈ అర్థమును అంతను సంగ్రహించునదే “ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుధ్దేః” అన్న అర్జునవాక్యము. కనుక ఇది నైనను నిమగ్నకర్ముభిక్షామణులు దుర్యోధనుని దుర్బుధ్దికి ధృతరాష్ట్రజనిత త్వము నిరూపింప వ్యర్థప్రయోనము చేయరని అట్లు చేసిన పశ్చాత్తప్తు లగుదు రని నమ్రవచ్చునా?

దుర్యోధనపదసందర్భమున కృష్ణప్రేరితుడైన అర్జునుడు భీమునకు దుర్యోధనుని చంపునిధానము సూచన చేయగా భీముడు దుర్యోధనుని చంపును. కనుక దుర్యోధనపదలో భీముడు ప్రధానకర్తయైనను ప్రేరణకర్తలు కృష్ణార్జునులు. హత్య చేసినవానికన్న హత్యచేయించినవాడే ఎక్కువ నేరస్థుడు అన్న చట్టమునకు ఇదే మూలమేమో? భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కృపకు పీఠ విషయములో ధర్మరాజుయొక్క దృష్టి వేరు. అర్జునునియొక్క దృష్టి వేరు. గౌరవమునందు వీరిరువుర దృష్టి భీష్మాదులయందు ఏకాకార మైయున్నను ధర్మజుడు భీష్మాదులు వధార్తులేయని భావించువాడు. అర్జునుడు వారు వధార్తులు కాదు; అని భావించువాడు. అర్జునుని దృష్టిలో ఒక్క దుర్యోధనుడు, అతనికి బాసటగా నిలచిన కర్ణుడు వీరిరువురే ముఖ్యముగా వధార్తు లని భారతము అంతయు చదివిన తెలియును.

ధృతరాష్ట్రుడుకూడ అర్జునునిభావముతో భీష్మాదులచే గౌరవార్హుడని భారత మంతయు చదివిన తెలియును. కనుక ధృతరాష్ట్రుని అర్జునుడు నిందింపడు. “ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుధ్దేః” అనినప్పుడు ధృతరాష్ట్రునివలెనే ధృతరాష్ట్రపుత్రుడైన దుర్యోధనుడు అందుడు-జ్ఞానాంధుడు, దుష్టబుద్ధి అన్నభావము అర్జునునిభావమైనట్లు పౌరభ్యానించుట వ్యాఖ్యతల జ్ఞానాంధత్వమునకు నిదర్శనము. అర్జునునిభావమును తెలిసికొనలేని పామరబుద్ధికి తార్కాణము. వ్యాసహృదయమును చిక్కబట్టలేని నిర్గుణభావమునకు నిదానము. సద్విమర్శ చేయుటలో అలసత్వ మొంది ఏదో చెప్పెదము. అన్న దుర్బుద్ధికి నిదానము.

- తాన్ సదోపగతాన్ దృష్ట్వా జవే నోద్యతకార్ముకాన్ ।
ఉవాచ దేవకీపుత్రం కంఠీపుత్రో ధనంజయః ॥ (శ. 25-15)
- చోద యాశ్వా నసంఖ్యాంతః పృవి తైనం బలార్ణవమ్ ।
అంత మద్య గమిష్యామి శత్రూణాం నిశితై శ్శరైః ॥ (16)
- అష్టాదశ దినా న్యద్య యుద్ధ స్యాన్య జనార్దన ।
వర్తమానస్య మహతః సమాసాద్య పరస్పరమ్ ॥ (17)
- అనంతకల్పా ధ్వజినీ భూత్వా హ్యేషాం మహాత్మనామ్ ।
క్షయ మద్య గతా యుద్ధే పశ్య దైవం యథావిధమ్ ॥ (18)
- నముద్రాకల్పం చ బలం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవ ।
అస్మా నానాద్య సంజాతం గోష్ఠదోషమ హమ్యతః ॥ (19)
- హతే భీష్మే తు నందధ్యా చ్చివం స్యా దిహ మాధవ ।
న చ తత్కృతవాన్ మూఢో ధార్తరాష్ట్ర స్సుబాలిశః ॥ (20)
- ఉక్తం భీష్మేణ య ద్వాక్యం హితం పథ్యం చ మాధవ ।
తథాపి నాసౌ కృతవాన్ వీతబుద్ధి స్సుయోధనః ॥ (21)
- తస్మిం స్తు తుములే భీష్మే పృథ్వీతే ధరణీతలే ।
న జానే కారణం కిం ను యేస యుద్ధ మవర్తత ॥ (22)
- మూఢాం స్తు సర్వథా మన్యే ధార్తరాష్ట్రాన్ సుబాలిశాన్ ।
పతితే శంతనోః పుత్రే యేఽకారు స్సంగః పునః ॥ (23)
- అనంతరం చ నిహతే ద్రోణే బ్రహ్మవదాం వరే ।
రాధేయే చ విక్ర్మిరే చ నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (24)
- అల్పవశిష్ఠే నై న్యేన్ద్రిన్ సూతపుత్రే చ పాతితే ।
తత్పుత్రే చ నరవ్యాఘ్రే నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (25)
- శ్రుతాయుషి హతే వీరే జలసంధే చ పౌరవే ।
శ్రుతాయుధే చ నృపతౌ నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (26)
- భూరిశ్రవసి శర్యే చ సాశ్వే చైవ జనార్దన ।
అవంత్యేషు చ వీరేషు నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (27)
- జయద్రుధే చ నిహతే రాక్షసే చాప్యలాయుధే ।
ఘోష్టాకే శోమదత్తే చ నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (28)
- భగదత్తే హతే శూరే కాంభోజే చ సుదక్షిణే ।
మశ్కాసనే చనిహతే నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (29)

- దృష్ట్వా చ విహతాన్ కూరాన్ పృథ జ్ఞాండలికా న్నిపాన్ ।
 బలిన్ శృరణే కృష్ణ! నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (30)
- అక్షౌహిణీపతీన్ దృష్ట్వా భీమసేనేన పాతితాన్ ।
 మోహా ద్వా యది వా లోభా న్నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (31)
- కో ను రాజా కులే జాతః కారవేయో విశేషతః ।
 నిరర్థకం మహా ద్వైరం కుర్యా దన్య స్సుయోధనాత్ ॥ (32)
- గుణతోవ్యధికం జ్ఞాత్వా బలత శౌర్యతోపి వా ।
 అమూఢః కో ను యుద్ధేత జానన్ ప్రాజ్ఞో హితాహితమ్ ॥ (33)
- య న్న తస్య మనో హ్యసీ త్వ యో క్తస్య హితం వచః ।
 పృశమే పాండవై స్సార్థం సోన్యస్య శృణుయా త్కథమ్ ॥ (34)
- యేన శాంతనవో వీరో ద్రోణో విదుర ఏవ చ ।
 పృత్యాఖ్యాతా శ్శమ స్సార్థే కిన్ము తస్యాద్య భేషజమ్ ॥ (35)
- మూఢ్యా ద్యేన పితృ పృథ్విః పృత్యాఖ్యాతో జనార్దన ।
 తథా మూఢా హితం వాక్యం భాషామాణా హితైషిణీ ॥ (36)
- పృత్యాఖ్యాతా హ్యసతకృత్య స కస్మా ద్రోచయే ద్వచః ।
 కులాంతకరణో వ్యక్తం జాత ఏవ జనార్దన ॥ (37)
- త థాస్య దృశ్యతే చేష్టా నీతి శ్చైవ జనార్దన ।
 నైవ దాస్యతి నో రాజ్య మితి మే మతి రహ్యత ॥ (38)
- ఉక్తోహం బహుశ స్తాత విదురేణ మహాత్మనా ।
 స జీవన్ దాస్యతే భాగం ధార్తరాష్ట్ర స్తు మానదమ్ ॥ (39)
- యావ ద్ధరిష్యతి ప్రాజ్ఞాన్ ధార్తరాష్ట్ర స్తు దుర్మతిః ।
 తావ ద్యుష్మాన్ స్వపాపేషు ప్రచరిష్యతి పాతకమ్ ॥ (40)
- న చ యు క్తోఽన్యథా జేతు మృతే యుద్ధేన మాధవ ।
 ఇ త్యబివీ త్సదా మాం హి విదుర స్సత్త్వదర్శనః ॥ (41)
- త త్సర్వ మద్య జానామి వ్యవసాయం దురాత్మనః ।
 య దుక్తం వచనం తేన విదురేణ మహాత్మనా ॥ (42)
- యో హి శ్రుత్వా వచః పథ్యం జామదగ్న్యో ద్యథాతథమ్ ।
 అనాపన్యత దుద్బుద్ధి ర్ద్వవం నాశ ముపస్థితమ్ ॥ (43)
- ఉక్తం హి బహుశ స్సిద్ధైః జాతమాత్రే సుయోధనే ।
 ఏనం ప్రాప్య దురాత్మానం జయం శత్రుం గమిష్యతి ॥ (44)

- త దిదం వచనం తేషాం నిరుక్తం వై జనార్దన ।
క్షయం గతా హి రాజానో దుర్యోధనకృతే భృశమ్ ॥ (45)
- సోఽద్య సర్వాన్ రణే యోధా నిహనిష్యామి మాధవ ।
క్షత్రియేషు హతే ష్యాశు శూన్యే చ శిబిరే కృతే ॥ (46)
- వధాయ చాత్మనోస్థాభి స్సంయుగం రోచయిష్యతి ।
తదంతం హి భవే ద్వైర మనుమానేన మాధవ ॥ (47)
- ఏనం పశ్యామి వాన్తేయ చింతయన్ ప్రజ్ఞయా స్వయా ।
విదురస్య చ వాక్యేన చేష్టయా చ దురాత్మనః ॥ (48)
- తస్మా ద్యాహి చమూం వీర యావ ద్దన్తి శిత్తైశ్చరైః ।
దుర్యోధనం మహాబాహో వాహినీం చాస్య సంయుగే ॥ (49)
- క్షేమ మద్య కరిష్యామి ధర్మరాజస్య మాధవ ।
హ త్వైత ద్దుర్బలం సైన్యం ధార్తరాష్ట్రస్య పశ్యతః ॥ (50)

దుర్యోధనుని దుష్టబుద్ధి యని ఎందు కనెనో ఈ గ్రంథసందర్భమునుబట్టి తెలియుచున్నది. “ధార్తరాష్ట్రస్య” అనినప్పుడు దుర్యోధనుని దుర్బుద్ధికి ధృత రాష్ట్రానివలన జన్మించుట కారణముగా అర్జునుడు భావింప లేదనియు, ఈ గ్రంథ సందర్భమును బట్టియే గ్రహింపవచ్చును. భీష్ముడు, ద్రోణుడు, విదురుడు చెప్పినను వినలేదు. కృష్ణుడు చెప్పినను వినలేదు. తండ్రిధృతరాష్ట్రుడు, తల్లి గాంధారి చెప్పినను వినలేదు; అని దుర్యోధనుని అర్జునుడు నిందించుచున్నాడు. ఈసందర్భములో భీష్మోదరులు, కృష్ణుడు చెప్పినట్లు ధృతరాష్ట్రుడు గాంధారి కూడ దుర్యోధనునికి హిత ముపదేశించినవారే, అన్నభావమువలన కృష్ణభీష్మోదరులతో సనూనముగనే ధృతరాష్ట్రానికూడ సద్భావముతోనే అర్జునుడు చూచెను. ఇట్టి ప్రమాణము లెన్నియో భారతమున ఉన్నవి. ఒక్క ఫట్టము నందైనను అర్జునుని భావము ధృతరాష్ట్రానియందు ఎట్లున్నదో, వ్యాసుడు అర్జునుని దృష్టిలో ధృత రాష్ట్రాని పాత్రను ఎట్లు చిత్రించెనో, ఇంచుమించుకయైనను పరిశీలింపకయే తమ అంజ్ఞానాంధత్వమును ధృతరాష్ట్రానియందు పులిమెడు ఉబలాటముతోనే ఉన్న విమర్శకశిఖామణుల వ్యాఖ్యలవలన ఆర్షధర్మ మెంత కలుషిత మైనదో, కశ్యప మైనదో ఆలోచించిన ధర్మబద్ధమగు మనస్సు ఎంత కుంభునో గల!

దుర్యోధనుని చూచినంతనే అర్జునుని మనస్సులో చిరకాలసంవృతమై యున్న కోర్కెవిషము ఉద్బుద్ధ మగుచున్నది. అ విషమును కక్కుటకు యద్ధమే

శరణ్యము. అదే పరివృత్త మగుచున్నది. తత్సంబంధమగు యోగమే అర్జున విషాదయోగము. శబ్దవిభజన మిట్లుండవలయును -

“అర్జునస్య విషం క్రోధవిషం అర్జునవిషం అర్జునవిషం అత్తి నాశయతి ఇతి అర్జునవిషాదః సంగ్రామః తస్మై యోగః - అర్జునవిషాదయోగః.”
యోగ మనగా కర్మకౌశలము. ‘యోగః కర్మకౌశలం’ దుఃఖసంయోగవియోగము.
“తం విద్యా దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజితమ్” ఇరెండు నిర్వచనములు భగవద్గీతలో వివరింపబడినవి. ఇవిరెండును ప్రకృతార్థమునుపరిపోషించును. ఎట్లనగా దుఃఖరూప మగు దుర్బోధనసంయోగవియోగము ఈ యద్దమువలన కలుగును. మరియు అత్యక్షేమము కూడ సిద్ధించును. అనగ అర్జునవిషాద మనగ యద్దమునియు అర్జునవిషాదయోగమనగా ఆ యద్దమువలన లభించునోపు యోగములని, యోగము లనగా (1) దుఃఖరూపమగు దుర్బోధనునితోడి సంగమవియోగము, (2) స్వకౌశలము ఈరెండును సిద్ధించు నని తెలియవలయును

ధృతరాష్ట్రుని పుత్రప్రీతి

భారతమునందు ధృతరాష్ట్రుని పుత్రప్రీతి పలుసార్లు ప్రస్తావించబడినది. ఆతడు పుత్రప్రీతికలవాడనుట నిజమే. అయితే అది తప్పేనా?

“అంగో దంగా తస్సంభవసి హృదయా దధిజాయసే |

అత్మా వై పుత్రీనా మాసి స జీవ శరద శ్శతమ్ ||”

“తస్మా త్పుత్రో హి హృదయమ్”

“ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః”

ఇట్లు వేదము పుత్రవిషయమున చెప్పుచున్నది. అయితే పుత్రుడు దుష్టుడగుచో వానిని త్యజింపవలెను. రామాయణమున “ఘాతయేయు స్సుతా నపి” అని ఉన్నది. ప్రజారక్షణమున దుష్టుడు పుత్రు డైనను విడచుట కర్తవ్యము.

స చ జ్యేష్ఠో నరశ్రేష్ఠః సగర స్వాత్మసంభవః |

బాలా స్సహిత్యా తు జలే నరయ్య్వం రఘునందన || (బా. 38-20)

ప్రక్షిప్య ప్రహసన్ నిత్యం మజ్జత స్తా న్నమీక్ష్య వై |

ఏవం పాపసమాచారః సజ్జనప్రతిబాధకః || (బా. 38-21)

పౌరాణా మహితే యుక్తః పితౄ నిర్వాసితః పురాత్ |

తస్య పుత్రోంశుమా న్నామ అసమంజస్య వీర్వవాన్ || (బా. 38-22)

సమృత స్సర్వలోకస్య సర్వ స్యాపి ప్రియంవదః || (బా. 38-23)

రామాయణమున ఈ కథవల్ల తండ్రి తప్పుడువాడైనను కొడుకు ధర్మ పరుడు కావచ్చును. అసమంజసి కొడుకు అంశుమంతుడు యోగ్యుడైనాడు. పుత్రుడు ఎంత అయోగ్యుడైనను వాడికి సంతానము కలుగువరకు యిడువరాదు. ఎంత చెడ్డవాడైనను దేశమునుండి తొలగిన చాలును. అన్న యిషయములు “భూత యేయ స్సుతా నపి” అన్న సూత్రమునకు ఉదాహరణముగా సగరునిచర్య నిరూపించుచున్నది.

దుర్యోధనజననమైనంతనే ధృతరాష్ట్రుడు సభచేసి, “ధర్మరాజు తనగుణము వలన రాజ్యము నొందెను. అనంతరము దుర్యోధనుడు రాజు కాగలడా?” అనెను. వెంటనే విదురుడు దుర్యోధనుని విడుపుము. నీకు తొంటితొమ్మదిమంది చాలును. అని చెప్పెను. పుట్టగనే ఏ తండ్రి యైనను కొడుకు నుదుర్మార్గుడుగా రూపొందును. అని విడిచినపుట్టుమున్నదా? అది ధృతరాష్ట్రునియందు దోషము కానేరదు. ఆ దుర్యోధనుడు చెడ్డవాడో, మంచివాడో, ఏది చేసినను తండ్రి అనుమతి లేనిదే చేసినది ఒక్కపుట్టుము లేదు. పాండవుల అరణ్యాజ్ఞాతవాసానంతరమే ధృతరాష్ట్రుని మాట కాదనెను.

పుత్రస్నేహ శ్చ బలవా నృతరాష్ట్రస్య మాధవ ।

స పుత్రవశ మాపన్నః పృణిపాతం పృహస్యతి ॥ (ఉ. 11-75)

ఇది, రాయబారినిగా కృష్ణుని పంపుచు ధర్మజుడు మాధవునితో అన్నవచనము. ఇంక ననేకస్థలముల పుత్రప్రీతి ధృతరాష్ట్రునియందు కలదని నిరూపించు వచనము లున్నవి. ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రప్రీతి తనయందు ఇంతగా వర్చసియమగుట తెలిసికొని ఒక్కమాట, ఒక్కమాటగా, కొట్టి పారవేసినాడు.

అత్మజేషు పరం స్నేహం సర్వభూతాని కుర్వతే ।

ప్రియాణి చైషాం కుర్వంతి యథాశక్తి హితాని చ ॥ (ఉ. 59-4)

దుర్యోధనునితో ధృతరాష్ట్రుడు “సర్వభూతములు పుత్రులయందు ప్రీతి చూపును. ప్రియములు వారికి కలుగజేయును.” అని చెప్పెను. “ధర్మరాజులు దేవపుత్రులు. దేవతలు వారివలన ప్రయోజనముల నందిరి. కావున దేవతలు పాండవులకు సహాయము చేతు రనెను.

దీనికి ఉదాహరణములు కోకొల్లలుగా భారతమునందు కలవు. ఒకఁడు చూడుడు.

కర్ణాదుములు ద్వంద్వయుద్ధము నకై రంగమునకు దిగిరి.

భ్రాతృ భ్రాతర మజ్ఞాతం సాధిత్యైః పాకశాసనిం

(అది. 138-8)

వీ రిద్దరు ముందే సూర్యేంద్రపుత్రులుగా పేర్కొనబడిరి.

తత స్స విద్యుత్ సన్నితై స్సేంద్రాయుధపురోగమైః ।

అవృతం గగనం మేఘై ర్బలాకాపంక్తి హాసితైః ॥

(ఆది. 136-23)

తత స్నేహోద్ధరిహయం స్నేహోద్ధరిగావలోకినమ్ ।

భాస్కరోప్యనయ న్నాశం సమిపోపగతా స్థనాన్ ॥

(ఆది. 136-24)

మేఘచ్ఛాయోవగూఢ స్తు తతోఽదృశ్యత ఫాలునః ।

సూర్యాతపపరిక్లిన్నా కర్ణోఽపి పరిదృశ్యత ॥

(ఆది. 136-25)

ఇందులో వ్యంగ్యముచాలకలదు. ఇందుగ్రిడు మేఘములచే కర్ణుని ముంచె తెను. సూర్యుడు వాటిని తొలగించెను. అవి అర్జునుని ఆవరించినవి. కావున పుత్రప్రీతి సూర్యేంద్రులయందును కలదు. మహాభారతమునందు అన్ని గ్రంథములందువలెనే, వివిషయమునందైనను, ఉపకర్మమోవసంహృములు చక్కగా నిర్వహింపబడినవి. ఇతరగ్రంథములలో పరిమితమైన కథావస్తువుండుటచేతను అవాంతరకథలు, అవాంతరవిషయములు ఆ పరిమితపరిధిలోనే పొందుపరుపబడియున్నవి. కాని మహాభారతము అనేకపాతలతోకూడిన, అనేకవిషయములతోకూడిన పెద్దకథయగుటచే ఇందు అవాంతరవిషయములు ఆపే సుదీర్ఘముగా పెరిగినవి. అందువలన విమర్శకులు చాల తెలివితో ఓర్పుతో స్ఫురణాత్మకబుద్ధివైభవముతో పృత్యుత్పన్నమతి కలిగి పూర్వాపరసందర్భస్ఫురణ కలిగి యండకపోయినచో వ్యాసమహర్షియొక్క హృదయము పాత్రచిత్రణమునందు విషయనిర్ధారణమునందు ఎట్టిదో అవగతముకాదు. పుత్రప్రీతి అను విషయమునందు వ్యాసమహర్షి మహాభారతమున అనేకస్థానములలో వాచ్యవ్యంగ్యరూపమున ఎంతోవిషయమువివరించెను. కొన్నిస్థానములలో వాచ్యముగ ధృతరాష్ట్రుడిపుత్రప్రీతికి వశుడైనట్లు నిరూపించెను కాని ఆతడిచేతనే ఈపుత్రప్రీతి అందరకును కలదని నిరూపించెను. కడకు పుత్రప్రీతిని త్యజించినవాడుకూడ ఈ మహాభారతమునందు ఒక్క ధృతరాష్ట్రుడే అన్న పరమసత్యముకూడ చక్కగ వివరించెను. పుత్రగృద్ధుడని ధృతరాష్ట్రుడు వాచ్యముగనే నిరూపింపబడినాడు. ఆ ధృతరాష్ట్రునిచేతనే దేవతఁకును ఇది కలదని వాచ్యముగ చెప్పింపినాడు. కర్ణునిసప్రథమసమాగమము ఇందు కుదాహరణముగ కనుగొంటిమికదా! ఆకర్ణునిలయొక్క చివరిసమావేశములో ఈ పుత్రప్రీతి బహుచమత్కారముగ చక్కని నాటకములో చూపినాడు. “ఆత్మజేషు పరాం ప్రీతిం సర్వభూతానికృతర్వతే” అన్న ధృతరాష్ట్రవచనమునకు ఈ క్రింది ఘట్టము ఉదాహరణము. విష్ణువీర్య

సములు, భవనములు, అగు కృష్ణార్జునులు ఉభయులు శ్వేతహయులు. ఉత్తమ సారథులు కలవారు. మహారథులు వారిని చూచి సిద్ధచారణసంఘములును విస్మయముల నందినవి. కౌరవపక్షమున కర్ణుడు గ్లహము పాండవపక్షమున అర్జునుడు గ్లహము. కృష్ణార్జునులు ద్యూతసమాసకులైరి. అన్యోన్యవధకాంక్షలై పోరాడుచుండిరి.

తతోంతరిక్షే సాక్షివా వివాదా భరతరథః । (కర్ణ. 88-36)

మిథో భేదా శ్చ భూతానా మాసన్యర్జుణ్ణాంతరే ।
వ్యక్రూయంత మిథో భీన్నా స్సర్వలోకాస్తు మారిష ॥ (క. 88-37)

దేవదానవగంధర్వాః పితృభోగరాక్షసాః ।
ప్రతిపక్షగ్లహం చక్రూః కర్ణారుణసమాగమే ॥ (88-38)

ద్యౌ రాసీ త్సూతపుత్రస్య పక్షే మా తేవ ధిష్ఠితా ।
భూమి ర్దనంజయ స్యాసీ న్మా తేవ జయకాంక్షిణీ ॥ (క. 88-39)

గిరయ స్సాగరా శ్చైవ నద్య శ్చ జలదాస్తథా ।
వృక్ష శ్చౌషధయ శ్చైవ వ్యాకీర్యంత పరస్పరమ్ ॥ (క. 88-40)

అసురా యాతుధానా శ్చ గుహ్యకా శ్చ పరంతప ।
తే కర్ణం సమపద్యంత హృష్టరూపా స్సమంతతః ॥ (క. 88-41)

మునయ శ్చారణా సిద్ధా వై నతేయా వయాంసి చ ।
రత్నాని నిధయ స్సర్వే వేదా శ్చాఖ్యానపంచమాః ॥ (క. 88-42)

సోపవేదోపనిషద స్సరహస్యా స్ససంగ్రహాః ।
వాసుకి శ్చిత్రసేనశ్చ తక్షకో మణిక స్తథా ॥ (క. 88-43)

సర్వా శ్చైవ తథా సర్వే కాద్రీవేయా శ్చ సాన్వయాః ।
విషవంతో మహారాజాః నాగా శ్చార్జున తోఽభవన్ ॥ (క. 88-44)

ఋరావతా స్సౌరభేయాః వైశాలేయా శ్చ భోగినః ।
ఏ తేఽభవ న్నర్జునతః ఊద్రసర్వా శ్చ కర్ణతః ॥ (క. 88-45)

ఈహమృగా వ్యాలమృగా మాంగల్యా శ్చ మృగద్విజాః ।
పీఠస్య విజయే రాజ స్సర్వా ఏవాభిసంవృతాః ॥ (క. 88-46)

వనవో మరుత స్సాద్యా రుద్రా విశ్వేశ్వినౌ తథా ।
అగ్ని రింద్ర శ్చ సోమ శ్చ పవనోఽథ దిశో దశ ॥ (47)

ధనంజయస్య తే పక్షే ఆదిత్యాః కర్ణతోఽభవన్ ।
విశ క్కూద్రా శ్చ సూతా శ్చ యే చ సంకరజాతయః ॥ (48)

- సర్వకస్తే మహారాజ! రాధేయ మభజంస్తథా ।
దేవాస్తుఫిత్సభిస్సార్థం సగణాన్సపదానుగాః ॥ (49)
- యమోవైశ్రీవణశ్చైవ వరుణశ్చయతోర్జునః ।
బ్రహ్మక్షత్రం చ యజ్ఞాశ్చ దక్షిణాశ్చార్జునం శ్రీతాః ॥ (50)
- పేతాశ్చైవఃశాదాశ్చ క్రవ్యాదాశ్చ మృగాంధజాః ।
రాక్షసాస్సహ యదోభిశ్శ్వస్సగలాశ్చ కర్ణతః ॥ (51)
- దేవబ్రహ్మన్యపర్షణాం గణాః పాండవతోభవన్ ।
తుంబురుపగ్రముఖా రాజన్ గంధర్వాశ్చయతోర్జునః ॥ (52)
- పాలేయాస్సహ మౌనేయా గంధర్వాప్సరశ్చాం గణాః ।
ఈహామృగాః పక్షిగణాః ద్విపాశ్చ రథపత్తిభిః ॥ (53)
- ఉహ్యమానాస్తథా మేఘైః వాయునా చ మనీషిణః ।
దిదృక్షవ స్సమాజగ్ముః కరారునసమాగమం ॥ (54)
- దేవదానవగంధర్వా నాగయక్షాః పతత్త్రిణః ।
మహారయో వేదవిదః పితరశ్చ స్వధాతుజః ॥ (55)
- తపోవిద్యాస్తథావభ్యో నానారూపబలాన్వితాః ।
అంతరిక్షే మహారాజ నినదంతోఽవతస్థిరే ॥ (56)
- బ్రహ్మ బ్రహ్మర్షిస్సార్థం ప్రజాపతిభిరేవ చ ।
భవశ్చైవస్థితో యానే దివ్యం తం దేశ మాగమత్ ॥ (57)
- సమేతో తౌ మహాత్మానౌ దృష్ట్వా కర్ణధనంజయౌ ।
అర్జునో జయతాం కర్ణ మితి శక్రోఽబ్రవీత్తదా ॥ (58)
- జయతా మర్జునం కర్ణ ఇతి సూర్యోఽభ్యభాషత ।
హ్నోఽర్జునం మమ సుతః కర్ణో జయతు నంయుగే ॥ (59)
- హ్నో కర్ణం జయ త్వద్య మమ పుత్రో ధనంజయః ।
ఇతి సూర్యస్య చైవాసీద్దివాదో వాసవస్క చ ॥ (60)
- కక్షిణంస్థితయోస్తత్రితయో ర్విబుధసింహయౌ ।
ద్వైపక్షమాసీద్దేవాన్కమసురాణాం చ భారతః ॥ (61)
- సమేతో తౌ మహాత్మానౌ దృష్ట్వా కర్ణధనంజయౌ ।
అకంశంత త్రయో గోకాః సహదేవర్షిచారణాః ॥ (62)
- సర్పే దేవగణాశ్చైవ సర్వభూతాని యాని చ ।
ఉపతః పౌరస్తతో దేవాః యతః కర్ణస్తతోఽనురాః ॥ (63)

రథమూధవయోః పక్షో కురుపాండవవీరయోః ।

దృష్ట్వా పృజాపతిం దేవాః స్వయంభువ మదోదయన్ ॥ (64)

కోఽనయో విజయో దేవః కురుపాండవయోధయోః ।

సమోఽస్తు విజయో దేవ ఏతయో ర్నరసింహయోః ॥ (65)

కర్ణా ద్జనవివాదేన సర్వం సంశయితం జగత్ ।

స్వయం భో బూహి న సత్త్య మేతయో ర్విజయం పృథో ॥ (66)

స్వయం భో బూహి త ద్వాక్యం నమోస్తు విజయోఽనయోః ।

త దుప శ్రుత్య మమవా పృణీపత్య పితామహం ॥ (67)

విజ్ఞాపయతి దేవేశ మిదం మతిమతాం వరం ।

హర్షం భగవతా పోక్తం కృష్ణయో ర్విజయో ధ్రువః ॥ (68)

త త్తథాస్తు నచ స్తేఽస్తు పృసీద భగవ న్మమ ।

బ్రహ్మేశానా వథోవాక్య మూపతు స్త్రిదశేశ్వరం ॥ (69)

విజయో ధృవ ఏ వాన్య విజయన్య మహాత్మనః ।

కాండవే యేన హుతభు క్తోషిత స్సవ్యసాచినా ॥ (70)

స్వర్గం చ సమనుపావృష్య సాహాయ్యం శక్ర తే కృతం ।

కర్ణ శ్చ దానవః పక్షః అతః కార్యః పరాజయః ॥ (71)

ఏవం కృతే భవే త్కార్యం దేవానా మేవ నిశ్చితం ।

అత్మకార్యం చ సర్వేషాం గణయ స్త్రిదశేశ్వర ॥ (72)

మహాత్మా ఫాల్గున శ్చాపి సత్య ధర్మరత స్సదా ।

విజయ స్తస్య నియతం జాయతే నాత్ర సంశయః ॥ (73)

తోషితో భగవా న్యేన మహాత్మా వృషభధ్వజః ।

కథం వా తస్య న జయో జాయతే శతలోచన ॥ (74)

యస్య చక్రే స్వయం విష్ణుః సారథ్యం జగతః పృథుః ।

మనస్వీ బలవా నూగః కృతాస్త్రోఽథ తపోధనః ॥ (75)

బిభర్తి చ మహాతేజాః ధనుర్వేద మశేషతః ।

పార్థ స్సర్వగుణోపేతో దేవకార్య మిదం యతః ॥ (76)

క్లిశ్యంతే పాండవా నిత్యం పనవాసాదిభి ర్భృశం ।

సంపన్న స్తపసా చైవ పర్యాప్తః పురుషర్షభః ॥ (77)

అతిక్రమేణ మహతా ద్విష్ట మర్థస్య పర్యయమ్ ।

అతిక్రాంతే చ భోకానా మభావో నియతం భవేత్ ॥ (78)

న విద్యతే వ్యవస్థానం కుర్దయోః కృష్ణయోః క్వచిత్ ।

సృష్టారో జగత శ్చైవ సతతం పురుషర్షభా ॥ (79)

సరనారాయణా వేతౌ పురాణా వృషిసత్తమా ।

అనియమ్యా నియంతారా వేతౌ తత్త్వరంతరౌ ॥ (80)

క్షైత్యోఽస్తు సమః కశ్చిద్దివి వా మానుషేషు వా ।

అనుగమ్య త్రయో లోకా స్సహదేవర్షిచారణైః ॥ (81)

సర్వే దేవగణా శ్చాపి సర్వభూతాని యాని చ ।

అనయోస్తు పృథావేన వర్తతే నిఖిలం జగత్ ॥ (82)

కరో లోకా నయం ముఖ్య నాప్నోతు పురుషర్షభః ।

కర్ణో వై కర్తన శూరో విజయ స్త్వస్తు కృష్ణయోః ॥ (83)

వసూనాం సమలోకత్యం మరుతాం వాస మాప్నుయాత్ ।

సహితో ద్రోణభీష్మాభ్యాం నాకలోక మవాప్నుయాత్ ॥ (84)

ఇ త్యుక్తో దేవదేవాభ్యాం సహస్రాక్షోఽబ్రవీ ద్వదః ।

అమన్త్యై సర్వభూతాని బ్రహ్మేశానానుశాసనం ॥ (85)

కురతం భవద్వి ర్యతోఽక్రీక్తం భగవద్వాం జగ ద్ధితం ।

త త్తథా నాన్యథా తద్ధి తిష్ఠద్వం విగతజ్వరాః ॥ (86)

ఇతి కురీ త్వేంద్రవచనం సర్వభూతాని మారిష ।

విస్మితా న్యభవ న్నాజన్ పూజయాం చక్రరే తదా ॥ (87)

ఇందులో తనకొడుకు గెలువవలెనని గెలుచునని వాసవుడు, తన కొడుకే గెలువవలె నని గెలుచు నని సూర్యుడు, కర్ణార్జునయుద్ధసందర్భమున వివరించుకొనిరి. ఈసందర్భములో సర్వభూతప్రకృతి పుత్రగుర్భులైన వాసవ సూర్యుల పక్షమును చేరినది. అనగా కర్ణుడు గెలువవలెనని కొందరు; అర్జునుడు గెలువవలెనని కొందరు అట చేరిరి. కర్ణునిపక్షమును, అర్జునునిపక్షమును చేరిన ఈ భూతప్రకృతివర్గమంతయు కేవలము కర్ణార్జునులను దృష్టియందుంచుకొని వారి వారి పక్షము చేరలేదు, వాసవసూర్యులను దృష్టియందుంచుకొని కొందరట, కొంద రిటు జేరిరి. వాచ్యముగ పుత్రప్రేమ వాసవసూర్యులదే యైనను పుత్రప్రేమా కృష్ణు లె నటువంటి వాసవసూర్యులపక్షములో చేరినటువంటి వీరియందుకూడ అది వ్యంగ్యముగా నుండకపోయినచో తద్విశిష్టులగు వాసవసూర్యులపక్షము వహించి

కర్తా రునులపక్షమునచేరియుండరు. కనుక సర్వభూతములు పుత్రప్రేమకలవే అన్న ధృతరాష్ట్రుని వచనమును నమర్చించుటకే ఈ ఘట్టమును వ్యాసమహర్షి నిర్మించెను.

నిజమునకు అర్జునునిది దైవపక్షము, కర్ణునిది రాక్షస అనురపక్షము కదా! దైవపక్షముధర్మపక్షము అనురపక్షము అధర్మపక్షముకదా! ధర్మముజయింపవలెను. అధర్మము నశింపవలెను అనుచు ధర్మాశ్రయు డైన అర్జునుడు గెలువవలెను ఆధర్మాశ్రయుడైన కర్ణుడు ఓటమిని పొందవలెను అని ఆనందర్పమున వాదవివాదములు జరిగిన బాగుండెడిది. నాకొడుకు జయించును. నాకొడుకు జయించును. అని త్రిలోకాధపతి యైనటువంటిఇంద్రుడు, లోకశాంధవుడైనటువంటి సూర్యుడు ఇటు వివరించుకొనుటలో :—

ఆత్మజేషు పరాం ప్రీతిం సర్వభూతాని కుర్వతే ।

అన్న ధృతరాష్ట్రవాక్యపరమార్థమును నిరూపించుటకే వ్యాసమహర్షి ఈ ఘట్టము నింత వివరముగ నిర్మించె నని తెలియుచున్నది. “సర్వభూతాని” అన్న ఈ ధృతరాష్ట్రవాక్యములలోని సర్వభూతపుత్రప్రీతి చూపుటకే “సర్వభూతాని యాని చ” (గీ॥౧౨) శ్లోకములలో పునరుక్తముగా ఈఘట్టమునందు స్వీకరించెను. అర్జునవిజయార్థము ఇంద్రుడు పితామహునకు నమస్కరించి “కృష్ణులకు విజయము భువివమైనట్లు భగవంతుడ వైన నీచేత మున్ను చెప్పబడెను” అని—

“పూర్వం భగవతా ప్రోక్తం కృష్ణయో ర్విజయో ధృవః ।” అన్న వాక్యముచే స్మరింపచేయుట—అది అట్లే ఆగుగాక. భగవానుడా! నమస్కారము “త త్తథాస్తు నమ స్తేస్తు పరీసీద భగవ న్మమ” అనుటచేత ఇంద్రుడు పితామహునివలన తన పుత్రుని విజయమును సాధించుకొనెంచుట, చూడగా ఆతనిలో పుత్రప్రీతి పరాకాష్ఠను పొందిన దని తెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి పుత్రప్రీతి ఒక్కధృతరాష్ట్రునికే కాదు. అందరియందును. అది—

ఈశ్వర స్సర్వభూతాని హృదేశేర్జున తిషతి ।

భాగ్యమయ స్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా ॥

అన్న శ్లోకమునందు సర్వభూతహృదయములందు ఈశ్వరు డున్నట్లు వ్యాపించియున్నది. పుత్రుడే హృదయము. అన్న వేదవాక్యము ననుసరించి హృదయసానియుడైన పుత్రునియందు హృదయమునందుగల ప్రీతి హృదయదేశముందున్న ఈశ్వరుడే యని స్పష్టమగుచున్నది. ఇక్కడ “సర్వభూతాని” అన్న పదము ధృతరాష్ట్రుడు “ఆత్మజేషు” అన్న శ్లోకములో చెప్పిన “సర్వభూతాని” అన్నపదమును అకరించును. ఆ సర్వభూతములందు ఉన్న ఈశ్వరుడు సర్వభూతము

లను మాయతో త్రిప్ప ననగా ఈ పుత్రప్రీతితోనే త్రిప్ప నని చెప్పవలెను. పరకృతము అర్జునుడు హృదయదౌర్బల్యముతో నున్నా డని “క్షద్రం హృదయ దౌర్బల్యం త్యక్తోన్మిష్య సరంతవ ।” అన్న గీతాచార్యుని వాక్యముచే తెలియుచున్నది. అర్జునుడు ముఖ్యముగా ముక్కువచ్చలారని తన పుత్రుడు అభిమన్యుడు, తన హృదయరూపమైన అభిమన్యుడు చనిపోవుననే యుద్ధవైముఖ్యము చూపుటలో హేతువుగా భావింపవచ్చును. “అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం” అన్న వాక్యమునకు సరమార్థము అభిమన్యు వధాఘటమే అని విచారించగా తెలియును.

అవిత్తప్త స్స సంగ్రామా దశోచ్యః శుణ్యకర్మకృత్ । (దో. 49-50)

ఇందలి “అశోచ్య” శబ్దము “అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం” అన్న చోట అశోచ్య శబ్దము నాకరించుచున్నది. దీనిని బట్టి అశోచ్యు లెవరు? అనగా యుద్ధమునందు వెనుదీయకపోరాడినవారు. అని ఈ సందర్భమునుబట్టి తెలియును. ఈ సందర్భమున అనగా అభిమన్యు వధాసందర్భమున చెప్పిన కథలలో ముఖ్యముగా పుత్రశోకార్తుల కథలు వారి బంధువులకు నారదాది మహర్షులు మున్నగువారు ఆ మృతపుత్రులు అశోచ్యులు.

“తస్మా న్మృతాన్ నానుశోచంతి ధీరాః” (దో. 54-51)

పుత్రా న్నష్టా చోచక మాకు త్యజస్వ ॥ (దో. 54-52)

అని వివరించుట చూడగా అర్జునశోకము గీతాప్రథమాధ్యాయమున ద్వితీయాధ్యాయములోను వాచ్యవిషయము లెట్లున్నను అంతరంగికముగా అర్జునుని హృదయములోని అభిమన్యువు మున్నగు కుమారులను మృతిని ఊహించుట వలననే కలిగిన దని భారతమును పూర్తిగా చదివిన తెలియును. దోషవర్ణము 72 ఆధ్యాయములో 66 నుండి 74 శ్లోకములు చూడదగినవి.

వజ్రిసారమయం నూనం హృదయం సుదృఢం మమ । (దో. 72-52)

వజ్రిసారమయం నూనం హృదయం య న్న యాస్యతి । (దో. 72-53)

ఈ రెండుశ్లోకములలోను అర్జునుడు కృష్ణునితో “క్షద్ర మగు హృదయ దౌర్బల్యము విడుపు య్యంటివి గదా. కృష్ణా! నా హృదయము వజ్రిసారమయము” అని ఆగీతలో కృష్ణుడు చెప్పిన వాక్యమును ఎత్తిచూపుచున్నట్లున్నది.

పుత్రశోకార్థితం పార్థం ధ్యాయంతం సాశురోచనమ్ ।

నిగృహ్య హృదేషస్త్వం పుత్రాదిభి రభివుతం ॥ (దో. 72-55)

మైవ మిత్యబ్రవీ త్కృష్ణ స్తేవశోకసమన్వితమ్ ।

సర్వేషా మేష వై పంథా శ్శూరాణా మనువరి నామ్ ॥

(66)

క్షత్రియాణాం విశేషేణ యేషాం యుద్ధేన జీవికా ।

ఏషా దై యుధ్యమానానాం శూరాణా మనివర్తినాం ॥ (67)

విహితా ధర్మశాస్త్రజ్ఞై ర్గతి ర్మతిమతాం వర ।

ధృవం హి యుద్ధే మరణం శూరాణా మపలాయనమ్ ॥ (68)

గోః పుణ్యకృతా న్లోకా నభిమన్యు రన్వి సంశయః ।

ఏత చ్చ సర్వవీరాణాం కాంక్షితం భరితరథ ॥ (69)

సంగ్రామేఒభిముఖో మృత్యుం ప్రాప్నుయా దితి మూసద ।

స చ వీరా నృజే హత్వా రాజపుత్రాన్మహాబలాన్ ॥ (70)

పీరై రాకాంక్షితం మృత్యుం సంప్రాప్తోఒభిముఖో రజే ।

మా శుచః పురుషవ్యాఘ్రః పూర్వై రేష ననాతనః ॥ (71)

ధర్మకృద్భిః కృతో ధర్మః క్షత్రియాణాం రజే క్షయః ।

ఇమే తే భ్రాతర స్సర్వే దీనా భరతసత్తమ ॥ (72)

త్వయి శోకసమావిష్టే నృపా శ్చ సుహృద స్తవ ।

ఏతాం శ్చ వచసా సామ్నా నమాశ్వాసయ మానద ॥ (73)

విదితం వేదితవ్యం తే న శోకం కర్తు మర్హసి ।

ఏవ మాశ్వాసితః పార్థః కృష్ణే నాద్భుతకర్మణా ॥ (74)

ఇందులో ముఖ్యముగా “మా శుచః” “న శోకం కర్తు మర్హసి” అన్న కృష్ణునివచనములు గీతలోని “న త్వం శోచితు మర్హసి” “మా శుచః సంపదం దైవీం అభిజాతోఒసి పాండవ” మున్నగు వాక్యముల నాకర్షించుచున్నవి. అర్జునుడు రాజోవు ఘోరసంగ్రామమునందు గతవయస్కులు ఎవరెట్లు బోవుదు రన్నది కాక తన పుత్రులగు అభీమన్యుడు మున్నగువారు చనిపోవుదు రని ఊహించియే యుద్ధవైముఖ్యమును చూపెను. శోకించెను.

“యా నేవ హత్వా న జిణీవిషామః ।

తేఒవస్థితాః పృథుభే ధార్తరాష్ట్రాః ॥”

ఎవరిని చంపిన మనము బ్రతుకమో అట్టిధార్తరాష్ట్రులు ఎదుట నున్నారు. అన్నది వాచ్యార్థము. వ్యంగ్యార్థమును కూడ ఈ వాక్యమున గ్రహింప తగును. ధార్తరాష్ట్రులు ఎన్నో అపకారములు చేసినవారు. వారిని చంపిన అట్లు బ్రతుకలేమని ఎట్లు చెప్పగలకు? ముఖ్యముగా బ్రతుకలేము అని “న జిణీవిషామః” అన్న విచనములో కృష్ణునికూడ కలుపుకొనినట్లున్నది. కనుక అభీమన్యుడు చనిపోయినప్పుడే కృష్ణుడు కూడ శోకార్తుడై నాడు. ఇంతకు చెప్పునదేమనగ అర్జునునియందున్న

ఈపుత్రప్రీతి ఉన్నది. అభిమన్యుడు చనిపోయినపుడు, ఘటోత్కచుడు చనిపోయినపుడు ధర్మరాజు పొందిన శోకము ఇంతింతనరాదు. ఏచక్రపురమున బకాసురుని చంపిన భీముని చూచి ధర్మరాజు కుంతితో అనిన పుత్రప్రీతి పురస్కృతమైన వచనములు ఆతని పుత్రగుర్తిని వెల్లడించును. ఇట్లు మహాభారతమునందంతయు ఎక్కడచూచిన అక్కడ ఎవరినిచూచిన వారియందే ఈ పుత్రగుర్తి జ్ఞానికి సర్వత్ర పరమాత్మ కనపడినట్లు కనపడును.

కనుక పుత్రప్రీతి కలవాడని ధృతరాష్ట్రుని నిందించుడు అట్టివాడి కొడుకే అయిన దుర్యోధనుడు అనేక విధములుగా దుష్టుడు దుర్బుద్ధి అని చెప్పుటకే “ధార్మరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః” అని ఆరునుడు చెప్పినని వ్యాఖ్యానించుట ఆవిచారితరమణీయుడు. కనుక సర్వభూతములయందు సమానముగనుండు పుత్రప్రీతి నింద్యము కాదు. ధృతరాష్ట్రుడు దుర్యోధనుని విడువకుండుట దోషము కాదు. మరి, దుర్యోధనుడు దుష్టకార్యములు చేసిన యనంతరము పీని దోష్ట్య మెత్తిచూపి శిక్షింపుమని చెప్పుచో ధృతరాష్ట్రుడు వినియుండెడివాడేమో. ఆటకాక పట్లగనే చంపుమన్నచో ఎంత ధార్మికుడైనను అట్లు చేయునా? అప్పటి నుండి ధృతరాష్ట్రుని మనస్సులో దుర్యోధనుని యెడల కొందరు అకారణపైరము కలిగియున్నారని నాటుకొనినది. అందువలన దుర్యోధనుని తప్పులు ధృతరాష్ట్రునకు అంతగ కన్పింపలేదేమో!

నిజ మాలోచింపగా సమస్తత్యాగములలోను పుత్ర త్యాగమే సచి కేతోపాఖ్యానఫలముగా కన్పట్టుచున్నది. అంత గొప్ప వాజశ్రవుడు పీతోదకమున, జగత్పతిములు, దుగ్ధదోహములు అగు గోవులను దాన మిచ్చునా? అట్లు దాన మిచ్చుటలో వాజశ్రవుని భావము ఏమై యుండును. ఇట్లు చేసినచో కుమారుడు సచి కేతుడు యేదియైనను అనును. ఆ సాకుతోనే ఆపుత్రుని త్యజింపవచ్చును అనియేకా! సచి కేతుడు తండ్రి భావమును తెలిసిన వాడగుటచే పుత్రుడైన తాను త్యక్తుడు కానిదే తండ్రికి త్యాగఫలము లభింపదని తదనుగుణముగ ప్రశ్నించి తండ్రి తనను త్యజించునట్లుగా చేసికొనెను. “న కిర్మణా న ప్రజయో ధనేన త్యాగే నై కే అమృతత్వమానసుః” అన్న ఉపనిషత్సంతార్థముగు పుత్రరూపమైన ధనత్యాగమువలననే అమృతత్వము లభించును. కనుకనే పుత్రరూపవచన త్యాగమును వాజశ్రవుడు చేసెను. అట్టి త్యాగమును చేయుటకు తగిన వాతావరణమును పుత్రుడు కలిగించెను.

ప్రకృతము ధృతరాష్ట్రుడు నిజముగా పుత్రత్యాగ మొనరించి అమృతత్వ మొందిన మహామనీషి.

సర్వా స్వ సాతః శోభ్యామి త్యక్తో దుర్యోధనో మయా ।

యే మంద మనుయాస్యధ్వం యంతం వైవస్వతక్షయమ్ ॥ (ఉ. 57-19)

రాయబారిగా పోయిన సంజయుడు తిరిగివచ్చి కొన్ని పరుషోక్తు లాడి భర్తరాజుయొక్క సభలో తాను తెలిసికొనివచ్చిన విశేషములు మరుచటి రోజు తదయము సభలో చెప్పగలను. అని వెడలిపోగా దిక్కుతోచని ధృతరాష్ట్రుడు విదురుని పిలిపించుకొని అనేక సీతులను వినెను. మనస్సు ఇంకను కుడుబపడలేదు. పనత్పుజాతుని వలన వేదాంతమును వినెను. అపిమృత సంజయుడు తాను పోయి వచ్చిన విషయములను వివరించెను. ధృతరాష్ట్రుడు ఇట్లనెను ;—

న నన్తి సర్వే పుత్రా మే మూథా దుర్ధ్యూతదేవినః ।

యేషాం యుద్ధం బలవరా భీషేన రణమూర్తినః ॥ (ఉ. 56-24)

రాజానః పార్థివా స్సర్వే పోక్షిణాః కాలధర్మజాః ।

గాంధీవాగ్నిం ప్రవేక్ష్యంతి పతంగా ఇవ పావకమ్ ॥ (ఉ. 56-27)

విద్యుతాం వాహినీం మన్యే కృతవైరై ర్మహాత్మభిః ।

తాం రణే కేఽను యాస్యన్తి ప్రభగ్నాం పాండవై ర్యుధి ॥ (28)

సర్వే హ్యతిరథాః శూరాః కీరి మంతః ప్రతాపినః ।

సూర్యపావకయో సుల్భ్యా స్తేజసా సమింతింజయాః ॥ (29)

యేషాం యుద్ధిష్ఠిరో నేతా గోపా చ మధునూదనః ।

యోధా చ పాండవో వీరా నవ్యసాచివృకోదరా ॥ (30)

రాన్ సర్వగుణసంపన్నా నమనుష్యప్రరాపినః ।

కోశితో మమ దుష్టుతో యోద్ధు మిచ్ఛతి సంజయ ॥ (35)

ఈవిధముగా ధృతరాష్ట్రుడు చెప్పగా దుర్యోధనుడు ;—

ఉథో స్వ ఏకజాతీయో తథోభో భువ్విగోవరా ।

అథ క్షస్మా త్పాండవానా మేకతో మన్యతే జయమ్ ॥ (36)

ఇత్యాదిగా దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రవాక్యములను నిరాకరించెను. తరువాత ధృతరాష్ట్రుడు ఇంకను చెప్పవలసినది చెప్పగా, కడకు దుర్యోధను టిట్లు చెప్పెను.

నాహం భవతి న దోగ్రణే నాశ్వత్థామ్ని న సంజయే ।

చ భీష్మే న చ కాంధోజే న కృపే న చ బాహికే ॥ (ఉ. 57-10)

సత్యవ్రతే పురుమిత్రే భూరిశ్రవశి వా పునః ।

భాన్యేషు వా పావకేషు భారం కృత్వా సమాహ్వయే । (57-11)

అహం చ తాత కర్ణశ్చ పాణియజ్ఞం వితత్వమై ।

యుద్ధిషీరం వశుం కృత్వా దీక్షితౌ పురుషర్షభౌ ॥

(57-12)

రథో వేదీ సుగ్రహః ఐద్యో గదా సుగ్ర క్కవచం సదః ।

చాతుర్హస్త్యం చ దూర్వామే శరదర్పా హవి ర్యశః ॥

(57-13)

ఆత్మయజ్ఞేన నృపతే త్విష్టావై వైవస్వంతం రణే ।

విజిత్య చ సమేశ్యావో ష్యావోహతామితౌ శ్రియా వృతౌ ॥

(57-14)

అహం చ తాతః కర్ణశ్చ భ్రాతౌ దుశ్శాసనశ్చ మే ।

ఏతే వయం హనిష్యామః పాండవాన్ సమరే త్రియః ॥

(57-15)

అహం హి పాండవా స్త్వాత్వా ప్రశాస్తా పృథివీ మిమామ్ ।

మాం చ హత్వా పాండుపుత్రా భోక్తారః పృథివీ మిమామ్ ॥

(57-16)

త్యక్తం మే జీవితం రాజ్యం ధనం సర్వంచ పార్థివ ।

న జాతు పాండవై స్సార్థం వసేయ మహా మవ్యుత ॥

(57-17)

యావద్ది సూర్యాః తీక్షణ్యా విధ్యే దగ్రీణ మారిష ।

తావ ద వ్యవరిత్యాజ్యం భూమే ర్మః పాండవా న్ప్రీతి ॥

(57-18)

ఈ శ్లోకములలో దుర్యోధనుడు, ధృతరాష్ట్రుడు తనను త్యజించు విధానము కల్పించెను. వెంటనే ధృతరాష్ట్రుడు “త్యక్తో దుర్యోధనో మయా” అని దుర్యోధనుని త్యజించెను. ఈ ఘట్టమునందు వాజస్మిని సచివేతుల కథాసంవిధాన పరమార్థము ప్రకాశమాన మగుచున్నది. కనుక “ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః” అని నవ్వుడు సర్వాత్మనా పుత్రిత్యాగ మనరించిన ధృతరాష్ట్రుని నిందింప నవకాశము లేదు. అట్టి భావము నరునకు ఉండదు. వ్యాసుడు ధృతరాష్ట్రుని నిందించుటకే ధృతరాష్ట్రపుత్రిలగు దుర్యోధనుని “ధర్తరాష్ట్రస్య” అని అరునుడు పేర్కొనినట్లు రచింపడు. కావున ఇటు భావము వేరే రీతిలో స్వీకరింపవలెను. మహానుభావగు ధృతరాష్ట్రునియొక్క పుత్రుడై కూడ దుర్బుద్ధిగా నున్నాడే అన్నదే అర్థముని భావముగా గ్రహింపవలయును. కావున గీత చదువునప్పుడని వ్యాసమహర్షి ఏ పాత్రను ఎట్లు పోషింప నెంచెనో పూర్వాపరసందర్భవిచారణాపుర సముగా గీతను చదివినచో గీత చదువుట వ్యర్థము, అట్లు వ్యర్థముగ చదివే యెవ్వరినైనను తొనరించు తుముతుల దుష్టభావములను సహృదయులు చెవిని పెట్టుకుందురుగాక.

ఘట్టములో దుర్యోధనుడు, ధృతరాష్ట్రుడు త్యజించువరకు దుర్యోధన ధర్మ పరీక్షకముగ కాదు అన్నది. అందువలన దుర్యోధనుడు

తండ్రిచూచి బిడ్డగనే ఉన్నాడనుట నిశ్చయము. కృష్ణవచనములకు సమాధానము చెప్పుచు దుర్యోధనుడు పలికిన ఈ క్రిందిపదనములు తిలకింపుడు —

స్వధర్మ మనువశ్యనో యది మాధవ సంయుగే ।

అస్త్రేణ నిభనం కాలే పాప్సామి స్వస్థ మేవ తత్ ॥ (ఉ. 126-15)

ముఖ్య శైచ్ర వైష నో ధర్మః క్షత్రియాణాం జనార్దన ।

య చ్చయీమహి సంగ్రామే శరతల్పగతా వయమ్ ॥ (ఉ. 126-16)

తే వయం వీరశయనం పాప్సామో యది సంయుగే ।

అవ్రేణ మైవ శత్రూణాం న న స్తప్స్యతి మాధవ ॥ (ఉ. 126-17)

క శ్చ జాతు కురే జాతః క్షత్రధర్మేణ వర్తయన్ ।

భయా ద్వృత్తిం సమీక్ష్యైవ ప్రణమే దిహ కర్హి చిత్ ॥ (ఉ. 126-18)

ఇతి మాతంగవచనం పరీష్వన్తి హితేషవః ।

ధర్మాయ చైవ ప్రణమే ద్వాప్రిహృణేభ్య శ్చ మద్విధః ॥ (19)

అచింతయన్ కించి దన్యం యావ జ్ఞీవం తథా చరేత్ ।

విష ధర్మః క్షత్రియాణాం మత మేత చ్చ మే నవా ॥ (20)

రాజ్యాంశ శ్చాభ్యనుజ్ఞాతో యో మే పితౌ పురాభవత్ ।

న స లభ్యః పున ర్జాతు మయి జీవతి కేశవ ॥ (21)

యావ చ్చ రాజా ద్రియతే ధృతరాష్ట్రో జనార్దన ।

న్యస్త శస్త్రా వయం తే వా ప్యుపజీవామ మాధవ ॥ (22)

అవ్రదేయం పురా దత్తం రాజ్యం పరవతో మమ ।

అజ్ఞానా ద్వా భయా ద్వాఽపి మయి బాలే జనార్దన ॥ (23)

న త దద్య పున ర్లభ్యం పాండవై ర్వృషీనందన ।

ధ్రియమాణే మహాబాహో యయి సంప్రీతి కేశవ ॥ (24)

యావద్ది త్తీక్షయా సూర్యా విద్వేద గ్రేణి కేశవ ।

తావ ద వ్యవరిత్యాజ్యం భూమే ర్నః పాండవా నృతి ॥ (25)

ఈశోక్తములు ఇంతవరకు జరిగిన యావద్విషయసంగ్రాహకములు. ముఖ్యముగా పాండవులకు రాజ్యార్హత లేకున్నను వారు తమ తండ్రి ధృతరాష్ట్రునివలన భాగమును పొందిరి. దానిని వారు పొందకుండగా తాను చేయలేకపోతి నని అందుకు తన అజ్ఞానముగాని, పాండవులు బలవంతు లన్న భయముకాని ఈరెంటికి కారణమైన తన బాల్యమువలనగాని పొందిరి. సరే దానిని వారు జూదమున ఓడగా నేను పొందితిని. ఇప్పుడు అది వారికి లభ్యము కాదు. ద్యూతమున అనుకున్న ప్రకార

ముగా వారు నియమపాలనము చేయలేదు అన్నభావము ఇంతకు ముందే నిరూపిత పరము. అయినందున దానిని వాచ్యముగ చెప్పక వ్యంగ్యముగా క్షత్రియులకు ధర్మమైన యుద్ధమును తాను సమర్థించుచున్నట్లు చెప్పెను.

ఇందు ముఖ్యముగా గమనింపదగిన భావము తండ్రిమాట విని పాండవులకు రాజ్యాధికారము లేకపోయినను వారలకు తన తండ్రి రాజ్య మిచ్చుచుండగా దుర్యోధనుడు ఊరకుండుట “బాల్యాత్” అన్న శబ్దము పెద్దవాడు చెప్పుచుండగా పిల్లవాడు వినవలెను. అన్న సిద్ధాంతప్రకారముగానే నేను వింటిని అన్న భావమే.

ఇక్కడ విమర్శకపండితులు దుర్యోధనుడు “బాల్యాత్” అనుట దుర్యోధనుడు అబద్ధము చెప్పినట్లుగా వ్యాఖ్యానించిరి. కర్ణుడికి అంగరాజ్య మిచ్చుట మున్నగు పెద్దకార్యములు చేసియు, తన బాల్యమును చెప్పుకొనుట, అబద్ధముగాక మరేమగును? అని వారి భావన కాని తాము ఎంత పెద్దవార మన్న భావ మున్నను నిజముగ పెద్దవా రెనను వినయవిధేయతలు కలవారు పెద్దవారి ఎదుట తాము బాలురమే అవి వచింతురు. ఇట్లు చెప్పుట దుర్యోధనునియందు తగనితనమే అగుచో విదురుడు ధృతరాష్ట్రునితో పాండవులను గురించి చెప్పుచు “నీవు వృద్ధుడవు; వారు శిశువులు” అని చెప్పును.

పితౌఽసి రాజన్ పుత్రా స్తే వృద్ధ స్త్వం శశవః పరే ।

వర్తస్య పితృవ త్రైపు వర్తనే తే హి పుత్రవత్ ॥ (ఉ. 86-15)

ఈ శ్లోకముతో విదురుడు పాండవులను శిశువులుగా చెప్పుచున్నాడే. ఇది విదురునియందలి అసత్యానౌచిత్యములను నిరూపించునా? కనుక తండ్రిపద్ద బిడ్డలెప్పుడు బాబులుగా శిశువులుగా చెప్పబడుట పండితులకు ఏల అనిపించినదో వారు తప్ప దీనికి మరొకరు సమాధానము చెప్పలేరు కదా?

“తత్సాక్షివహస్సోద్యోతితాత్మకం మహాత్మనాం దోషోద్ఘోషణం అత్యన విప దూషణం భవతి” అన్న ధ్వన్యాచార్యులవారి హితోక్తిని స్మరించి ముందుకు సాగుదము.

దుర్యోధనుడు ఏది చేసినను దానిని తండ్రిచే నంగీరింపజేసి చేయుచుండును. ఈక్రింది ధృతరాష్ట్రవచనములే దుర్యోధనుని సత్ప్రవృత్తికి నిదర్శనములు.

తథాపి నికృతిప్రజ్ఞం పుత్రం దుర్మూతదేవినం ।

స శక్నోమి నియంతుం వా కర్తుం వా హిత మాత్మనః ॥ (ఉ. 158-5)

భవత్వేవ హి మే సూత బుద్ధి ర్దోషానుదర్శినీ ।

దుర్యోధనం సమాసాద్య పున స్సా పరివర్తతే ॥ (ఉ. 158-6)

సా తు బుద్ధిః కృతా ప్యేవం పాండవా నృప్తి మే సదా ।

దుర్యోధనం సమాసాద్య పున ర్విపరివర తే ॥ (ఉ. 39-31)

ఈ గీతములవలన ధృతరాష్ట్రుడు ఎది అనుకున్నను దుర్యోధనుడు తన వినయవిధేయతచే తండ్రిని తనకు అనుకూలపరచుకొనుచుండెడివాడు. అందు చేత ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రుని చర్యలను గర్హించుచున్నను పుత్రుని విడువలేక పోయెను. అంతమాత్రమున ధృతరాష్ట్రుని పుత్రగృద్ధుడని నిందింపబానుట గొడ్డుమోతుల లక్షణము. పాండవులకు-ధర్తరాష్ట్రులకు కలిగిన తగవులలో వృత్తి తగవునకు, లేక దుర్యోధనుడు చేసిన వృత్తి అకృత్యమునకు పాండివులే కారణము. ఈవిషయము వివరముగా గీతోపదేశతత్త్వము రెండవభాగములో చూడగలరు. కనుక ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రుని విడువలేదు. అన్న అవనిందపాలుకావలసినవాడుకాదు.

సముచ్ఛేదం హి నః కృత్స్నం వాసుదేవ శ్చిక్షీర్షతి ॥ (ఉ. 54-8)

బుతే చ విదురా నృరేవ యాయం వధ్యా మరా మమ ।

ధృతరాష్ట్ర స్తు ధర్మజ్ఞో న వధ్యః కురుసత్తమః ॥ (ఉ. 54-9)

ఈ వాక్యములలో ధృతరాష్ట్రుడు ధర్మజ్ఞుడుగా, అవధ్యుడుగా కురుసత్తముడుగా కృష్ణుడు చెప్పెను. అని దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రుని ఎటుట అనువ దించెను. కృష్ణుని దృష్టిలో ధర్మజ్ఞుడుగా నవధ్యుడుగా కీర్తింపబడిన ధృతరాష్ట్రుని దుష్టునిగా దుర్బుద్ధినిగా చిత్రింప నేంచి “ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః” అని అర్జునుడు అనునా?

అగుచో “ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః” అనుట ఏల? కథాపి ఖలు పాపానాం అల మశ్రేయసే యతః (శు. 2-40) ఇత్యాదివచనములు దుర్మార్గులపేర్లు ఉచ్చరింప రాదని వచించుచున్నవి. కావున దుర్యోధనుని “ధర్తరాష్ట్రస్య” అని ధర్మజ్ఞు డగు ధృతరాష్ట్రుని అపత్యముగా పేర్కొనుచున్నాడు. “ధర్తరాష్ట్రస్య” అంతమా త్రమే అన్నచో ధృతరాష్ట్రునియందలి ధర్మజ్ఞు త దుర్యోధనునియందుకూడ నను వర్తించు నేమో యని దుర్బుద్ధిః అని పితేషణము చేర్చినాడు. శత్రువును పేరున పేర్కొన్నచో మిత్రమగు నని వైదికరహస్యము. దుర్యోధనునితో యుద్ధము చేయ నెంచిన అర్జునుడు దుర్యోధన శబ్దముచే పేర్కొనలే దని చెప్పుటయు సమంజసము. దీనిని బట్టి కూడ అర్జునుడు యుద్ధపై ముఖ్యము చూవలేదని తెలియును కాగా “ధర్తరాష్ట్రస్య” అన్నపదమును అర్జునుడు ధృతరాష్ట్రుని నిందింపటకుగా గ్రహింపలేదు. “ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః” “ధర్తరాష్ట్రాన్ స్వభాంధవాన్” అని రెండు పర్యయోగములను అర్జునుడే పర్యయోగించెను. ఏకవచనమువలన ఒక్క

దుర్యోధనుడే, అతని కభిన్నుడై అతని యథావచనకారి యగు దుశ్శాసనుడు వదింపతగు నని సూచింపబడుచున్నది. “ధార్తరాష్ట్రాన్ అన్న పదముతో” “స్వబాంధవాన్” అన్నపదము కల పుడుచున్నాడు కనుక వికర్ణాదిదుర్యోధనసోదరులందరు అవధ్యులని కూడ అర్జునుని ఆశయముగా గ్రహించవచ్చును. కనుక ఒక్క దుర్యోధనునియందే కృష్ణార్జునులు ఎక్కువ వైరము చూపిరి.

అగుచో కారణమందు లేని గుణములు కార్యమునం దుండునా? సంపదాయము ననుసరించి పుత్రుడు కారణమైన తండ్రిగుణములు కలిగియే యుండునని పరిసిద్ధి.

రూపం త దోజస్వి తదేవ వీర్యం

తదేవ నై సర్గిక మున్నతత్వమ్ ।

న కారణా త్స్వ ద్భిభీదే కుమారః

ప్రవర్తితో దీప ఇవ ప్రదీపాత్ ॥

(ర. 5-37)

ఇత్యాది మహాకవి వాక్కులు తండ్రికి కొడుకు అన్నిట నకలు అన్న విషయము నిరూపించుచున్నది. ఈ మహార్థమున భారతమున శకుంతలోపాఖ్యానము వలన ప్రదీప్త మగుచున్నది.

వేదే ష్వపి వదం తీమం మంత్రగ్రామం ద్విజా యతః ।

జాతకర్మణి పుత్రాణాం తవాపి విదితం తథా ॥

(ఆ. 74-63)

అంగా దంగా త్సంభవతి హృదయా దధిజాయసే ।

ఆత్మా వై పుత్రినామాపి స జీవ శరద శతమ్ ॥

(ఆ. 74-64)

జీవితం త్వ దధీనం మే సంతాన మపి చాక్షయమ్ ।

తస్మా త్వం జీవ మే పుత్ర సుసుఖీ శరదాం శతమ్ ॥

(ఆ. 74-65)

త్వ దంగేభ్యః ప్రసూతోఽయం పురుషో త్పురుషోఽపరః ।

సరసీ వామలేఽఽత్మానం ద్వితీయం వశ్య వై సుతం ॥

(ఆ. 74-66)

యథా త్వాహవసీయోఽగ్ని ర్గర్హపత్యా త్ప్రణీయతే ।

తథా త్వత్తః ప్రసూతోఽయం త్వా మేక స్స న్ద్విదా కృతః ॥ (ఆ 74-67)

ఈ శకుంతలావచనములు పితాపుత్రుల అభేదమును సూచించుచున్నవి. కావున దుర్యోధనునియందలి దుష్టబుద్ధికి ధృతరాష్ట్రుడు కాదన చెల్లదు. ఇంత మాత్రముచేత కొడుకుయందున్న దుర్గుణములకు తండ్రి కారణము అని సిద్ధాంతము చేయ సాహసంపరాధ్య.

“కుపుతో జాయేత క్వచి దపి కుమాన భవతి :” అన్న శంకరపదనము కూడ పై వాదమునకు అపవాదము. ఇక్కడ మాతృశబ్దము ఉపలక్షణము, తండ్రిని గూడ చెప్పును. కనుక కొడుకునందు గల దుర్గుణములను పురస్కరించుకొని తండ్రి కూడ ఇట్టివాడే—అనుట అసంగతము. కావున “ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుధ్దేః” అన్నప్పుడు ఈ యర్థునుడు ధృతరాష్ట్రనిందాపూర్వకముగా దుర్యోధనుని నిందించె ననుట అవిచారితరమణీయము.

“సాంధవు లమనుష్యపృతాపులు, సర్వగుణసంపన్నులు. వారఁతో యుద్ధము చేయవలదని నే నాకోసిందుచున్నను దుష్పుతుగ్దైన దుర్యోధనుడు వినుటలేదు. అని ధృతరాష్ట్రుడు పలుకుచున్నను—

ఉభౌ స్వ ఏకజాతీయౌ తథోభౌ భువి గోచరౌ ।

అథ కస్మా త్పాండవానాం ఏకతో మన్యసే జయమ్ ॥ (ఉద్యో. 56-58)

దుర్యోధనుడు దుర్బుద్ధి కాకపోయినచో మాతో సమానముగా తనను పేర్కొనునా? అమనుష్యపృతాపులనుగా తండ్రి మమ్ములను చెప్పుచున్నను విన లేదే; అట్టి యీ దుర్బుద్ధి ధృతరాష్ట్రునకు దుఃఖపరదుడే కదా! అన్నదే అర్థుని భావము.

అస్మాకం తు విశిష్టా యే తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ । (గీత. 1-7)

ఇందు దుర్యోధనుడు ద్రోణుని “ద్విజోత్తమ” అని సంబోధించెను. ఈ “ద్విజోత్తమ” పదము ద్రోణునికి ఇష్టము. ద్రోణుడు పరశురామునిచేరి యిట్ల నును—

భరద్వాజా త్సముత్పన్నం తథా త్వం మా మయోనిజమ్ ।

ఆగతం విత్త కామం మాం విద్ధి ద్రోణం ద్విజోత్తమమ్ ॥ (అ-181-57)

ఇందు అత్రవిద్యను పొందదలచి పరశురామునితో తనను గురించి తానే ద్విజోత్త ము డను అని పరిచయముచేసికొనెను. ఈ ద్విజోత్తమపదము ద్రోణునికి ఇష్టమైన దని అపదముతోనే దుర్యోధనుడు ద్రోణుని సంబోధించెను మరియు అట్లు పరిచయము చేసికొని పరశురామునివలన అత్రవిద్యను పొందెను. ఈ పదముచే ద్రోణుని దుర్యోధనుడు సంబోధించుటలో నీతి యేమి? అచార్యోత్తమ! నీవు పరశురామునివలన ఏ అత్రవిద్యను సంపాదించితివో ఆ అత్రవిద్యను ఉపయోగించి నాకు జయమును కలగింపుమని భావము.

ద్రోణుని “అచార్య” అని సంబోధించెను. గురువు శిష్యునియందు పుత్ర భ్రాతృల్యమును చూపును. నీవు నాకు అచార్యుడవు. నీకు నేను శిష్యుడను. నీవు

సర్వథా కాపాదతగుదువు. అన్న భావ మీ పదముచల్ల వ్యంగ్యము.

వ్యాధాం దుగ్ధపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ దీచుతా ।

పాండవసైన్యము దక్క గా వ్యాధమై యున్నది. దుగ్ధపదపుత్రుడు దీని నిట్లు పన్నెను. ఈ దుర్యోధనవాక్యములో “దుగ్ధపదపుత్రేణ, తవ శిష్యేణ దీచుతా” అన్న పదములలో “దీచుతుడు, శిష్యుడు” అన్న రెండుపదములు కూడ ద్రుపదపుత్రునికి విశేషణములుగ వ్యాఖ్యాతలు భావించుదున్నారు. కాని ఆటె సైన్యవ్యాహరణన పాండవపక్షమున అర్జును డొనరించినదే.

అత్రాహిణీం దత్తైకాం చ వ్యాధాం దృష్ట్వా యుధిష్ఠిరః ।

కథ మల్లేన సైన్యేన ప్రత్యవ్యాహత పాండవః ॥ (భీ-19-1)

యో పేద మానుషం వ్యాహం దైవం గాంధర్వ మాసురం ।

కథం భీష్మం స కౌంతేయః ప్రత్యవ్యాహత సంజయ ॥ (2)

అని ధృతరాష్ట్రుడు సంజయుని ప్రశ్నించెను. ఈ ప్రశ్నలో “యుధిష్ఠిరః” పాండవః, కౌంతేయః, అన్న పదము అన్నవి. దీనిని బట్టి అల్పసైన్యముగల యుధిష్ఠిరుడు, మానుషము - దైవము, గాంధర్వము, ఆసురము అను వ్యాహములు తెలిసిన - భీష్ముని హ్యహమునకు ప్రతివ్యాహమును ఎట్లు పన్నెను? అని ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్న. ఈ ప్రశ్నవలన భీష్మ డొనరించిన వ్యాహమునకు ధర్మ రాజెల్లవ్యాహము పన్నెను? అని అర్థము వచ్చుచున్నది. ఈవైపున సేనానాయకుడగు భీష్ముడు వ్యాహమును పన్నగ ఆ వైపున ధర్మరాజెల్ల పన్నును. సేనానాయకుడే గదా వ్యాహ మొనరించును. కావున కౌంతేయశబ్దమును పురస్కరించుకొని అర్జునుడే వ్యాహరణయితగ ధృతరాష్ట్రప్రశ్నలో ఉండునని గ్రహింపవలయును. ధర్మరాజు ఏ డత్రాహిణులకు ఏడుగురు నాయకులను నియముంచి ఆసేనలకు సేనాపతిగా ధృష్టద్యుమ్నుని నియమించి ఆధృష్టద్యుమ్నునికి పైన అర్జునుని అట్లుపైన సర్వమునకు కృష్ణుని నాయకునిగ చేసిన ట్లిదివరకే వివరింపబడినది. కనుక కౌంతేయుడు సేనాపతి - పతి కనుక ఆత డెట్లు భీష్మ డొనరించిన హ్యహమునకు ప్రతివ్యాహము నొనరించె ననియే ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నమునకు సారముగ గ్రహింపదగును. ఈవిషయము సంజయుని సమాధానములో స్పష్టమగును.

ధార్తరాష్ట్రా న్యనేకాని దృష్ట్వా వ్యాధాని పాండవః ।

అభ్యభాషత ధర్మాత్మా ధర్మరాజో ధనంజయమ్ ॥ (3)

మహర్షే ర్వచనా త్తాత పేదయన్తి బృహస్పతేః ।

సంహతా న్యోధయే ద్భాన్ కామం విసరయే ద్భహూన్ । (4)

సూచీముఖ మనీకం స్యా దల్పానాం బహుభి స్సహ ।

అస్మాకం చ తథా నై న్య మల్పీయ స్సుతరాం పరైః ॥ (5)

ఏత ద్వచన మాజ్ఞాయ మహారే ర్భూహపాండవ ।

ఏత చ్చృత్వా ధర్మరాజం పృత్యభాషత పాండవః ॥ (6)

ఏష పూహామి తే పూహం రాజసత్తమః గుర్జయం ।

అచలం నామ వజ్రాఖ్యం విహితం వజ్రపాణినా ॥ (7)

య స్స వాత ఇవోద్భూతః సమరే దుస్సహః పరైః ।

స నః పురో యోత్యతే వై భీమః పృహరతాం వరః ॥ (8)

తేజాంసి రిపునైన్యానాం మృద్న స్సురుష సత్తమః ।

అగ్రేగ్రానీ ర్యోత్యతి న్నో యుద్ధోపాయ విచక్షణః ॥ (9)

యం దృష్ట్వా కురవ స్సర్వే దుర్యోధన పురోగమాః ।

నివర్తిష్యన్తి సృంత్యస్తాః సింహం కూరమ్మృగా యథా ॥ (10)

తం సర్వే సంశ్రయిష్యామః ప్రాకార మకుతో భయాః ।

భీమం పృహరతాం శ్రేష్ఠం దేవరాజ మివామరాః ॥ (11)

న హితోఽస్తి పుమా న్లోకే యః సంకృద్ధం వృకోదరం ।

దగ్ధు మత్యుగ్రకర్మాణం విషహేత నరరథం ॥ (12)

ఏవ ముక్త్వా మహాబాహు స్తథా చక్రే ధనంజయః ।

పూహ్యా తాని బలా న్యాసుఽప్రయయౌ ఘాల్గన స్తథా ॥ (13)

ఈశ్లోకములవలన వజ్రాఖ్యమగు అచలపూహమును పన్నినది అర్జునుడే కదా: “పూహాం దుగ్రపద పుత్రేణ” అని ఎటనును. ఏది ఎవరు చేసినను సామాన్యకారముగ అది సేనాపతికి దక్కును అనంతర మది నాయకునికి చెందును. అవునా: సామాన్యకారముగ దుగ్రపదపుత్రుడు సేనానాయకు డగుటవలన “దుగ్రపద పుత్రేణ” అని అనును. “తవ శిష్యేణ, ధిమతా” అన్న పదములచేత అర్జునునే చెప్పెను. నిజమునకు ద్రోణునకు అందరూ శిష్యులైనను శిష్యుడన్న భావముతో చూచినది అర్జునుని మాత్రమే “ధీమతా” అన్న పదము అర్జునుని మాత్రమే చెప్పును కాని ద్రుపదపుత్రుని చెప్పదు. కనుక నీకు నిజమైన శిష్యుడగు ధీమంతుడైన అర్జునునిచే పూహమైన నైన్యమును చూడమనియే దుర్యోధనవచనతాత్పర్యమనియే భావింపవలయును. లేకున్న పృథకరణమునకు అర్థము సరివడదు. దుగ్రపద పుత్రుని పేర్కొని దుర్యోధనుడు “తవ శిష్యేణ, ధిమతా” అని ద్రోణునితో ప్రాణము పోయినను అనదు. ఇచట విమర్శకులు ద్రోణుని రెచ్చకొట్టుటకు విన్ను

చంపుటకు వుట్టిన దుగ్రహద పుత్రుడు నీకు శిష్యుడై నాడు. ఆచార్య! వాడెంత ధీమంతుడో కదా! ఇత్యాది అస్వారస్యమైన వ్యాఖ్యలు వెలయించుచున్నారు. దుగ్రహద పుత్రశబ్దము వాచ్యముగ ధృష్టద్యుమ్నుని చెప్పుచున్నను వ్యంగ్యముగ అర్జునునే చెప్పును. పంచపితరులలో మామకూడ ఒకడే. దుగ్రహదుని కట్టి పట్టి తెచ్చిన అర్జునునియందు దుగ్రహడు వాత్సల్యమును చూపెనేగాని, ద్వేషమును చూపలేదు. “పుత్రా దిచ్చే త్పరాజయమ్” అన్న న్యాయానుసారము ఆతనిని పుత్రసదృశునిగా చేసికొనుటకు గానే దుగ్రహడు అర్జునుని వరించు కన్యను పొందుటకు కారణమైనది కనుక దుగ్రహదునికి పుత్రసదృశుడు నీకు నచ్చిన శిష్యుడైన ధీమంతుడగు అర్జునుని చే పూజమైన ఈసేనను చూడుము’ అని స్వారస్యము.

నీకు పుత్రవాత్సల్య మెంత యున్నను దుగ్రహడు దుగ్రహదపుత్రులు అవై పున ఉన్నారకనుక నీవు నన్ను శిష్యునిగ భావించి నావైపున జయము సిద్ధించునట్లు చూడవలయు నని దుర్యోధనుడు ద్రోణునికి వివరించినట్లు గ్రహింపదగును.

నిజమునకు అర్జునుడు ద్రోణుని “అచార్య, ద్విజోత్తమ” అని సంబోధించి నాకు మేలు చేకూర్చుమని అడుగవలసియున్నది దుగ్రహదుని పట్టి తెచ్చి గురుదక్షిణ నమర్పించి విద్యాఫలము నందినవా డొక్క అర్జునుడే. ఇట్లుండగా ఈ దుర్యోధనుడు ద్రోణుని తన వైపునకు ఆకర్షించుటకు, అనుకూలపరచుకొనుటకు చేయు యత్నము చూచి అర్జునుడు దుర్యోధనుని దుబ్బుద్ధిగా భావించినాడు. నిజమునకు ద్రోణుడు దుర్యోధనుని చూచి యుద్ధమునకు రాలేదు. ఆతడు ధృతరాష్ట్రపుత్రుడని ఆతనికి సాహ్యము చేయను. పాంచాళరమీద తనకు గల ద్వేషమును రూపు మాపుకొనుటకు ఈ యుద్ధములో అర్జునుని ఎదిరించుటకును సిద్ధపడినాడు. అర్జునుని దృష్టియం దుంచుకొని ద్రోణుడు యుద్ధమును అనేక పర్యాయములు గర్హించెను. కనుక ధర్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః అన్నదానికి అర్థ మిట్లు చెప్పదగును. దుర్బుద్ధి యగు దుర్యోధనుడు తనయందు ద్రోణునికి గల వాత్సల్యమును కూడ తన ధృతరాష్ట్రపుత్రత్వమును మాత్రమే ఎరగా పెట్టి సాధింపనెంచినాడు- అన్న భావమే.

అగుచో ధృతరాష్ట్రునియం దర్జునునకు పగ లేదందురా? లేదు. మీదు మీక్కిల్ల ధృతరాష్ట్రుని మిత్రుడుగా అర్జునుడు భావించె న్నీనన్నను సరియే యగును. “మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్” అని అర్జును డనిన మాట ఎవరిని దృష్టియం దుంచుకొని అనెనో యోచించుకొనవలెను. తమతండ్రి దనిబోయిన తరువాత భీష్ము పెరిగిన ధృతరాష్ట్రుడు మైత్రిని చూపెను. ఆతనికి పృథ్వీపకారము

చేయుట ధర్మము. సంజయుని రాయబారమునందు “మా దుర్యోధనుడు రాజ్య మిచ్చినచో స్వీకరింపుడు, లేకున్న అరణ్యములకే పొందు” — అన్నభావము ధృతరాష్ట్రుగిడు వ్యక్తము చేసెను. ధృతరాష్ట్రుడు తానంతకుముందు చేసినదానికి ప్రతి ఫల మిట్లుకోరుచున్నాడు. అనవలయును. ప్రతిఫల మీయకుండుట, దోహ మొన రిండుట, కృతఘ్నత యగును. కృతఘ్న నాస్తి నిష్కృతిః” అని రామాయణ మునందు గలదు. ఇందునకు కూడ వృత్తాసురుని చంపినందున “మిత్ర్యైక్” అను అపకీర్తి తప్పినది కాదని వేదము చెప్పుచున్నది. కావున మిత్రదోహము మహాదోషము.

కనుక పెద్దలతో యుద్ధప్రసక్తే లేదు ధృతరాష్ట్రుని దృష్టియందును కొనినచో స్వజనులైన స్వభాంధవులైన ధర్మరాష్ట్రులతో యుద్ధావకాశమే లేదు. వారు ధృతరాష్ట్రపుత్రు లగుటచేతను ఇంతకు ముందు యుద్ధమునందు ఓడి పారిన పిరికిపంద లగుటచేతను వీరలతో యుద్ధావకాశము లేదు. ఇంక నే నెవ్వరితో యుద్ధము చేయవలె; అని అర్జునుడు అడుగుచున్నాడు.

కాని అతడు ధనస్సు ఎందుకు ఎక్కపెట్టినట్లు? ధనస్సు చేతబూనక, యుద్ధోన్ముఖులను చూడక, “నేను యుద్ధము చేయు నవకాశమే లేదు. శత్రు వను వాడే లేడు. గురువులు బంధువులు ఉన్నారు. నాకు శత్రువులు వుండినకదా నేను యుద్ధము చేయునది” అని అర్జునుడు చెప్పినచో ఎల్లరును హాస్య మొనరింతురు. కనుక ధను వెత్తి యుద్ధము చేయవచ్చిన వారందరిని కలయజూచి “నాకు శత్రువే లే” డని కడకు తేల్చినాడు. అందుకే ఎవరితోడను యుద్ధము చేయు నవకాశమే లేదను భావమే “కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్యం” అన్న పదముతో అర్జునాశయ ముగా గ్రహింపవలయును. ఈ అంశము బలపడుటకు చాల ఉపపత్తులు గలవు.

- 1). ధృతరాష్ట్రుని యనుగ్రహముతో తమకు అర్ధరాజ్యము లభించుట.
- 2). ఆరాజ్యమును ధర్మరాజు జూదములో ఓడి తమ్ము గూడ ఓడుట. ఆపైన తాము దోహదీవరములచే విడుదల పొంది ధృతరాష్ట్రానుగ్రహముచేతనే రాజ్యము మరల పొందుట.
- 3). అజ్ఞాతవాసము పూర్తియైన దనుటకు అధికమాసగణనము భీష్ము దొనరించినదే గాని ధర్మబద్ధమా అన్న సందేహము అట్లే యుండుట.
- 4). దుర్యోధనుడు భీష్ముని గణనమును ధర్మబద్ధముగా నెంచక సూచ్యగ్రము నిలుపు సలముకూడ ఈయననగా భీష్ముడు మాటలాడక దుర్యోధనుని వైపున నుండి యుద్ధము చేయనిశ్చయించుట.

పునర్ద్వ్యూతమునందు నియమ మిట్లు ఏర్పరుచబడినది. ఈ నియమమును శకుని ప్రకటించెను.

అముంచత్ సవిరో దుద్యోధనం పూజిత మేవ తత్
మహాధనం గ్రహంత్యేకం కృణు వో భరతర్షభ ॥ (ఉ. 75-9)

వయం వా ద్వాదకాబ్ధాం స్తు యుష్మాభి ర్ద్వ్యూతనిర్జితాః ।
ప్రవిశేమ మహారణ్యం రౌరవాణికవాససః ॥ (-10)

త్రయోదశం చ సజనే అజ్ఞాతాః పరివత్సరమ్ ।
జ్ఞాతాశ్చ పున రన్యాని వనే వర్షాణి ద్వాదశ ॥ (-11)

అస్మాభి ద్నిర్జితా యూయం వనే ద్వాదశ వత్సరాన్ ।
పసద్వం కృష్ణయా సార్థం అజినైః ప్రతివాసితాః ॥ (-12)

త్రయోదశే చ నిర్వృత్తే పున రేవ యథోచితమ్ ।
స్వరాజ్యం ప్రతిపత్తవ్య మితరై రధవై తరైః ॥ (-13)

అనేన వ్యవసాయేన సహస్మాభి ర్యుచిష్రః ।
అజ్ఞా నుష్వా పునర్ద్వ్యూత మేహి దీప్యస్వ భారత ॥ (-14)

అథ సభ్యా సనభామధ్యే సముచ్చితకరా స్తదా ।
ఊచు రుద్విగ్మమనసః సంవేగా స్సర్వ ఏవ హి ॥ (-15)

అంతట యుధిష్ఠిరు దిట్లనును.

కథం వై మద్వితో రాజా స్వధర్మ మనుపాలయన్ ।
అహూతో వినివర్తేత దీవ్యామ శకునే త్వయా ॥ (-16)

ఇట్లనగ—శకుని మరల చెప్పెను.

గవాశ్వం బహు ధేనూక మవర్యంత మజ్ఞావికమ్ ।
గజాం కోశో హిరణ్యం చ దాసీదాసా శ్చ సర్వకః ॥ (-17)

ఏష వో గ్రహ ఏవై కో వనవాసాయ పాండవాః ।
యూయం వయం వా విజితా వశేమ వన మాశ్రితాః ॥ (-18)

త్రయోదశం చ వై వర్ష మజ్ఞానా స్రజినే తథా ।
అనేన వ్యవసాయేన దీవ్యామ పురుషర్షభాః ॥ (-19)

సముత్తేషేణ చైతేన వనవాసాయ భారత ।
ప్రతి జగ్రాహ తం పార్థో గ్రహం జగ్రాహ సౌబలః ॥ (-20)

జిత మిత్యేవ శకునిః యుధిష్ఠిర మథాషత ॥ (-21)

ఈ వ్రసంగమువలన పునర్ద్వైతమున ఓదిన పాండవులు ద్రౌపదీనహితులైన పాండవులు పదిరెండు సంవత్సరములు అరణ్యముననే ఉండవలయును. పదమూడవసంవత్సరమున సజనప్రదేశమునందు అనగ నగరమైనను కావచ్చును, గ్రామమైనను కావచ్చును. అజ్ఞాతముగ నుండవలయు నని నియమము పాటించవలసిన వారైరి. సామాన్యముగ వనవాసము అనినచో ఎక్కడ నున్నను బాధ లేదు. పదమూడవసంవత్సరమున సజనప్రదేశముననే అజ్ఞాతవాస మని నిర్దేశించుటచేత వచ్చెండు సంవత్సరములు అరణ్యముననే ఉండవలయు నని విధి కనబడుచున్నది. మరియు అజినవాసులై యుండవలయు ననియు నిర్ణయింపబడినది. ఈ అజినవాసితత్వము అరణ్యాజ్ఞాతవాససామాన్యదర్శము. ఈ నియమమునకు బద్ధులై పాండవులుండిరా యను విషయము యోచింపవలయును.

అర్జునుడు అయిదు సంవత్సరములు స్వర్గములో నుండెను. స్వర్గయోగ్యమైన వస్త్రాద్యలంకారములతో నుండెను. ఇది నియమవిరుద్ధము కాదా?

ద్రౌపదీవిషయమున ఏర్పరచుకొనిన నియమము ననుసరించి ఎవరైనను ఒకరితో ద్రౌపది యుండగ మరియొకరు అక్కడ ప్రవేశించినచో బ్రహ్మచర్యవ్రతము పాటించుచు తీర్థయాత్ర చేయవలయు నని నియమ మున్నది. అర్జునుడు అట్టి నియమమును భంగ మొనర్చి తీర్థయాత్రలు చేసెను. ఆ సందర్భములో ధర్మరాజు గోప్యాహ్మణ రక్షణకై నియమోల్లంఘన మాచరించుట తప్పు కాదని చెప్పినను అర్జునుడు నియమానుసారము ప్రవర్తించుటకే ప్రవర్తించెను. నాగకాంత ఉలాపి అర్జునుని తన లోకమునకు తోడ్కొనిపోయి తనతో భోగింపుమని అడిగినప్పుడు బ్రహ్మచర్యవ్రతనియమ విషయమును తెలిపెను. అప్పు డామె ఆనియమము ద్రౌపదీవిషయమే కాని అన్యకాంతావిషయము కాదని వివరించెను. తదనుసారముగ అర్జును డామెతో రమించెను. అవిధముగనే చిత్రాంగద వృత్తాంతముకూడ. ఆసందర్భములోనే సుభద్రను కూడ పరిణయ మాడెను. ఈ ఘట్టములో ధర్మరాజు చెప్పినట్లు కాని, ఉలాపి నిరూపించిన విధమునగాని ధర్మభంగము జరుగలేదు.

ఇవిద్వయము కల్పన చేయుటకు అరణ్యవాసములో నున్న అర్జునుడు స్వర్గలోకమునకు పోయినపుడు కలదా? లేదనే చెప్పవలయును. అయినచో వ్యాసుడు వియమించినందువలన అర్జును డట్లు పోయెను. అని చెప్పుట తగదు. అగుచో వ్యాసుడు పాండవులకు గల నియమమును భంగముచేసినవా డని కల్పించుటయు తగదే!

కాంతవంది యుండిన చాలును. అందరును ఉండకపోయినను నియమము భంగము కాదను అవకాశమేమైనను పునర్యూతగ్లహప్రసంగమున కలదేమో అని ఆలోచించిన అట్టి అవకాశ మేమియు కన్పించుటలేదు.

కనుక, నియమము పాటించబడలే దనుట స్పష్టము. మిన్ను విరిగి మీద పడినను ధర్మము తప్పని ధర్మరాజు కాని, భగవదవతారస్వరూపుడైన మహర్షి వ్యాసుడుకాని యిట్టి యః ర్మమున కేల యొడిగట్టిరి? అన్నచో రాజోవు మహాసంగ్రామమున భీష్మద్రోణాదుల నెదుర్కొనగల దివ్యాత్మసంపద సంపాదించుట అధిక ధర్మమని భావించియుందురు. భవితవ్యత అట్లు వారిని వశపరచుకొన్నది ఇది ధర్మ నిర్వహణ మనుటకు అవకాశము లేదు.

అజినవాసిత్వము అరణ్యాజ్ఞాతవాస సమానధర్మమని రదా భావించితిమి. విరాటనగరమున వీరు అజినవాసులేనా? కాదు. కావున ఈనియమము భంగమైనది. సజనదేశమునకదా యజ్ఞాతవాసము. అసజనవాసిత్వము తత్ప్రదేశానుగుణమగు వస్త్రధారణము నాకర్షించునని భావించి ధర్మలోపము జరుగలేదని చెప్పినను స్వర్గ లోకములో అర్జునుడుండుట మాత్రమే వనవాసవృత్త భంగమే యని చెప్పక తప్పదు. కావున ధర్మదృష్టికల అర్జునునియందు యుద్ధవైముఖ్యమున కిదియును కారణమైయుండనొప్పును. కనుకనే అర్జునునకు కృష్ణుడు 'సర్వధర్మా న్పరిత్యజ' చెప్పుటకు హేతువు కన్పట్టుచున్నది.

దుర్జపద పురోహితుడు దుర్యోధనుని దృష్టియందు విగ్రహమునకు హేతు వున్నను దానిని తలంపరాదు. పరులు బలవంతులు, అని చెప్పుట గమనార్హము.

య శ్చాపి ధార్తరాష్ట్రస్య హేతుః స్యా ద్విగ్రహం ప్రతి ।

స చ హేతు ర్న మంతవ్యో బలీయాంస స్తథా హి తే ॥

ఈ శ్లోకములో "తే బలీయాంసః" తథాహి - ఈ పదములు ఇతర హేతువులను పాటించకుండుటకు హేతువుగ చెప్పుచున్నాడు. తే యన్న తచ్చ బద్ధము ఏకారణమువలన నిర్లబ్ధ భంగముచేసిరని దుర్యోధనుడు చెప్పబోవునో అది పాండవులకు బలమును చేకూర్చుకొనినది. ఆహేతువువలన నియమము భంగమైన దని చెప్పుచో ఆహేతుభంగముద్వారా బలమును చేకూర్చుకొనినవారు ధార్తరాష్ట్రులను ధ్వంసముచేయుదురు. అని చెప్పును.

సామాన్యకాలముగ ఈ వైపున ఏకాదశాక్షౌహిణులు, అవైపున సప్తాక్షౌహిణులు ఉన్నారని వివరించి ఆ వైపుననున్న ఇతర పురుషులు సహస్రాక్షౌహిణీసములు. అని చెప్పి పదకొండక్షౌహిణుల సైన్య మొక్కవైపున, ధనంజయు డొక్క వైపున నున్నచో ధనంజయుడే అధికము అని వివరింపును,

ఏకాదశైతాః పృథనా ఏకత శ్చ సమాగతాః ।

ఏకత శ్చ మహాబాహుః బహురూపో ధనంజయః ॥

(ఉ 1°-15)

యథా కిరీటీ సర్వాభ్యః సేనాభ్యోఽప్యతిరిచ్యతే ।

(-18)

దుగ్రీవద పురోహితుడు ధార్తరాష్ట్రునికు విగ్రహకారణ మున్నను పాండవులు బలవంతులుకాన గమనింపరాదు అన్న వచనమునకు ఆతని స్వర్గవాసమేహేతువని చెప్పుటకు వివరణము కలదు. ధనంజయుని “బహురూపో ధనంజయః” అని బహురూప శబ్దముచే పిశేషించినాడ. ఇది ఇందుని చెప్పును. “ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే” అన్న వచనమును బహురూపశబ్దము సమీకరించుచున్నది. ఈ శబ్దము ఇందుని చెప్పుచూ ఇందునితో ఇంద్రలోకవాసత్వము ధనంజయునకు బలసంపాదకమైనదని నిరూపించుచున్నది. దుర్యోధనుడు ప్రశ్నించిన ఈ స్వర్గవాసిత్యము నియమభంగమునకు హేతువుగ చెప్పదలచుట దుగ్రీవద పురోహితుడు గమనించితే ఇట్లు పలికెను. కావున నియమవ్యసక్తిని విడచి సంధి చేయుమనియే తాత్పర్యము. అర్జునుడు ఇంద్రలోకమువలన ఇంద్రునింతటి శక్తి సంపాదించి సర్వసేనలను చూచుటవలననే కాన—

ఏవమేవ మహాబాహు ర్వాసుదేవో మహాద్యుతిః ।

(-19)

అన్నవాక్యము కూడ ఆతని ఇంద్రలోకవాసిత్యమునే సంగ్రహించుచున్నది ఏవమేవ అన్న పదము గమనార్హము. వాసుదేవుడు ఇంద్రానుజుడుగదా! ఆతని బలము అర్జునునకు గలదు. ఇట్లు వివరించుటచే కూడ అర్జునుడు నియమభంగము చేసినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

నియమభంగము అరణ్యాజ్ఞాతవాసములలో పాక్షికముగ కన్పట్టుచున్నది. కాలవరిగణనమునందు ఉభయపక్షములమైన పద్ధతి పాండవు లనుసరింప లేదన్నది దుర్యోధనప్రశ్నమునకు భీష్ముడు కాలమును సరిపుచ్చి చెప్పుట దానిని దుర్యోధనుడా మోదించకుండుట ఇందులకు నిదర్శనము.

ఉత్తరగోగ్రహణము జరిగిన యనంతరము పాండవులు తా మెవరో వెంటనే విరాజునకు తెలుపలేదు. ఉత్తరునకు అర్జునునివలన పాండవులు తమ నగరముతో నున్న కంకుభట్టాదులే యని, అర్జునుడు బృహన్నలయే యని తెలిసినది. ఉత్తరుడు గోవులను విడిపించు కార్యమునందు దివ్యకుమారుడు సాహ్యమొనరించె నని అర్జునుని వచనానుసారము విరాట్టునకు వివరించెనుకాని అప్పటికి వారు అజ్ఞాతముగనే ఉండిరి.

తత స్తృతీయే దివసే భ్రాతరః పంచ పాండవాః ।

స్నాతా శ్శుక్లాంబరధరాః సమయే చరితవృతాః ॥

(వి. 70-1)

యుద్ధసిరం పురస్కృత్య సర్వాభరణభూషితాః ।

ద్వారి మత్తా యథా నాగాః భ్రాజమానా మహారథాః ॥

(-2)

విరాటస్య సభాం గత్వా భూమిపాలాసనే వ్యథ ।

నిషేదుః పావకపృథ్వాః సర్వే ధిష్ణ్యే ప్సివాగ్నయః ॥

(-3)

ఈ శ్లోకములను బట్టి ఈ ఉత్తరగోగ్రహణము జరిగిన మూడవరోజుననే వారు తమను వెలువరించికొనిరి. స్నాతాః, శుక్లాంబరధరాః సమయే చరితవృతాః అని చెప్పుటచే అరోజుననే వారు దీక్షాంతస్నానము చేసి శుక్లాంబరధరులైరి. సమయే చరితవృతాః అనుటచే అప్పటికి వారికి అరణ్యాజ్ఞాతవాసనియమము పూర్తి అయిన దని విశద మగుచున్నది. దీనివలన అర్జునుడు దుర్యోధనునకు అగు పించునప్పటికి సమయవృతము పూర్తి అయినదా.

అరణ్యాజ్ఞాతవాసనియమములో - అజ్ఞానవాసకాలములో “అజ్ఞాత” శబ్దము గమనార్హము. పృత్యక్షముగా అగుపించకపోయినప్పటికి వాు ఉనికి జ్ఞాతమైనను నియమభంగమైనట్లే అర్జునుడు దుర్యోధనునకు పృత్యక్షమైన సమయమునకు ముందే, దుర్యోధనుడు కొన్ని హేతువులనుబట్టి విరాటనగరమున పొండవులున్నారని తెలిసికొనెను. దీనివలన నియమభంగము అయినట్లే లెక్క.

అందుకే దుగ్రహణపురోహితుడు చాల నిశితముగ విషయమును వివరించెను. “అజ్ఞాతవాససమయము పూర్తయినది. నియమము ననుసరించి వారు వారి రాజ్యమును పొంద ఆర్హులై యున్నారు” అని చెప్పలేదు. ధృతరాష్ట్రుడు పొందువు ఒకరి కొడుకులుగ పగిలి పడిరి. అందు ఇరువురకు పైతృకద్రవిణము సమాన మగుట సంశయింపరానిది. ధర్మరాష్ట్రులు తమ పైతృకమును పొందిరి. పొందువుతులై లెందుకు పొందరు? పొండవులు తమ పైతృకమును ముందు పొందలేదు - ప్రాణాంతకోపాయములచే పొండవులు ధర్మరాష్ట్రులచే నాశనము చేయబడక ఎట్లో కడకు తమ రాజ్యమును పొందిరి. అది మరల సౌఖ్యం నహాయముతో ధర్మరాష్ట్రులచే గ్రహింపబడినది. పదమూడు సంవత్సరములు నియమము ననుసరించి కాలము గడిపిరి. అని దుగ్రహణపురోహితుడు చెప్పెను. ఈ సందర్భములో —

వాసితా శ్చ మహారణ్యే వర్షాణిహ త్రయోదశ ।

(ఉ. 19-6)

ఈవాక్యమునందు గమనింపదగిన విశేషము గలదు. పన్నెండు సంవత్సరములు అరణ్యవాసము, ఒక సంవత్సరము అజ్ఞాతవాసము విభజించి ధూమ్రచో

అజ్ఞాతవాసము సంవత్సరము అయిన దని చెప్పుటకు కారణములు గలవు. అరణ్య వాసము వచ్చెనుండు సంవత్సరములు విభజించి చూపుటకు పాక్షికమైన పరిగణన మును లెక్కపెట్టినగాని కుదరదు. అర్జునుని ఐదుసంవత్సరముల స్వర్గలోక వాసము ఒకవిధముగ నియమభంగసూచకము. అజ్ఞాతవాసము, వర్షభోగ్యమైన ఊర్వశీశాపమువలన ధర్మదేవతావరమునను, అది నిరూపించకల్గినను, అరణ్య వాసము అటు నిరూపించుటకు వీలులేని కారణముచే పదమూడు సంవత్సరములును ఆరణ్యవాససామాన్యమున కొట్టి పారవైచినాడు.

తథా విరాటనగరే యో న్యంతరగతై రివ ।

ప్రాప్తః పరమసంక్షేతో యథా పాపై ర్మహాత్మభిః ॥ (ఉ. 19-11)

అని విరాటనగరమున వారి యనికి చాల కష్టముగ నుండె నని వివరించెను. నియమసమయమున సామాన్యకారముగ నైనను పదమూడు సంవత్సరములరణ్య వాసమని చెప్పి 12 సంవత్సరములు అట్లు, ఒకసంవత్సరము ఇట్లు అనిచెప్పక సుస్పష్టముగ 12 సంవత్సరములట్లు, ఒకసంవత్సరము ఇట్లు అని వేర్వేరుగ చెప్పబడినది. కనుకనే ద్విపదపురోహితుడు అరణ్యవాసము సక్రమముగ జరుగ లేదని ధార్తరాష్ట్రుడు ప్రశ్నించుటకు హేతువు కలదని భావించి బలీయులవల్ల ఆ హేతువు పనికి రాదని తిరస్కరించినాడు. భీష్ముడు ద్విపదపురోహితుని వాగ్విధానము తప్ప మరొక మార్గము తప్పదని గమనించి—

భవతా సత్య ముక్తం తు హ్యేవ మేత న్న సంశయః ।

అతితీక్షణం తు తే వాక్యం బ్రాహ్మణ్యా దితి మే మతిః ॥ (ఉ. 20-4)

అనిపలుకును. అనగ బలవద్విరోధము కూడదని ఘటభేదనమువలె పురోహితుడు చెప్పిన వాక్యమునకు ధార్తరాష్ట్రు లాగ్రహింతురని ఇట్లు ఆతని వాక్యముల వాడిని, ధార్తరాష్ట్రులు గుర్తింపకుండుటకుకై అవానికి కారణము ఆతని బ్రాహ్మణత్వము సర్ది చెప్పినట్లున్నది. భీష్మవాక్యములలో నైనను వారు నియమము పాలించి, వారు పూర్వ మనుభవించుచున్న రాజ్యమును పొండవులు పొందనర్హులు అని చెప్పక—

ప్రాప్తా శ్చ ధర్మత స్సర్వం పితు ర్ధన మసంశయమ్ ॥ (ఉ. 20-5)

అని చెప్పెను. అసంశయముగ వారు పితృధనము పొందుట కర్హులు కాని నియమ పాలనముచేసి పూర్వస్థితి అనగ ద్యూతమునకు ముందున్న తమ రాజ్యమును పొందుటకు అనర్హులే యని నిర్ణయించెను.

అట్లయిన వారికి పూర్వ మనుభవించుచున్న భాగము తండ్రికి రావలసిన అర్ధరాజ్యమే పొంది యనుభవించుచున్నారు. ఆ అర్ధభాగమునే ఇప్పు డడుగుచున్నారు అని కయుక్తి చేయవచ్చును. కాని ఒకరికి ఒక వస్తువును పంపకము చేసిన వెనుక అది ఎవరైనను ఏకారణము చేతనైనను స్వాధీనము చేసికొన్నప్పుడు ధర్మ మనుసరించి అన్యాధీనమైన ఆ ద్రవిష్టమును మాత్రమే అడుగుదురు. కాని మరల మొదటి దశకు వచ్చి ధర్మమున మొదట రావలసిన దెంతయో అంత ఇండు. అని అడుగరు- అట్లు ఇవ్వమనకూడదు. పంపకమైన వెనుక ఒకరు పొందిన భాగము హాని వృద్ధులను పొందును. అన్యాక్రాంతమైనపుడు నియమానుసారముగ ఆ హానివృద్ధులు పొందిన స్థితిలో నున్న ఆ పూర్వభాగమునే అడుగవలయును. ఇచ్చువాడును అట్లు ఇవ్వవలయును. ఈ స్థితి ఇక్కడ కనబడుటలేదు. ఇచ్చట “స్వకం” అన్న పదమువలన వారి పూర్వ మనుభవించు భాగమునే ఈయవలయునని ద్రుపదపురోహితుని భావమై యుండు నని చెప్పుదు రేమో.

తే భవంతో యథా ధర్మం యథా సమయ మేవ చ ।

ప్రాయచ్చంతు ప్రవాతవ్యం మా వఃకాలోఽత్యగా దయమ్ ॥ (ఉ. 19-21)

ఈవాక్యమువలన వారు ధర్మ మాచరించి రని, సమయమును పరిపాలించి రని కావున వారి కీయవలసినది ఇమ్మని ద్రుపదపురోహితుని హితముగా చెప్పెద రేమో?

ప్రాప్త శ్చ ధర్మత స్సర్వం పితు ర్దన మసంశయమ్ । (ఉ. 20-5)

అన్న భీష్మవాక్యమువలన తండ్రికి రావలసిన యర్ధరాజ్యమును పీరు పొంద వలసినవారని నియమానుసారముగ నియమమును పాలించి పూర్వస్థితిని పొంద నర్హులు కారని ద్రుపదపురోహితుని వాక్యముల కంతటికి సారమని సర్వధర్మవేత్త భీష్ముడు చెప్పెను. అగుచో విరాటపర్వమునందు ఉత్తరగోగ్రహణములో అర్జునుడు కనబడినపుడు దుర్యోధనాదులు సమయభంగము అయినదని వల్కుచుండగ భీష్ముడు కాలసరిగణనము చేసి రాజ్య మిత్తువా, యుద్ధము చేతువా? అనగ యుద్ధము చేయుదును అని చెప్పెను. ఆ సందర్భములో భీష్ముని హృదయము నందు విదో ఒకపై పున ధర్మసందేహము లేనిదే ఈ యధర్మయుద్ధము నేను చేయును అని చెప్పెడ! మరియు ద్రుపదపురోహితుని రాక సందర్భములో కూడ పొండవులు లలవంతులు, వారిని గెలచుట యసాధ్య మనియే చెప్పెను. ఆ మాటలు వినిన కర్ణుడు ఇట్లనును.

న తత్రాఽవిదితం బ్రహ్మన్ లోకే భూతేన కేన చిత్ ।

శ్చనడుకేన కిం తేన భాషితేన పునః పునః ॥

(ఉ. 20-14)

దుర్యోధనార్థే శకుని ర్ద్యూతే నిరితవాన్ పురా ।

సమశ్చ న గతోఽరణ్యం పాండుపుత్రో యుద్ధిష్ఠిరః ॥ (ఉ. 20-10)

స తం సమయ మాశ్రిత్య రాజ్యమిచ్ఛతి ప్రేతృకమ్ ।

బల మాశ్రిత్య మత్స్యానాం పాంచాలానాం చ మూర్ఖవత్ ॥ (ఉ. 20-12)

యథాప్రతిజ్ఞం కాలం తం చరంతు వన మాశ్రితాః ॥ (ఉ. 20-13)

అధార్మికం తు మా బుద్ధిం మౌర్ఖ్యాత్ కుర్వంతు కేవలామ్ ॥ (ఉ. 20-14)

అథ తే ధర్మ ముత్సృజ్య యుద్ధ మిచ్ఛంతి పాండవాః ।

అసా ద్యేమాన్ కురుశ్రేష్ఠాన్ స్మరిష్యంతి వచో మమ ॥ (ఉ. 20-15)

ఇట్లు రాధేయుడు పలుకగ భీష్ముడు రాధేయుని వాక్పూర్వమును నిరసించెను. కాని పాండవులు ధర్మమును పాలించిరి. ఏమట్లందువు? అని చెప్పలేదు. అయితే ఇదివరకు చెప్పినదానినే వీరు విననప్పుడు మరల చెప్పుట ఏమి? అని మానె నుడు రేమో? ప్రకృతము ఈ చర్చ ధృతరాష్ట్రుని సమక్షములో జరుగుచు చ్చది. కాలపరిగణనము విరాటనగరమున దుర్యోధనునకు చెప్పినది. అతడు వినలేదు. ధృతరాష్ట్రుని ఎదుట చెప్పవలెనుగా? అడుగనిదే చెప్పరాదు. అన్న వాద మొక టున్నది. భీష్ముడు కల్పించుకొని చెప్పిన మాట లన్నియు ఎవరు అడిగి రని చెప్పుచున్నాడు. భీష్మునిది తాటస్థవిధాన మన్నచో కర్ణుని పలుకుల కేల సమాధానము చెప్పవలయును? విననివారికి సమాధానము చెప్పరాదు. అన్నది కూడ సన్మార్గముకాదు. ఆపద్ధతిలో భీష్ముడు లేనూ లేడు. ధృతరాష్ట్రుడు, దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు వినని విషయములు భీష్ముడే శతాధికపర్యాయములు చెప్పిన ఘట్టములు భారతమునందు కలవు. కనుక ఈవిస్తారమైన వాదము ధర్మవిషయికచర్చలో పనికిరాదు.

ప్రకృతము ధర్మరాజు తన పూర్వపుష్టిని పొందుటకు తగిన మార్గములో తానుగాని తనపక్షమున మాట్లాడు కృష్ణుడుకాని-మాట్లాడిన మాటలవలన, లేడని తెలియుచున్నది. ఇన్ని వాదోపవాదములు చేయుచున్నారు. తమ పక్షమునందు బల మెంతో అనేకవిధములుగ వివరించి వివరించి విసుగుచెందించునట్లు వివరించుచున్నారు. కాని రాము సక్రమముగా సమయము పాలించితిమి. అని నిక్కచ్చిగ నిష్కర్షగ నిస్సంశయముగ నొక్కి చెప్పరేమి? కనుక నియమభంగము నియమ భంగమే.

మరి ధర్మము ధర్మ మనుచున్నారే. అది ఏమి? క్షత్రియుడు బలవంతుడుగ నుండుటయే ధర్మము. ఆ ఉద్దేశ్యముతోనే ధర్మము ధర్మమని ఘోషించు

చూచారు. ఒక విధముగ చూచిన ఇది ధర్మమే కావచ్చును. కాని నియమము పాటించి ధర్మపరుల మని చెప్పవలసివచ్చినపుడు పాండవులది అధర్మ మనుటకు సందేహములేదు. కనుకనే అరణ్యమునందు వడిన అజ్ఞాతవాసమునందు వడిన కష్టములనే పలుమార్లు పలుతీరులలో పలుపురిచేత పలుకబడుచున్నవి కాని ఎవరి నోట నిస్సందిగ్ధముగ నియమపాలన రూపధర్మము విప్పి చెప్పబడలేదు. కృష్ణుడు కూడ వారి పైతృకమగు భాగమును ఇమ్మనునే కాని వారి పూర్వపురాజ్య మిమ్మని చెప్పలేదు. కాని ధర్మరాజు ఇంద్రప్రస్థము కావలయును. అనుచునే మా భాగము మాకిండు లేక అయిదుగురకు అయిదు గ్రామములు ఇండు. అనుటలో కూడ తమ లోపము గుర్తించనే గుర్తించెను. కనుక ఈ విషయము లన్నియు పర్యాయించింపగ అర్జునునికి యుద్ధమునందు వైమనస్య మేర్పడినది.

రాజ్యము ఆన్నదమ్ములలో పెద్దవాడే పొందును. తక్కినవారు కలసి యున్నచో సరిపొవును. లేకున్న వారికి కొంతపోషకార్థము రాజ్యము ఇచ్చుటగాని లేక అట్టి సౌకర్యములు కలిగించుటగాని చేయవలయును. ధృతరాష్ట్రుడు సగము రాజ్యమునే ముందు ఇచ్చివేసెను. దానిని పోగొట్టుకొనియున్న ధర్మరాజు ప్రస్తుతము ఆ అర్ధరాజ్యమును తండ్రిభాగముగ తమ కిమ్మని, లేకున్న అయిదుగురు బ్రతుకుటకు అయిదు గ్రామములు ఇచ్చినచో చాలునని చెప్పెను. ఈ సందర్భములో ధర్మరాజు కృష్ణుని దూతగ పంపుచు చెప్పిన ఈ మాటలు చూడుడు—

హీర్వాతా బాధతే ధర్మం ధర్మో హంతి హతశ్చియమ్ ।

శ్రీర్వాతా పురుషం హన్తి పురుషస్యాధనం వధః ॥ (ఉ. 71-19)

అధనా ద్వినివర్తంతే జ్ఞాతయస్సుహృదో జనాః ।

అపుష్పా దఫలా ద్నృజ్జిత్ యథా కృష్ణః పతత్త్రిణః ॥ (ఉ. 71-20)

ఏత చ్చ మరణం తాత! య న్మత్తః పతితా దివ ।

జ్ఞాతయో వినివర్తంతే ప్రేత సత్త్వాదివాసవః ॥ (పు. 71-21)

నాతః పాపీయసిం కాంచి దవస్థాం శంబరోఽబ్రవీత్ ।

యత్ర నైవాద్య న పాతః భోజనం పృతి దృశ్యతే ॥ (ఉ. 71-22)

ధనమాహుః పరం ధర్మం ధనే సర్వం పృతిపితమ్ ।

జీవంతి ధనినో లోకే హతా యే త్వధనా నరాః ॥ (ఉ. 71-23)

యే ధనా దపకర్షంతి నరం స్వబల మాస్థితాః ।

తే ధర్మమర్థం కామంచ పృతిపన్నంతి నరం చ తమ్ ॥ (-24)

ఏనా మవప్థాం ప్రియైకే మరణం వవిరే జనాః ।

గామియా యైకే వనా యైకే నాశా యైకే ప్రవప్రిజాః ॥ (ఉ. 71-25)

ఉన్నాద మేకే సప్యంతి యా స్త్యస్యే ద్విషతాం వశమ్ ।

దాన్య మేకే చ గచ్ఛంతి పరేషా మర్థహేతునా ॥ (ఉ. 71-26)

ఆపరే వాన్య మరణాత్ పురుషన్య గరియసీ ।

శ్రియో వినాశ స్తద్ద్యస్య నిమిత్తం ధర్మకామయోః ॥ (ఉ. 71-27)

య దన్య ధర్మ్యం మరణం శాశ్వతం లోకవర్మ తత్ ।

సమంతా త్సర్వభూతానాం న త దత్యేతి కశ్చన ॥ (ఉ. 71-28)

న తథా బాధ్యతే కృష్ణః ప్రకృత్యా నిర్దనో జనః ।

యథా భద్రాం శ్రియం ప్రియ్య తయా హీన స్సుఖైధితః ॥ (ఉ. 71-29)

స తదాత్మావరాధేన సంప్రాప్తో వ్యసనం మహత్ ।

సేంఽగ్ని గర్తయతే దేవా నాత్మానం చ కథంచన ॥ (ఉ. 71-30)

న చాన్య సర్వశాస్త్రాణి ప్రభవంతి నిబర్హణే ।

సోఽభిక్మద్యతి భృత్యానాం సుహృద శ్చాభ్యసూయతి ॥ (ఉ. 71-31)

త త్తదా మన్యు రేవేతి స భూయః సంప్రముహ్యతి ।

స మోహ వశ మాఽన్యః కూరం కర్మ నిషేవతే ॥ (ఉ. 71-32)

పాపకర్మతయా చైవ సంకరం తేన పుష్యతి ।

సంకరో నరకాయైవ సా కాష్టా పాపకర్మణామ్ ॥ (ఉ. 71-33)

న చే త్ప్రబుధ్యతే కృష్ణః నరకాయైవ గచ్ఛతి ।

తన్య ప్రబోధః ప్రజ్ఞైవ ప్రజ్ఞా చక్షు సరిష్యతి ॥ (ఉ. 71-34)

ప్రజ్ఞాభే హి పురుషః శాస్త్రాణ్యేవాఽన్యవేక్షతే ।

శాస్త్రనిష్ఠః పున ర్దర్శం తన్య శ్రీరంగము త్తమమ్ ॥ (ఉ. 71-35)

హీమాన్ హిపాపం ప్రద్యేష్టి తన్య శ్రీ రభివర్ధతే ।

శ్రీమాన్ స యావ ద్భవతి తావ ద్భవతి పూరుషః ॥ (ఉ. 71-36)

త ద్విం మయి తే దృష్టిం ప్రత్యక్షం మధుసూదన ।

యథా రాజ్యా త్పరిభ్రష్టో వసామి వసతి రిమాః ॥ (ఉ. 71-40)

తే వయం న శ్రియం హేతుః ఆలం న్యాయేన కేనచిత్ ।

ఆత్మ నో యతమానానాం వచ శ్చే దపి సాధు తత్ ॥ (ఉ. 71-41)

ఈవాక్యములు 42 నుండి, 72వరకు గల శ్లోకములును పరిశీలించిన బ్రతుకు తెరువునకై ధన మనసరమని, ఆధనము భేక భీతితఘ్న సాగడని చెప్పుటవలన

రాజ్యము పొందు నర త లేకపోయినను సుఖజీవితమునకు చాలినంత ధనమున్నచో చాలును. అదృష్టితోనే అవి స్థలము వృకస్థలము, మాకంది, వారణావతము, మరియొకటి ఏదైనను ఇచ్చిన చాని నని ప్రకటించుటచే జీవనార్థమే ధర్మరాజుయొక్క ప్రయత్న మని తేలుచున్నది. కాని యుద్ధము క్షత్రియునకు కర్తవ్యముకనుక యుద్ధము చేయుద మనియు చెప్పెను. కాని ఆ యుద్ధము నిట్లు పరించెను—

త మ్భునా మివ సంపాతే పండితై రుపలక్షితమ్ ।

లాంగూఽచానం క్షేలా ప్రతివాదోఽతివర్తనమ్ ॥ (ఉ. 71-71)

దంతదర్శన మారావః తతో యుద్ధం ప్రవర్తతే ।

తత్ర యో బలవాన్ కృష్ణః జిత్వా సోఽత్తి తదాఽమిషమ్ ॥ (ఉ. 71-72)

ఏవమేవ మనుష్యేషు విశేషో నాస్తి కశ్చన ।

సర్వథా త్వేత దుదితా దుర్బలేషు బలీయసామ్ ॥ (ఉ. 71-73)

క్షత్రియుడు యుద్ధమును పరమధర్మముగ భావించవలెను. శస్త్రవ్రాతమై యుద్ధమున తనువును విడుచుచో స్వర్గము లభించును. కాని ధర్మరాజు యుద్ధమును కుక్కల పోట్లాటతో పోల్చి ఆకుక్కలలో నేది గెల్చిన ఆకుక్క ఆమిషమును తినును. అనుటచే కేవలము ధర్మరాజుయొక్క ప్రయత్న మంతయు పొట్టగడుపు కొనుటకే యని విదిత మగుచున్నది. మొత్త మీసందర్భ మంతయు ధర్మరాజు యొక్క ధార్మిక మగు దృష్టికి తార్కాణము కాదు. రాజ్యమునందు తమకు హక్కు లేదన్నభావమే ధర్మరాజుయొక్క హృదయములో నిల్చినది కనుక అర్జునుడు ఈ ఆమిషార్థము గురుబంధువధ చేసి ఈ వంశనాశనము, కులనాశనము, ధర్మనాశనము చేయుటకన్న ఈమాత్రపుతిండి బిచ్చ మెత్తుకొనిన దొరకు నని దీనికై తాను తపస్సు చేసి ఈశ్వరాదులను మెప్పించి సంపాదించిన అప్రపాంచి త్యమును దుర్వినియోగము చేయుటయా! అని భావించెను. ఉద్యోగపర్యమనందలి 78వ అధ్యాయములో 94 శ్లోకములు గలవు. ఈవాక్యములన్నియు ఒకచోట పెట్టి అర్జునుడు చెప్పిన వచనము లన్నియు మరియొక వైపు పెట్టి చూచినచో ఈవాక్యములే అతనినోట వెల్వడిన వాక్యముల సార మని గ్రహింపవచ్చును. దీనికి సమాధానమున 72వ సర్గలో కృష్ణుడు చెప్పిన వచనముల సారమే కృష్ణుడు గీతలో అర్జునునకు చెప్పిన ప్రధానసారము.

న చైవం నైషికం కర్మ క్షత్రియర్య విశాంపతే ।

అహం రాశ్రమిణి స్సర్వే న భైక్ష్యం క్షత్రియ శ్శరేత్ ॥ (ఉ. 72-3)

జయో వగో వా సంగ్రామే ధాతౌ దిష్ట స్సనాతనః ।

స్వధర్మః క్షత్రియ స్తైష కార్పణ్యం న ప్రశస్యతే ॥ (-4)

న హి కార్పణ్య మాస్యాయ శక్యౌ వృత్తి ర్యుద్ధిష్ఠిర ।

విక్రమస్య మహాబాహోః జహి జహౌన్ పరంతప ॥ (-5)

గీతలో చెప్పిన సార మింతకాక ఏమి ఉన్నది?

కనుక అర్జునుడు విషాదము నొందుట అతని స్వబుద్ధికృతము కాదు. ధర్మ రాజుయొక్క ప్రవృత్తి అతనిలో అట్లు ప్రవేశించి అట్లు పలికించినది, అందువలననే కృష్ణుడు—

“కుత స్త్వా కశ్చిద మిదం విషమే సముపస్థితమ్ ।” అనును.

“విషమే సముపస్థితం” అనగా విషమునియందు కుదురుపాటొందిన కశ్య లము నీ కెక్కడనుండి దాపురించినది! అనగ నీ భావము ఎరుకైతెచ్చుకొన్న భావము. అని కృష్ణుడు చెప్పెను. దీనివలనకూడ అర్జునునియందలి విషాదము అర్జునునకు చెందినది కాదు. కనుక అతనిని అజ్ఞా డనుట తగదు

ఈయుద్ధము దుర్యోధనుని కారణమున సంభవించుచున్నదో భీష్ముడు యుద్ధోన్ముఖుడు కానే కాదు. అని అర్జునుడు భావించెను.

తమ పక్షము ధర్మపక్షమే యగుచో ధర్మరాజు తమ రాజ్యము తమ కిమ్మని, లేకున్న యుద్ధమే కర్తవ్య మగు నని చెప్పక ఐదుగురకు అయిదూళ్ళిమ్మ నుట. ఇట్టి ధర్మజుని కోరిక ధర్మబద్ధము కానేరదు. కావుననే అర్జునునకు ప్రేము భ్యము కలిగినది. ఈ అధర్మయుద్ధము చేయుటకన్న భైక్ష్యమే శ్రేయోదాయక మగు నను తలంపు అతనికి కలిగినది. అందువలననే—

“శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే” అనెను.

(6) తండ్రివల్లనే భైక్ష్యబుద్ధి.

ఈతని తండ్రి యగు పాండురాజుకూడ మృగవధాలబ్ధిభావసంపాదమువలన ప్రపంచమును రోసి భైక్ష్యము నాశ్రయించుటకు సంకల్పించెను

చరన్ భైక్ష్యం ముని ర్ముండః చరిష్యా మ్యాశ్రమా నిమాన్ ॥ (అ. 119-8)

దోషాచరణము తర్వాత ప్రతివారును ఇట్లనుకొనుట సామాన్యమే.

ఏకకాలం చరన్ భైక్ష్యం కుశాని దశ పంచ వా । (12)

అసంభవే వా భైక్ష్యస్య చర న్ననశనవా నపి । (13)

నిర్ముక్త స్సర్వపాపేభ్యో వ్యతీత స్సర్వవాగురాః ।

న వశే కస్యచి త్త్వన్ సధర్మా మాతరిశ్లసః ॥ (19)

ఏతయా సతతం ధృత్యా చర న్నేవం పృథాకయా ।
దేహం సంసౌపయిష్యామి నిర్భయం మార మాస్థితః ॥ (20)

నాఽహం సుకృపణే మారే స్వవీర్యక్షయశోచితే ।
స్వసర్మా తృతాపేతే చరేయం వీర్యవర్జితః ॥ (21)

సత్కృతోఽసత్కృతో వాపి యోఽన్యం కృపణచక్షుషా ।
ఉపైతి వృత్తిం కామాత్మా స శునాం వరతే పథి ॥ (22)

ఇందు విశేష మేమి లేదు. స్వధర్మత్వము, పరధర్మాశ్రయణము గాని ఇట్టి నన్నివేశములకు కల్పించుటకు అవకాశము లేదు.

నిజమునకు భైక్ష్యము పొందవులకు క్రొత్త కాసు ఏకచక్రపురమున వారి జీవిక భైక్ష్యమేకదా!

“చేరు రైచ్చక్ష్యం తదా తే తు సర్వ ఏవ విశాంపతే । (ఆ. 15-4)

శాంతివర్షమున యుధిష్ఠరుని వచస్సరణియు ఏతత్పథానువృత్తియై విలసిలుట గమనింపవచ్చును.

య రైచ్చక్ష్య మాచరిష్యామో వృష్ట్యంధకపురే వయమ్ ।

జ్ఞాతీన్ నిప్పురుషాన్ కృత్వా నేమాన్ పాప్రప్యమ దుర్గతిం । (కాం. 7-4)

సుభద్రావివాహాఘట్టమున అరునుని యతివేషము. అతని భైక్ష్యవృత్తి ప్రసిద్ధములే కదా!

“శ్రీయో భోక్తుం భైక్ష్య మపి” అన్నచోట “శ్రీయః” శబ్దము గమనింపవలయును.

“అన్య చేర్చియోఽన్య దు తైవ ప్రేయ స్తే ఉభే నానార్థే పురుషగంసినీతః ।”

అనగా శ్రీయస్సు, ప్రేయస్సు రెండును మోక్షప్రతిబంధకములే. యని కఠోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. “ప్రేయః” అనగా ఇహలోకభోగము. శ్రీయః అనగ పరలోకభోగము. ఇహలోకమునందు బిచ్చ మెతుకొన్న అనగా కష్టమైన తపస్సు చేసి కొన్నచో పరలోక మైన అనగా స్వర్గలోక మైనను లభించు నొన్న భావము అరుదుడు ప్రకటించెను. ఇదియు తండ్రిగారి భావమే. ఆయన ఇట్లనుకొనెను.

“తాసు చా వ్యసవస్థాసు త్యక్త సర్వేంద్రియక్రియః ।

సంపరిత్యక్త ధర్మార్థః సునిర్జితాత్మకల్మషః ॥ (ఆ 119-18)

భైక్ష్యమువలన పరధర్మాశ్రయదోషము లేదు.

ఇప్పుట “భైక్ష్య” (2-5) శబ్దమును వ్యాఖ్యానించును. ఇది పరధర్మమని అనగా “బ్రాహ్మణస్య ధనం భైక్ష్యం” అను వాక్యమువలన ఇది బ్రాహ్మణ

ఓర్మ మని, క్షత్రియధర్మము కా దని కొందరు వ్యాఖ్యానించుచున్నారు అర్జునుడు స్వధర్మ మగు యుద్ధమునుండి విరతుడై పరధర్మ మగు బ్రాహ్మణధర్మమును ఆచరింపబూనినాడని, అందువలన తనకు శోకమోహములు గలవని వ్యాఖ్యానించుట అవిచారితరమణీయము. తత్త్వపరీక్ష చేయగా ఈ వాదము నిలువదు.

రామాయణసార మేమి? రామాదుల త్యాగశీలమే. రాముడు ధర్మబద్ధముగ రాజ్యపాలనము చేసి ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె పాలించి పిదప స్వర్గాదిసౌఖ్యములను కోరి విరక్తుడై వార్ధక్యమునందు అవలంబించవలసిన వన్యవృత్తిని చేపట్టెనా? లేదు. భరతునికై రాజ్యత్యాగము చేసి ధర్మబద్ధు డయ్యెను. వనమునందు భిక్షచరణమే చేయలేదు కదా! కాదంబరిలో మహాశ్వేత భిక్షపాత్రము చేతగొని చెట్లవెంట బోగా ఆ పాత్రము తత్ఫలపూర్ణ మైనట్లున్నది. ఇది తపోధర్మము, మునిధర్మము, ఋషిధర్మము అవునా? కాదా మరి రాముడు అరణ్యమున కేగుచు “విద్ధి మాం ఋషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మ మాశ్రితమ్” అనినాడు కదా! ఇది ధర్మత్యాగము పరధర్మగ్రహణమును ఆగు నందురా? ఋషిధర్మాశ్రియణమే రామునియందు ధైర్యవృత్తిని స్థాపించును.

అపైన భరతుడు జటాధారియై వనమునందు రాము డున్నట్లు నందిగ్రామమున నున్నాడు కదా! ఇట్లు రాజుండ తగునా? స్వధర్మపరిత్యాగము, పరధర్మస్వీకరణమును ఇందు కల దందురా? రాముడు క్షత్రియధర్మచిత్తముగ యథాకాలము ప్రజారక్షణాదికార్యములను నిర్వహించి, విషయసుఖాభిలాషను కర్మమక్రిమముగ త్యజించి వార్ధక్యమున వన్యవృత్తి నాచరింపలేదు కదా! యౌవనముననే రాజ్యమును త్యజించి వనవాస మానరించెను కదా! అంతేగాక, “విద్ధి మాం ఋషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మ మాశ్రితమ్” అనియు రామచంద్రు డుద్ఘోషింపలేదా? అనగా రాముడు పరధర్మము నాశ్రియించె నని చెప్ప నగునా? అతడు ధర్మమును అతిక్రమించె నని చెప్పుట పాడియగునా? కాదనియే సర్వుల ఏకాభిప్రాయము.

అటులనే అర్జునుడు యుద్ధముచేసి రక్తపుకూడు తినుటకంటె ధైర్యమైనను శ్రేయము అన్నంతమాత్రమున ఆతనియందు పరధర్మాశ్రియత్వదోష మారోపించుట సమంజసము కాదు. కనుక స్వజనదృష్టితో, స్వబంధుప్రీతితో, స్వసోదరప్రీతితో అర్జునుడు అట్టి ధర్మము నాచరించెద నని చెప్పియున్నాడు.

న కాంక్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ ।

కిం నో రాజ్యేన గోవింద కిం భోగై ర్దీవితేన వా ॥

(1-32)

కాని రాముడు పితృవాక్యపాలన మనెడి ధర్మముచే బద్ధుడై అట్లు గావించె

నందు రేమో, అహో! పృజ్ఞావాదములు. తండ్రి తరువాత తండ్రి యంతటిపాడు ధృతరాష్ట్రుడు. సంజయునివలన సందేశ మంపుచు “మా దుర్యోధనుడు రాజ్య మిచ్చిన గొనుడు. లేకున్న భిక్షవరణ మైనను మీకు మంచిదే అగును సుమా!”

న తే భాగం కుర వోఽన్యత్ర యుద్ధాత్

ప్రయచ్ఛేరన్ తుభ్య మజాతశతోః ।

ధైర్యేణ చర్యా మంధక వృష్టిరాజ్యే

శ్రేయో మన్యే న తు యుద్ధేన రాజ్యమ్ ॥

(ఉ-26-2)

అని సందేశ మంపలేదా? ధృతరాష్ట్రవాక్యపరిపాలనము కర్తవ్య మన జెల్లదా? కనుక అర్జునుడు స్వధర్మ్యాగము చేయలేదు. పరధర్మరతుడును కాలేదు. పదునాల్గు సంవత్సరములా మాత్రమే దశరథుని వచనానుసారము రాముడు రాజ్యమును విడచుట జరిగినది. తరువాత రాజధర్మమునే పాలించినాడు. కనుక నిది విశేషముగా రామునియందు స్వీకరింపనగును, అని అనరాదు. రాముడు భరద్వాజాశ్రమముననుండి హనుమంతుని భరతుని కడకు పంపి భరతాశ్రయమును తెలిసికొని రమ్మనినాడు. అనగా భరతుడు రాజ్యకాంక్ష కలవాడగుచో తాను పరల అరణ్యముననే ఉండు నని కదా రాముని యభిప్రాయము. అది ధర్మబద్ధ మగునా? మరి!

అది కాదు గృహింపవలసినది. రామాయణములో సోదరులయందు సోదర ప్రీతి కందు, మరి యిచ్చట దుర్యోధనాదులు అతతాయులు. అతతాయులను రాజు “హన్యా దే వావిచారయన్” అన్న రీతిగా చంపవలసి యున్నది. కనుక మీరిని చంపకుండుట అధర్మ మగును.

ఏనా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన ।

ఆపి త్తైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే ॥

(గీ-1-35)

నిహత్య ధర్తరాష్ట్రాన్, న్నః కా ప్రీతి స్సాస్మి జ్ఞనార్దన ।

పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హ త్వైలా నాతతాయినః ॥

(1-36)

తస్మాన్నార్తా పయం హంతుం ధర్తరాష్ట్రాన్ స్వభాంధవాన్ ।

స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ ॥

(1-37)

ఈ శ్లోకములను సరిగా నిదానించి చూడుడు. అర్జునునకు శోక మోహములు కల వని వ్యాఖ్యానింప నెంచి, వానిని ముందుగా మీయందు ఆవహింపజేసికొని చూడకుడుసుమా! ఆశ్రయములనుచంపు మని రాజునకు బోధ చేయుచున్నది ధర్మ శాస్త్రము. ఏదృష్టితో చంపు మనుచున్నది? ధర్మదృష్టితో కాని, స్వసుఖపేక్ష

కోరకుకాదు. రాజ్యమును పొందుటకై వారిని చంపు మని చెప్పుటలేదు. అవునా? ప్రకృతము దుర్యోధనుడు అర్ధరాజ్య మిచ్చివేసినచో పాండవులు ఆతతాయు లగు దుర్యోధనాదులను విడుతురా? లేదా? ఇదివరకు ప్రథమమున జూదమున ఓడినప్పుడు వీరు ఆతతాయు లని పేరుపెట్టి చంపివేసియుండవచ్చును గదా! అప్పుడు ధృతరాష్ట్రానుగృహీతులై రాజ్య మేల పొందిరి; ఆ రాజ్యము నేల పాలింప నెంచిరి? మరల నారాజ్యము నేల పణముగా నొడ్డిరి? అప్పుడు ప్రసక్తముగాని ఆతతాయువధ ఇప్పుడు ప్రసక్త మగుటలో ఔచిత్య మున్నదా?

కాక, దుర్యోధనాదులు ధర్మధ్వంసకులు, ఆతతాయులు అయినందున ఈ యుద్ధ మిప్పుడు ప్రసక్తము కాలేదే? ప్రకృతయుద్ధప్రసక్తి రాజ్యహేతుకమే యగుట నిశ్చస్రచముకదా! అందువలన అర్జునుడు “త్రైలోక్యరాజ్యముకొర కైనను యుద్ధము చేసి వీరిని చంపను సరికదా! ఈ భూమికై చంపుదునా? అని చెప్పుచున్నాడు.

“పృథ్వీ రేణు రణుః పయాంసి కణికాః ఫల్గుః స్ఫులింగోఽనలః

తేజో నిశ్వసనం మరు త్తనుతరం రంధ్రం సుసూక్ష్మం నభః ।

క్షుద్రా రుద్రాపితామహాప్రభృతయః కీటా స్సమస్తా స్సुरాః

దృష్టా యత్ర స తావకో విజయతే భూమావదూతావధిః ॥

ఇత్యాదిభావానుసారము ఈ భూమి రేణువులో అణువు. అనగా అల్పము. ఇంతకు ముందు వీరు ఆతతాయులయ్యును పాండవులు వీరిని స్వజనుల నుగా చూచివారు. ఘోషయాత్రలో ధర్మజుడు యజ్ఞదీక్షితుడై యుండ భీముడు, “దుర్మార్గులను శిక్షింపవలసినదే, ఆ పని గంధర్వులు చేయుచుండ మనకేల?” అని యనుచున్నను ధర్మవాక్యబద్ధుడై అర్జునుడు భీమాదుల సాహ్యముతో విడిపించి స్వజనులన్నప్రీతిని చూపించెను. అప్పుడే మంట గలిసినది దుర్యోధనాదుల ఆతతాయుత్వము.

“దోషో య ద్యపి తస్య స్యా త్సతా మేత దగర్హితమ్ ।

కార్యం కరుణ మార్యేణ న కశ్చి న్నాపరాధ్యతి ॥”

అన్నరీతిగా వారు ఆనా డాతతాయు లయ్యును, పిమ్మట పాండవులు చూపిన స్వబంధప్రీతిచే — స్వజనదృష్టిచే అది పరాస్తమయి సది. ఇప్పు డా విషయము నెత్తి మరల వారలను శిక్షించుటవలన పాపము కలుగును. ఆ యాతతాయుల యొక్క అధర్మఫలము ఇప్పుడు వారిని చంపిన మనల నాశ్రయించును.

“పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ స్వ త్వైతా నాతతాయినః ”

“ఒకసారి క్షమింపబడినవారిని మరల శిక్షించుట పాపము”

“ఏతాన్” అనగా పూర్వము మనచే స్వజనప్రీతితో చూడబడినవారు ఆతరాయిచర్యము మన మనస్సులయందు తుడిచి వేసికొనినట్లుగా మనచే ఒకప్పుడు సంరక్షితులైన వారు అని అర్థము. అటు ఒకసారి క్షమించినవారిని మరల ఆ ఆతరాయితాధర్య పురస్కరముగా చంపినచో పాపమే వచ్చును అనగా స్వధర్య మగు యుద్ధమునందు అధర్యవరులను చంపుటవలన పుణ్యము వచ్చును. కాని “మా హింస్యా త్వర్వా భూరాని” అన్న సామాన్యధర్యనీతిలో పాపము కూడా కొంత వచ్చును. ఒకసారి క్షమింపబడిన ఈ ఆతరాయులను ఇప్పుడు చంపుట వలన పాపమే వచ్చునని, పుణ్యము ఏరూపమునను రాదని “ఏవ” కారమువలన తెలియుచున్నది. మరియు మనచే అనుగ్రహితులైన ఈ ఆతరాయులను చంపినచో వారి పాపమే మనకు వచ్చునని, దానికి మన కర్తృత్వము కాక ఆ పాపము నకే ఆ కర్తృత్వమున్న దని అస్మి చ్చబ్దమును కర్మగను “పాప” శబ్దమును కర్త గనుచేసి అర్జునుడు వ్యయోగించినాడు.

(7) పాండవులుకూడ ఆతరాయులే,

“హ త్వైరా నాతతాయినః” అనుచు అర్జునుడు కౌరవులను ఆతరాయులనుగ వర్ణించినాడు. వారిని చంపుట తమకు పాపమే కల్పించుననియు భేదపడినాడు. నిజమునకు రాము కూడ ఆతరాయులే అను భావము అర్జునునకు కలదు. భారతములో శల్యపర్వములో “పాండవాన్ ఆతతాయినః” అను వాక్యము కలదు. లాన్ ప్రేక్ష్య సహితాన్ సర్వాన్ జవే నోద్యతకార్ముకాన్ ।

సౌ లోఽభ్యద్రవ ద్యుదే పాండవా నాతతాయినః ॥ (౪-28-30)

ఇది సంజయుని వాక్యము. సంజయుడు పాండవులను ఆతరాయులు అని వర్ణించుచున్నాడు.

“పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హ త్వైతా నాతతాయినః ।” అను గీతా వాక్యము నిట్లు వ్యాఖ్యానింపవలయును.

“ఏతాన్ ఆతతాయినః హత్వా అస్మాన్ పాప మే వాశ్రయేత్” ఆతరాయులగు వీరిని చంపినచో మనకే పాపము చుట్టుకొనును. ఇది ఒక అర్థము.

ఆతతాయినః అస్మాన్ హత్వా ఏతాన్ పాప మే వాశ్రయేత్ । ఆతతాయులగు మమ్ములను చంపిన వీరికి పాపము చుట్టుకొనును అని మరియొక అర్థము.

అగుచో ఎవరై నను తమను దుష్టులనుగ పేర్కొందురా! అన్నచో “స్వదోషవరదోషవిత్” అను రామవిశేషణము అర్జునునియందు సార్థకమైన దని చెప్పవలయును. అగుచో అగ్నిదాహోదికములచే ఆతతాయిత్యము సంభవించునుకదా! పీనిలో నే కారణముచే పాండవు లాతతాయు లగుదురు? అన్నచో—

భారతమును జాగ్రత్తగ పఠింపవలయును. అప్పుడు తెలియను.

భీముడు మిక్కిలి బలవంతుడు, ధూర్తుడు అగుటచే దుర్యోధనుడు మున్నగు వారిని చెట్టెక్కించి కూలదోసెను. ఇది ఒక ఉదాహరణముమాత్రమే. ఇట్టి కృత్యములు మ రెన్నియో కలవు. ఇవి దుర్యోధనునకు బాధాకరం. లై ఆసూయను కలిగించి ఆతని అకృత్యములకు హేతువు లై నవి.

కర్తా కారయితా చైవ ప్రేరక శ్చానుమోదకః ।

సుకృతే దుష్కృతే చైవ చత్వార స్సమభాగినః ॥

అను న్యాయానుసారము దుర్యోధనుని తప్పుల కన్నింటికీ భీముని బలమే హేతువు కావున భీమునకు, ఆతని సోదరులకు వారనుమోదకు లగుటవలన కూడ ఆతతాయిత్యము అంటక తప్పదు.

ద్యూతకృత్యమునందు ధర్మరాజు భార్యను పణముగ పెట్టుట, ద్రౌపది గర్హించినది. కర్ణుడు గర్హించినాడు. వికరవచనమును విదురు డామోదించినాడు. ద్యూతమున కసలు కారణము భీమాదులు దుర్యోధనుని పరిహసించుట. ఈ విధమైన కృత్యములు, ఒకరకముగ చెప్పవలసినవచ్చినచో. దుర్యోధనుని ప్రతిఅకృత్యమునకు పాండవులు కారణమగుట నిశ్చప్రచము. దుర్యోధనుడు హృదయలో దాగియుండగ అతనిని బయటకు రప్పించుటకు ధర్మజు డాదిన మాటలను అక్షేపించుచు కృష్ణు డర్జునునితో పల్కిన పలుకులసారమును సమీక్షింపగ జూదము ధర్మజుని అకృత్య మనియే నిర్దారణ చేసినట్లు తెలియును.

ఆతతాయు లనుటకు కొన్ని లక్షణములు గలవు. వానిలో శత్రుపాణిత్య మొకటి.

అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్త్వా ఛార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః ।

వృష్పత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ॥

(గీ 1-20)

“ధను రుద్యమ్య” అన్నది అర్జునుని యందలి ఆతతాయిత్యమునకు లక్షణమా? కావచ్చును. అప్పటికి ఎవ్వరును ఆయుధము లెత్తలేదు. శంఖములను మాత్రమే పూరించిరి. పెద్దల అనుమతి గ్రహింపలేదు. ఈరణయజ్ఞమునందు యుద్ధ మెట్లెట్లు చేయువలయునో కొన్ని కటకులను ఇరువగులవారు చేసికొనినారు.

దీనినిబట్టి ఒక ధర్మపద్ధతిని యుద్ధ మారంభము కావలయును. వెంటనే ధను వెత్తుట ఆతని తొందరపాటును సూచించును. కావుననే అతడు సశరం ఛాపం' (గీ. 1-47) అధనుర్వాణములను విడచుటకు కారణ మైన ఒకవిధముగ ఆతతాయిత్యమే ఈ విధముగ గీతాబోధ తర్వాత ధర్మరాజు మునకు భీష్మాదుల అనుమతిని బడయుట చూడగ అప్పటికి యుద్ధము మొదలని స్పష్టమేకదా; కనుక అర్జునుడు యుద్ధవైముఖ్యమును చూపుట తన పాటును మరియొకరితిన కప్పిపుచ్చుకొనుచే యగును అంతమాత్రమే; అర్జునుడు ధర్మ మైన, క్షత్రియోచితమైన యుద్ధమును విరమించుట కా శక్తివులను చూచి కైవ్య మందుట కాని ఈ సందర్భముయొక్క తాత్పర్యం; అగుచో అట్లు చేయుట తప్పేకదా. అందు రేమో; అర్జునుడు తప్పు వెంటనే దానినిసరిదిద్దుకొనినాడు కనుక ఇది అధర్మమనుట చెల్లదు. ధర్మమే కనుక అర్జునునిది విషాదయోగము కాదు. ధర్మయోగమే.

అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాద మావయోః ।

జ్ఞానయజ్ఞేన తే నాహ మిష స్యా మితి మే మతిః ॥ (గీ.

అన్న వాక్యములో "మా ఇర్ష్యరయొక్క ఈ సంవాదము ధర్మ్య కృష్ట ధనినాడు. అర్జునుని భావములు ధర్మానుసారములు గాకపోవుచో ధర్మబోధ చేసియే యుండడు. కనుక కారణభూత మైన అర్జునవాక్యరచన మైన కృష్ణబోధ రెండును ధర్మ్యములే. కావున అర్జునునిది ధర్మవిష గమే కాని విషాదయోగ మనుట చెల్లదు.

సర్వాం స్త్వన్యా న్నిష్యామి పార్థివా న్సరతరభ ।

యా న్సమేష్యామి సమరే న తు కుంతీసుతా న్త్వప్ ॥ (ఉ-

అర్జునం వాసుదేవం చ యే చాన్యే తత్ర పార్థివాః ।

సర్వాం స్తా న్స్వరయిష్యామి యావ ద్రక్ష్యామి భారత ॥ (ఉ-

పాంచాల్యం తు మహాబాహో నాహం హన్యాం శిఖండినమ్ ।

ఉద్యతేషు మధో దృష్ట్వా పృతియుద్ధ్యంత మాహవే ॥ (ఉ-

అను నీ భీష్ముని శ్లోకములను విన్న దుర్యోధనుడు, "ఆయుధ శక్తివు నెదుర్కొన కుండుటకు కారణ మేమి; అత డాతతాయికదా । పృశ్నించుటలో దుర్యోధనుని భావము, 'ఆతతాయిన మాయంతం హన వివారయన్' అను వచనమును భీష్మునికి గుర్తు చేయుటయే. దీనిని బట్టి మెత్తి నవాడు ఆతతాయ అని చెప్పబడును. ఈరూపమున చూచినప్పుడు

మధునుడు ధను వెత్తి కృష్ణుని “సేనామధ్యమున రథము నిలుపు” మని చెప్పి నప్పుడు ఆతఱయి యని స్పష్ట మగుచున్నది.

“అగ్నిదో గరద తైష్ఠవ” అన్న శ్రుతి పదనానుసారము అరునుడు కూడ ఆతఱయిగ పేర్కొనబడుచున్నాడు. వారణావతమున దుర్యోధనుడు, పురోచనుని వశపరచుకొని పీనివలన లాక్షగృహమును దగ్ధము కావించినందున దుర్యోధనుడు ఆతఱయిగా పేర్కొనబడుచున్నాడు.

ఈ అంశమును పురస్కరించుకొని దుర్యోధనుని ఆతఱయిగ నిరూపించుచో పాండవులను కూడ ఆతఱయిగానే లెక్కింపవచ్చును.

తాంస్తు దృష్ట్వా సుమనసః, పరిసంవత్సరోషితాన్ ।

విశ్వస్థా నివ సంలక్ష్య, హర్షం చక్రే పురోచనః ॥ (ఆది-148-1)

పురోచనే తథా హృష్టే కాంతే యోధ యుధిష్ఠిరః ।

భీమసేనాదునా చోభే, యయా పోర్ణివాచ ధర్మవీత్ ॥

వైశంపాయనుని వాక్యములవలన పురోచనుడు వచ్చినపని కావించున్నాడని యుధిష్ఠిరుడు గమనించి భీమాదులతో ఇట్లు అనుచున్నాడు.

అస్మా నయం సువిశ్వస్థా న్వేత్తి పాపః పురోచనః ।

వంచితోఽయం నృశంసాత్మా కాలం మన్యే వలాయనే ॥ (-3)

అయుధాగార మాదీప్య దగ్ధా చైవ పురోచనం ।

ష ట్పూణీనో విధాయేహ ద్రౌవామోఽనభిలక్షితాః ॥ (-4)

ఈ ధర్మరాజువాక్యములవలన ఆగృహమును తామే దగ్ధముచేసి తమకు బదులుగ అరుగురిని అక్కడ నిదర్శనముగ చంపి తప్పించుకొని పోదలచినట్లు స్పష్టమైనది గదా!

అథ దానాపదేశేన కుంతీ వ్యాహృణభోజనం ।

చక్రే నిశి మహారాజ హ్యాజ గృహః తత్ర యోషితః ॥ (-5)

తా విహృత్య యథాకామం భుక్త్వా పీత్వా చ భారత ।

జగ్ము ర్నిశి గృహానేవ సమనుజ్ఞాప్య మాధవీమ్ ॥ (-6)

నిషాదీ పంపపుత్రా తు తస్మిన్ ధోజ్యే యదృచ్ఛయా ।

అన్నార్థిని సమభ్యాగాత్ సపుత్రా కాలబోధితా ॥ (-7)

సా పీత్వా మదిరాం మత్తా సపుత్రా మదవిహ్వలా ।

సహ సర్వై స్సుతై రాజం స్తస్మి న్నేవ నివేశనే ॥ (-8)

అష్టావ విగతజ్ఞానా మ్మతరహా నరాధికః ।

అపి వ్యధాతే క్షమయే నిః కుప్తే చనే కదా ।

(-9)

అ మహావీరయ ద్విమః శేరే యత్ర స్రోతవః ।

తతో జయగృహధ్యారం వీరమాహూత పాండవః ॥

(-10)

అమంతతో ఏవో వక్తారో అగ్నిం తత్ర నివేశనే ।

ద్రావం తు దద్ధహం సిర్ష మహావీర్యం పాండునందనః ॥

(-11)

ఈ భోక్తమున పాండవులు అతరాయు లని చెప్పుట సమంజసమైయున్నది. మరియు నిదరి ఇంకొక విశేషము చూడ గమనింపవలయును. దుర్యోధనాదు లు, పాండవులకు మధ్య దైరాగ్ని ప్రజ్వలిల్లుచున్నది. అందు ఎవరు దగ్ధ మగును వరమగుదురు గాక: తమ పోజరక్షదార్పమై కంతి దానము చేయు మునుషో అన్నారు అను పిరిది ఆశపెట్టి వారు లని నిద్రపోవుచుండగ తమ రక్షణకై వారిని పిము చేయుట అరణ్యము లక్షణము కాక మరేమగును; ఇది యాదృచ్ఛికము. అగ్ని యిప్పుడో అది చేలే నులగిరి. కాని తాము చనిపోయినట్లు దుర్యోధనుని పించించుటకు ఇతర మనులకు చంపుట ఆధర్మమైనవిషయము. సుఖిండు, పోషింపుట మొన్నగు అనుచు చంపుట మహా ఘోరపాప మని అనేకపర్యాయముల ఈ భావమునందే అరుగుల పర్వరాసుప్రసక్త ము గ చెప్పబడినది. తనుక పాండవులు దుర్యోధనుని కన్న దున్నగా అతరాయభర్మమును కలిగియున్నా రనుట నిర్లక్ష్యము. తనుక అర్జునుడు "హర్తైవా నాతరాయినః" అనుటలో అతరాయభర్మమును ఇవేషణములయంచును ఆలోపించు కొనె ననుట స్పష్టము.

పక్షై గమ శయ్యిత్వః దోషములను పేర్కొందురుకాని తమ దోషములను చెప్పుకొనెదరా: అన్నదో మహాత్ములు తమ దోషము లున్నదో దానిని దామరొందు, ప్రోవించుకొనుట కామాయమున "స్వదోషపరదోషవిత్" అని రాముని విశేషమును ప్రియమక మైనది. ఏ అంశములో ఇతరుల దోషము నెత్తి హింసించుకొనె ఆ అంశమునందు తమ దోష మున్నదో దానిని తెలిసికొనుటయే కామానియించుకొనుట అందు. అంతేకాని, శయ్యింపుల దోషములేవి: మన దోషము లేదు అని చెప్పించుట విశేషము కాదు.

అందుచేతనే దుర్వాచునిమహావీర్య అంశములో పాండవులదోషముకలదో ఆ యంశములో లని మేము చూడ వలసి ఈక్రింది భోక్తములో వివరించుచున్నాడు.

"అహో నాన్య మిది కన్య కన్యం దుర్వారితం కృతమ్ ।

స్వేదేన పిష్టపిచా మోహో భేదో వ్యాధిషోఽస్తి సంశయమ్ ॥

పాండవులయందు దుర్యోధనుడు దుర్బుద్ధిమోహములను ఆపాదించుచుండుట అనేకవర్ణాయములు గమనింపవచ్చును. అది వారీయందే కాక, తనయందును కలదే యని దుర్యోధనుడు తెలిసికొనును.

కావున గొప్పవా రెప్పుడును చేయుటకు ముందో, తర్వాతనో స్వదోషపరదోష విజ్ఞాత్యమును ప్రకటించుచుండురు. కావుననే అర్జునుడును దుర్బుద్ధిమోహముం వలెతముగనే ఇప్పు డీయుద్ధము సంప్రాప్త మైన దని కప్పిపుచ్చక ప్రకటించు చున్నాడు.

అథాస్తవంతో వేదోక్తాన్ సంస్కారాన్ పాండవాస్తదా ।

సవ్యవర్ధంశ్చ భోగాం స్తే భుంజానాః పితృవేశ్యని ॥ (అది. 118-14)

ధార్తరాష్ట్రైశ్చ సహితాః క్రీడంతో ముదిరా స్సుఖమ్ ।

బాలక్రీడాసు సర్వాసు షిశిష్టా స్తేజసాఽ భవన్ ॥ (-15)

జవే లక్ష్మ్యభిహరణే భోజ్యే పాంసువికర్షణే ।

ధార్తరాష్ట్రాన్ భీమసేనః సర్వా న్న పరిచుర్దతి ॥ (-16)

హర్షా త్ప్రీతికీడమానాం స్తాన్ గృహ్య రాజన్నిలీయతే ।

శిరస్సు వినిగృహ్యైతాన్ యోధయామాస పాండవః ॥ (-17)

శత మేకోత్తరం తేషాం కుమారాణాం మహాజసామ్ ।

ఏక ఎవ ని గృహ్యతి నాతికృచ్ఛాన్ ద్వికోదరః ॥ (-18)

కచేషు చ నిగృహ్యేనా నివనిహత్య బలా ద్భీ ।

చక్షర క్రోశతో భూమా ఘృష్టజానుశిరోంసకాన్ ॥ (-19)

దశ బాలాన్ జలే క్రీడన్ భుజాభ్యాం పరిగృహ్య సః ।

ఆస్తే స్మ సలిలే మగ్నో మృతకల్పా నివముంచతి ॥ (-20)

ఫలాని వృక్ష మారుహ్య విచిన్వంతి చ తే యతా ।

తదా పాదప్రహరేణ భీమః కంపయతే దుర్జమాన్ ॥ (-21)

ప్రహరవేగాభిహతా దుర్జమా వ్యామూరితా స తః ।

సఫలాః ప్రపతంతి స్మ ద్రుతం నృస్తోః కుమారకాః ॥ (-22)

స తే నియుద్దేన జవేన యోగ్య ను కదాచన ।

కుమారా ఉత్తరం చక్రుః స్ఫుర్దమానా వృకోదరమ్ ॥ (-23)

ఏవం స ధార్తరాష్ట్రాంశ్చ స్ఫుర్దమానో వృకోదరః ।

అప్రియేఽ తిష్ఠ దత్యంతం బాల్యా న్న ద్రోహచేతసా ॥ (-24)

తతో బల మతిభ్యాతం ధార్తష్ట్రః ప్రకాశవాన్ ।

భీమసేనస్య తద్దృష్ట్వా దుష్టభావ మదర్శయత్ ॥ (-25)

ఇక్కడ భీముడు చేసిన పనులు బాల్యము వలననే కావచ్చును. భీమునకు దోహదబుద్ధి లేకను పోవచ్చును. కాని ఇట్టిపనులను ధర్మరాజుకాని, కుంతికాని, మరే పెద్దలుకాని నిరసించినట్లు లేదు. దీనివలన దుర్యోధనుడు భీమకృత్యములకు బాధ పొందినాడు. బాధపడినవాడు దానికి తగిన ప్రతిక్రియ చేయుచుండుటయు బాల్యము నుండియు అభ్యాస మైనది. కనుక చిన్నతనమునుండియు వీరిలో ఒకరిపై నొకరు స్పర్థ పెంచుకొనుచు అకృత్యములు చేయుచునే ఉన్నారు దాని ఫలితముగ దుర్యోధనుడు భీమునకు విషాన్నము పెట్టుట ఇత్యాదులు జరిగినవి.

రాజసూయయాగమునందు ధర్మరాజు కానుకలను పరిగ్రహించి కృత్యము నందు దుర్యోధనుని నియోగించినాడు. ధర్మరాజు అందరిని సగౌరవముగ రాజసూయమున కాహ్వానించినాడు. అట్టి స్థితిలో దుర్యోధనుడు అజ్ఞానముచేత కావచ్చును; మయసభయందు తిగుగుచు భ్రాంతులకు లోనై ఉన్నది లేనట్లు. లేనిది ఉన్నట్లు భావింపచు, తదనుగుణముగ ప్రవర్తించెను. అప్పుడు వారందరును పరిహసించిరి.

తతః స్ఫుటికతోయాం వై స్ఫుటికాంబుజకోభితామ్ ।

వాహీం మ్వా స్థల మివ సవాసాః ప్రాప్రత జ్వలే ॥

(సభా-47-6)

జలే నిపతితం దృష్ట్వా భీమసేనో మహాబలః ।

జహాస జహసుశ్చైవ కింకరాశ్చ సుయోధనమ్ ॥

వాసాంసి చ కుభా న్యస్మై ప్రదదౌ రాజశాసనాత్ ।

తథాగతం తు తం దృష్ట్వా భీమసేనో మహాబలః ॥

అర్జునశ్చ యమా చోభౌ సర్వే తే ప్రాప్రహసం స్తదా ।

నామర్షయ త్త త సేషా మపహాస మమరణః ॥

అకారం రక్షమాణ స్తు న స తా న్సముదైక్షత్ ।

పున ర్వసన నుత్తిష్ఠ్య ప్రతరిష్య నివ స్థలం ॥

(-10)

అరురోహ తత స్సర్వే జహసు శ్చ పున ర్జనాః ।

ద్వారం తు పిహితాకారం స్ఫుటికం ప్రేక్ష్య భూమిపః ॥

స్రవిశ న్నాహతో మూర్ఛి వ్యామూర్ఛిత ఇవ సితః ।

తాదృశం దావరం ద్వారం స్ఫుటికోరుకవాళమ్ ॥

(-12)

వీపుట్టయన్ కలాభ్యాం తు నిష్క్రమ్యాణే పపాత హ ।

ద్వారం తు వీతతాకారం సమాపేదే పునశ్చ సః ॥

(-18)

తచ్ఛ్రుత్వం తేతి మన్వానో ద్వారస్థానా దుపారమత్ ।

ఏవం పరిలంభా నివిధాన్ ప్రాప్య తత్ర విశంపతే ॥ (-14)

ఈఘట్టమునుబట్టి ధర్మరాజు అహ్వనించిన దుర్యోధనుని ఏరు పరిహసించుచుండ తప్పని చెప్పలేదు. పోనీ తాను దగ్గరుండి ఈ సభాభవనమును దుర్యోధనునకు చూపించినట్లును లేదు ధర్మరాజుయొక్క పరోక్షమున ఇది జరిగె ననుటకు వీలు లేదు. అతని శాసనమున దుర్యోధనునికి వస్త్రములు ఈయబడినవి. దుర్యోధనుడు తండ్రితో చెప్పిన ఈ వదనములు పరిశీలింప దగును.

జ్యేష్ఠోఽయ మితి మాం మత్స్వా శ్రేష్ఠశ్రేష్ఠి విశంపతే ।

యుద్ధిష్ఠిరేణ సత్కృత్య యుక్తో రత్నపరిగ్రహే ॥ (సభా-50-22)

కృతాం బిందువరోరత్నేః మయేన స్ఫుటికచ్ఛలామ్ ।

ఆపశ్యన్నలిసీం పూర్ణా ముదకస్యేవ భారత ॥ 25

వస్త్రముత్కర్షతి మయి ప్రాహస త్స వృకోదరః ।

శత్రో ర్వృద్ధి విశేషేణ విమూఢం రత్నపరిజ్ఞమ్ ॥ (-26)

తత్రస్మ యది శక్తస్యాం పాతయేఽహం వృకోదరమ్ ।

యది కుర్యాం సమారంభం భీమం హంతుం నరాధిప ॥ (-27)

శిశుపాల ఇవాఽస్యాకం గతిఽస్యై న్నాత్ర సంశయః ।

సపత్నీ నాపహసో మే స మాం దహతి భారత ॥ (-28)

పునశ్చ తాదృశీ మేవ వాపీం జలజశాలినీమ్ ।

మత్స్వా శిలాసమాం తోయే పతితోఽస్మి నరాధిప ॥ (-29)

తత్ర మాం ప్రాహసత్ కృష్ణః పార్థేన సహ సుశ్వరమ్ ।

ద్రోహదీ చ సహస్రీభిః వ్యధయంతీ మనో మమ ॥ (-30)

కిన్న వస్త్రస్య తు జలే కింకరా రాజివోదితాః ।

దదు ర్వాసాంసి మేఽన్యాని తచ్చ దుఃఖం పరం మమ ॥ (-31)

పరిభంచ కుణిష్వాన్య ద్యదతో మే నరాధిప ।

అద్వారేణ వినిర్గచ్ఛన్ ద్వారసంస్థానరూపిణా ॥ (-32)

అభిహత్య శిలాం భూయో లలాటే నాస్మి విక్షతః ।

తత్ర మాం యమజే దూరా దాలోక్యాఽభిహతం శదా ॥ (-33)

జాహ్నుభిః పరిగృహీతాం శోచంతౌ సహితా పుభౌ ।

ఉపాచ సహ దేవస్తు తత్ర మాం విస్మయన్నివ ॥ (-34)

ఇదం ద్వారమితో గచ్ఛ రాజన్నితి పునఃపునః ।

భీమసేనేన తతోక్తో దృతరాష్ట్రాత్పృజేతి చ ॥ (-35)

సంబోధ్య ప్రహసిత్వా చ ఇతో ద్వారం నరాధిప ।

నామధేయాని రత్నానాం పురస్తాన్న క్షుతాని మే ॥ (-38)

ఈ వచనములలో నాకు జ్యేష్ఠుడు, శ్రేష్ఠుడు అని గౌరవించినట్లు ఆగు పడుచున్నదేకాని వారెవరును అక్కడ నన్ను గౌరవింపలేదు. సరికదా! అవమాన పరచిరి. ధర్మరాజు కింకరులచేత పత్రముల నిప్పించినాడు. కృష్ణుడు, ఆరునుడు, ఒక వైపున నవ్వుచుండగా, మరియొకవైపున ద్రాపది త్రీలతో కలసి నాకు మనో వ్యధను కలిగించుచు పరిహసించినది. నేను ద్వారములేని చోట ద్వారమును భ్రమించి లోనికి పోవుచుండ భీమసేనుడు ధృతరాష్ట్రాత్మజ! అనినాడు. ఆనగ గుడ్డివాని కొడకా అన్న వెలుకారమే తదా!

దీనినిబట్టి ధర్మరాజుతో సహా మొత్తము అందరును దుర్యోధనుని పరిహాసించి రని స్పష్టము ఇది అకృత్యమే. శత్రువైనను దుష్టుడైనను దుర్యోధనుడు ఆ పాండవుల అతిథి; ఆహూతుడు. మీదుమిక్కిలి కానుకలు స్వీకరించుచు బాధ్యతను నిర్వహించినవాడు. అట్టివానిని ఎగతాళి చేయుట పరమదుర్మార్గకృత్యము. యజ్ఞమునం దెవరిని అవమానింపరా దని, హేలగ చూడరాదని సర్వసామాన్య ధర్మము.

అవజ్ఞయా న దాతవ్యం కన్యచి లీలయాపి వా ।

అవజ్ఞయా కృతం హన్యా ద్దాతారం నాత్ర సంశయః । (బా. 13-30)

సర్వే వరా యచాపూజాం ప్రాప్నునంతి సుసత్కృతాః ।

న చానజ్ఞా ప్రయోక్తవ్యా కామకోదవశా దపి ॥ (బా. 13-13)

యజ్ఞకర్మసు యే వ్యగ్రాః పురుషా శ్శిల్పినస్తథా ।

తేషా మపి విశేషేణ పూజా కార్యా యథాకృమం ॥ (-14)

తే చ స్యుః సంభృతా సర్వే వసుభి ర్హృణేన చ ।

యథా సర్వం సునిహితం న కించి త్పరిహీయతే ॥ (-15)

రామాయణములోని ఈవాక్యములు యజ్ఞకర్మయందు అందరకు గౌరవ మీతువలయు నని, అట్లు చేయనిచో యజ్ఞమానునకు షణ్మాసము కలుగు నని చెప్పుచున్నవి. ధర్మరాజులును దుర్యోధనుని ఎడల చేసిన అపకృత్యము వారు పొందు సమస్త కష్టములకు కారణభూతమైన దనుట యథార్థము.

ద్యూతకృత్యము అధర్మ మని, అందు ముఖ్యముగ ద్రోపదని పణముగ పెట్టుట మహాపాప మని ద్రోపదియే పలికినది. పాత్రికామి, యుద్ధిష్ఠిరో ద్యూత మచేస మత్తో దుర్యోధనో ద్రోపది త్వా మజైషీత్ - (సభా - 66-4)

అనగా ద్రోపది “కథం త్వేషం వదసి ప్రాతికామిన్ కో హి దీప్యే ద్భా
ర్యయా రాజపుత్రీ, మూఢో రాజా ద్యూతమదేన మత్తో హ్యభూ న్నాన్య త్కై
తవ మన్య కించిత్ ||” (సఖ-66-5) అనును.

ఈసందర్భములో ధర్మరాజు ద్యూత మొనరించుట తప్పుకాదు. అనుటకు
ఆతని నియమమును అనగ - “సుహృద్ద్యూతమునకు ఆహ్వానింపబడినచో రా నని
చెప్పును.” అన్న ఆతని ప్రతిజ్ఞ నింద్యము. వ్యసనవిషయమున సప్త వ్యసనము
లలో చేరిన ద్యూతము భారతమునందు పలుచోట్ల పలుపురచే నిందింపబడుచుండ
ధర్మరాజు అట్టి వ్యసనరూప మగు నింద్యవిషయమున నియమము నుంచుకొనుట
ఎంత తప్పోగదా! అది రాజులకు పీడరాని ధర్మమేయగుచో ప్రత్యేకముగా ద్యూత
విషయమున నియమము కల్పించుకొనుటే?

ధర్మరాజు ఓడిన అనంతరము ద్రోపదిని శకుని వచనానుసారము పణ
మొద్దెను. అందువలన ద్రోపదిని పణముగా పెట్టుటలో ఆతని తప్పు లేదు. అని
వాదించు దుర్యుక్తి విలసిత కుమతులకు ఒక ప్రశ్న. ధర్మరాజు తాను ఓడినపిమ్మట
దుర్యోధనాదులకు బానిస యైనందున ఆతనికి ప్రశ్నించు సవకాశము లేదు.
కనుక శకుని పణ మొడ్డ మనగా అస్వతంత్రుడైనందున ఆమెను పణముగా
నొడ్డెనో అనుచున్నారు గదా! మరి దుర్యోధనుడు ప్రాతికామిని పంపి ద్రోపదిని
తోడ్కొని రమ్మని పంపినప్పుడు ఆమె ప్రశ్నింపగా ఆతడు సభకు వచ్చి ఆమె
ప్రశ్న నివేదించెను. సభ్యు లెవ్వరును పలుకలేదు.

యుధిష్ఠిర స్తు తచ్ఛ్రుత్వా దుర్యోధన చిక్కిరితమ్ ।

ద్రోపద్యా సమృతం ద్యూతం ప్రాహిణో ద్ధర్మరత్నభ ॥ (స 66-18)

ఏకవస్త్రా త్వదోనీవీ రోదమానా రజస్వలా ।

సఖా మాగమ్య పాంచాలీ శ్వసుర స్సాగ్రగ్రతో భవ ॥ 19

స గత్వా త్వరితం దూతః కృష్ణాయా భవనం నృప ।

న్యవేదయ న్మతం ధీమా న్ధర్మరాజస్య నిశ్చితమ్ ॥ 20

ఈశ్లోకములలో ధర్మరాజు ద్రోపదికి దూతను పంపినట్లున్నది గదా!
అస్వతంత్రుడగువాడు ఇట్లు దూతను పంపవచ్చునా? ద్రోపదిని ఒడ్డుటలో
అస్వతంత్రుడై ఒడ్డె నని ఎట్లు చెప్పగలరో వారి నీతి బాహ్యవచనములకు వారే
తప్పిపడవలెను.

సభలో ఆమె ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుటకు వికర్తుడు తప్ప తక్కిన
వారు దుర్యోధనభీతులై చెప్ప లేదని అక్కడ ఉన్నది. భీష్మదోణులు ఏల

చెప్పోదు? భీష్ముడు కర్కశిరుగక, పాము చావక కొట్టినట్లు చెప్పినాడు. కాని ధర్మరాజు ఎందుకు పలుకలేదు? అన్వతంత్రుడై పలుక లేదన్నమాట. నీతిబాట కాదని అమెకు సమ్మతదూతను పంపుట లోనే తేలిపోయినది.

ద్రోణవధానంతరము తన అసత్యమువలననే ద్రోణుడు అట్టి చావు వచ్చెను. అందులకు ఆరునుడు కృద్ధుడు కాగా, ద్రోణునియందు ద్రౌప్యము చూపుటకు ధర్మరాజు సభలో ధర్మ మడుగగా చెప్పలేదు. ద్రోణు డని సమాధాన మిచ్చెను.

విదురుడుకూడ ధర్మవిషయకమైన ప్రశ్న సభలో వేసినప్పుడు సమాధాన మీయకపోతే అది సభకాదు, వారు ధర్మవరులుకారు, అని అనును. దీనివలన ద్రోణదీప్రశ్న సమాధానము చెప్పలేనంత గహనము కాదని ధర్మజవిదురుల భాషితమువలన తెలియుచున్నది. ద్రోణుడు చెప్పకపోవుటలో ఆతని తప్పును ప్రత్యేకముగా పేర్కొనిన ధర్మరాజు ఎందుకు చెప్పలేదు? కావున విదురనింద వ్యంగ్యముగా ధర్మరాజునందే పర్యవసించుచున్న దననచ్చును.

ఈ సందర్భములో భీముడు ధర్మరాజు చేతులు కాల్తు నని చెప్పుటవలన కూడ ఈవిషయము నిరూపింపబడుచున్నది. ఇద్దరు కొందరు పండితులు తమ బాహువులనే తగులపెట్టుకొందునని భీముడు పల్కినదానికి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అట్లు వ్యాఖ్యానించుట వారి పాండిత్యద్రౌప్యదర్పాహంకారములకు నిదర్శనమే కాని, మరియొకటి కాదు. భీముడు సాధారణముగా తప్పు లేనిదే ధర్మరాజును అనడు. ఈ విషయము వేరు సందర్భములో వివరముగా వ్యాసియు న్నాము ఈగీతోపదేశతత్త్వమున మరియొకచోట సహృదయులు చూడగలరు.

అన్వతంత్రుడైన ధర్మరాజు ద్రోణుని శకునిశాసనముమీద ఒడ్డును అతడు ద్రోణుని వర్ణించిన తీరు సహృదయతల్లజహృదయములకు అరుంతుడమై ఉన్నది. ద్రోణుని క్షుణ్ణులకు ఆతడు స్వతంత్రుడైననే అట్లు వర్ణించినందులకు ధర్మము తోడ్పడును గాని లేక తద్బాహ్యమే యగును. ఇదియును మరియొక చోట విస్తరింపబడినది

కనుక ద్యూతమున ధర్మరాజు ప్రవర్తించుట అధర్మమే. కనుకనే వారికి ఆ యధర్మఫలము వెంటనే సిద్ధించినది.

కావున దుర్యోధనుని ప్రతికృత్యమునకు ధర్మరాజులు ఒనరించిన దుష్కార్యము కారణ మగుచునే ఉన్నది.

నారదుడు రాజసూయయాగము చేయు మని ప్రశంసించెను. దాని ఫలితముగ బహ్వన్తర్థములు జరుగు ననియు చెప్పెను. దుర్యోధనుడు కారణముగ సర్వక్షత్రవినాశము కలుగు నని పలుమారులు చెప్పినట్లే, ధర్మరాజు కారణముగ కూడ చెప్పబడినాడు. ముఖ్యముగ వ్యాసుడు చెప్పిన ఈ వాక్యము ధర్మజుడయ్యెదను లిర్వురుకూడ : మానకారణమే అన్న భావము వ్యక్తము చేయుచున్నది.

తత్రయోదశ సమూ రాజన్ ఉత్పానాం ఫలం మహత్ ।

సర్వక్షత్రవినాశాయ భవిష్యతి విశాంపతే ॥ (సభా. 58-11)

త్యా షేకం కారణం కృత్వా కాలేన ధర్మతర్థః ।

సమేతం పార్థివం క్షత్రం క్షయం యాస్యతి భారత ॥ (-12)

దుర్యోధనాపరాధేన భీష్మార్జునబలేన చ ।

(-13)

ఇందువలన ఒక్క దుర్యోధనుని నిందించుట, భారతనిరూపితార్థమును, తత్కర్త వ్యాసమహర్షి హృదయమును ఎఱుగకపోవుటయే.

(8) సంజయుని రాయబారము.

యుద్ధారంభమున అర్జునుని ప్రవృత్తికి సంజయరాయబారముకూడ ఒక ముఖ్యకారణమై యున్నది. సంజయుడు అర్జునునకు ప్రాణస్నేహితుడు.

అభీక్షద్భ్రాతృఽసి పురా హి న స్త్వం

ధనంజయ స్యాత్మనమః సఖఽసి ॥

అని ధర్మరాజు సంజయార్జునుల స్నేహమును ప్రశంసించెను. ప్రాణస్నేహితుని వాక్యములు అర్జునుని హృదయములో చెరగని ముద్ర వేసి న వి. అ వా క్య ము ల ను అ త డ నే క వి ధ ము లు గ పర్యాయించెను. సంజయుడు వేసిన యుద్ధవిముఖరూపబీజములు అర్జునహృదయక్షేత్రములో క్రమక్రమముగ అంకురించి, పల్లవించి, మొగ్గి తొడిగి, పుష్పించి ఫలరూపమునకు వచ్చి యుద్ధారంభకాలమున శ్రీకృష్ణుని మోగి విషాదమును వెల్లడించుట జరిగినది. ఇచ్చటి అర్జునవాక్యము అన్నియు అనాటి సంజయరాయబారమునకు శబ్దానువాదములో, అర్థానువాదములో, భావానువాదములో తప్ప వేరు కాదు.

సంజయుని రాయబారము అర్జునుని ముందుగా కదల్చివేసినది. క్షుభితహృదయుడైన అర్జునుడు విషణ్ణుడైనాడు. శ్రీకృష్ణుని యువదేశ మాతని కావశ్యకమైనది. గీతోపదేశ మావిర్భవించినది.

సంజయుని రాయబారము అర్జునునేకాక, ధర్మరాజునుకూడ సంక్షోభమున పడవేసినది. అయితే దానికి ధూళియు నప్పుటకు కొంతకాలము పట్టినది. యుద్ధము

పూర్తి యగునప్పటికి ధర్మజుని మనస్సులోని జ్ఞోభ రూపము పొంది చెరగరాని దయ్యెను. భీమాదులు నారదాదులు పలువురు అతని జ్ఞోభను రూపుమాపుటకు యత్నించిరి. కాని ప్రయోజనము లేదయ్యెను. శ్రీకృష్ణుడుకూడ ఇటు కుంతిత ప్రయత్నుడయ్యెను. అట్టి తరి అనుభవజ్ఞుడును, కార్యకూరుడును, త్యాగధనుడును, ధర్మనిరతుడును అగు భీష్ముడు ఉపదేశింపవలసివచ్చినది. అర్జునునకు, ధర్మజునకుకూడ ఒకే విధముగ భావసంజ్ఞోభము కల్గినది.

ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన ।

అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిం ను మహీకృతే ॥ (గీ. 1-35)

అని అర్జునుడనును.

త్రైలోక్య స్వామి వా దాతా నాస్మాన్ కశ్చిత్ ప్రహర్షయేత్ ।

బాంధవాన్ నిహతాన్ దృష్త్వా పృథివ్యాం విషయైషిణః ॥ (శాం. 7-8)

తే వయం పృథివీహేతో రవధ్యాన్ పృథివీశ్వరాన్ ।

సంపరిత్యజ్య జీవామో హీనార్థా హతబాంధవాః ॥ (శాం. 7-9)

ఈ యుద్ధవై ముఖ్యము ఇప్పుడు తీవ్రతరమై వెలుగిడినను, అప్పటినుండి “అంత రుడగుడాయితే, ఒహి ర్వక్తుం న శక్యతే” అనునట్లు అతనికి లోలోపల కలంచుచునే యున్నది కాని, తదావిష్కరణావేశము ఇప్పటికి కల్గినది.

9. ధర్మజుని మనస్తత్త్వము.

సంజయుని రాయబారపుట్టుమకన్న కృష్ణుని రాయబాధమునకు పంపుచు చెప్పిన ధర్మజుని పలుకులు ఓంతలకే వింత పుట్టించునవి; ధర్మజుని మొగ్గు సంది కన్న యుద్ధము వైపే ఉన్నది. “యుధిష్ఠిర” అన్న నామము అన్వర్థ మగునట్లు అతడు ప్రవర్తించెను.

యుద్ధమే ప్రసక్త మగుచో మనవైపున దోషము లేనట్లుగా వెల్లడి యగు నట్లు కర్తవ్యము నిర్వహింపు మని కృష్ణునితో అనుటయు, నొకింత యర్జునుని హృదయ దౌర్బల్యమునకు, ధర్మసందేహమునకు రావైన దనవలెను. అర్జునుడు ఈ కృత్రిమరాజకీయమును గర్హించుకొనె ననవలయును. యుద్ధమునందు అక్కడక్కడ కృష్ణుడు చేయు విపరీతవ్యాఖ్యలు, వింతచేష్టలు భంకించుచు అర్జునుడు వాదించిన ఘట్టములు పరిశీలించినచో అర్జునమనస్తత్త్వము వెల్లడి కాగలదు. ఇంత గీతాబోధజరిగిన తరువాత “కరిష్యే వచనం తవ” అని కృష్ణునికి వాగ్దానము చేసినను, కృష్ణుడు అక్కడక్కడ చేయుచున్న విషయములలో సందేహగ్రస్తుడగుచు మరల కృష్ణుని ప్రేరణతోనే చేయుచుండుట గమనింపదగియున్నది.

ఉప్పటికి అర్జునుని మనస్తత్వము ఎట్లుండునో ఊహింప “విమృశ్యైత దశేషేణ” అన్న కృష్ణవాక్యము ననుసరించి సాకల్యవిమర్శ చేయువారలకు వేరుగా నొక్క చెప్పవలసిన పని లేదు.

(10) కృష్ణుడు దౌత్యమున దూతగ వ్యవహరింప లేదు.

కృష్ణుడు రాయబారిగా నేగి విదురు నింట విడిచెను. తత్కారణము దుర్యోధనునికి చెప్పుచు కృష్ణుడు పాండవపక్షపాతమును చూపెను. “పాండవులు నాకు కావలసినవారు, వారికి శత్రువుల వగు నీవు నాకును శత్రుడవే” అనుట యేమి సమంజసము? కృష్ణు డిప్పుడు బోయి మధ్యపర్తిత్వము నెరపుటకు గదా! అప్పుడు మధ్యపర్తిత్వము నెరపు భారము తనయం దున్నంతవరకు ఉభయపక్షములకు చెందని వాడుగా కదా! కృష్ణు డుండవలయును. అట్లున్నాడా కృష్ణుడు? లే డని సదసద్విమర్శకులకే తెలియును. “న మే ద్వేషోస్తి న ప్రియః” అన్న కృష్ణ వదనమునకు ఇతరసందర్భములయం దట్లుండెనేమో! కాని ఇటవిరుద్ధముగా ప్రవర్తించినా డనవలయును గదా! సంజయుడు రాయబారిగా నేగెను; వాడు అర్జునునికి ఆత్మసముదగు సఖుడు. ధృతరాష్ట్రుడు పాండవస్నేహితుడే యగు సంజయుని రాయబారిగా పంపెను. ‘ధనంజయ స్యాత్మసమః సఖాని ||’ అని ధర్మజుడు సంజయునితో అనెను కదా!

సంధి కుదర దన్న భావము విదురుడు ప్రకటించినప్పుడు కృష్ణుడు ఏమన్నాడు; ఇందువులలో తగవు వచ్చినప్పుడు తగువు చెప్పవలెను. అందుకుగా నారాక అని గదా అన్నాడు. అట్టి సందర్భములో దుర్యోధనుని రాక్షసికముగా నెనను బంధువుగా నెంచి ప్రవర్తింపవలయునే కాని, శత్రువుని పేర్కొనుట ధర్మబద్ధ మగునా?

కృష్ణుడు దేవుడు; అతనికి విధినిషేధము లంటగట్టరాదు. అన్నచో—

య ద్య దావరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః ।

స య త్సౌమీమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే ॥

(గీ-21)

న మే పార్థాన్తి కర్తవ్యం త్రిపు లోకేషు కించన ।

నౌనవాప్త మవాప్తవ్యం వర్తవీవ చ కర్మణి ॥

(-22)

యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతందిగ్రితః ।

మమ వర్తానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః ।

(-23)

ఉచ్ఛిదేయం యి మే లోకాః స కుర్యాం కర్మ చే చహమ్ ।

సంకరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః ॥ (-24)

సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత ।
కుర్యా ద్విద్వాంస్తథానక్తః చిక్తీర్ష ర్లోక సంగ్రహమ్ ॥ (-25)

స బుద్ధితేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్ ।
జోషయే త్సర్వకర్మాణి నిద్వాన్యక్త స్సమాచరన్ ॥ (-26)

ఈశోకములు ఎందుకు చెప్పినట్లో? ఇందులో తాను దేవుడయ్యను; తనకు కర్తవ్యము లేకున్నను, అజ్ఞులను దృష్టి యందుచుకొని ఇట్లుందును; విద్వాంసు డదే యుండవలయును అన్నభావము ననుసరించి లోకహితైషిగా, ధర్మప్రచార కుడుగా, ధర్మబుద్ధిపేరికడుగా కృష్ణుడు మధ్యవర్తిగ ఉండదగు రీతిలో కదా నుండవలయును. అట్లున్నాడా? ఇదే అర్జునునికి సంతాపకారకమైన దనవలయును గదా! కృష్ణుడు రాయబారిగా పోవునపుడు “వారికి మాకును నీవు మొదటి స్నేహితుడవు” “భవా న్మః ప్రథమ స్సుహృత్” అని అర్జునుడు అనును. కృష్ణు డట్లు ప్రవర్తింప లేదనుట స్పష్టముకదా?

‘కృష్ణుడు చెప్పినట్లు నడుపుము. రాముడు నడచినట్లు నడుపుము’ అని గా పెద్దలందురు. కనుక కృష్ణుని బోధయే మనకు ఉపదేశము కాని, అతని ఆచరణము కాదు. కనుక కృష్ణుని యీ ప్రవర్తనము మనకు పేరికము కాకూడదు. అందురా? అట్లెక్కడ నున్నది. ధర్మవేత్తలు చెప్పిన వాక్య మేదియు నిట లేదే. “ఎవడో ఒకకూత యేదో సందర్భములో నేదో చెప్పితి” నన్న యహంకార విమూఢాత్ముని వాక్యము ప్రమాణమును, కృష్ణుని వాక్య మప్రమాణము అగునా? నేను నడచుకొనుచున్నా నన్న వాక్యము ప్రమాణము కాదా? అగుచో ఇదియును అట్లే యని నిరాకరించుట కర్తవ్యమే

11. యుద్ధమునకు సిద్ధమైన తీరు.

యుద్ధమునకు సిద్ధమైన తీరు అర్జునునకు బాధాకరమే కాగలదు. సహజముగ అజ్ఞాతవాస మైన వెనుక తమ రాజ్యము రాము పాలించుకొను స్థితిలో నున్నామని దుర్యోధనునకు తెలియజేసి పెద్దల సహజములో అట్లు తెలియజేసినను, రాజ్యమును ఈయ నన్నచో ఆపుడు యుద్ధప్రయత్నములు చేయవలయును. కాని, ఉత్తరాధిపతుల వివాహసంయమున సమావిష్టులైన బంధువులలో వారందరు తమ పక్షముని నుడు నట్లు చేసిన ప్రయత్నము విధర్మపరుడు చేయనిదే అని హిందూను ఇట్లు చేయుట దుర్యోధనుని రెచ్చగొట్టుటయే యగును. దుర్యోధనుడు

దుర్బుద్ధియే కావచ్చునుకాక. తాము సద్బుద్ధి కలిగి యుండవలయునుకదా? అని విచారింపబూనుటలేదు. అనందర్పణన బలరాముని వాక్యముల సారము గోల్పవలెను.

(12) కులక్షయము జరుగ రాదన్నదే ప్రధానధర్మము.

న ఏవ పాపిష్ఠితమో యః కుర్యాత్కులనాశనమ్ ।

అన్న వచనానుసారము ఎవడు ఎన్నిధర్మముల నాచరించినను కులనాశము చేసినచో అది ధర్మముల నన్నిటని అణచివేసి ప్రబలమైన సరకహేతువగును. ఒక ధర్మకార్యము జరుగుచుండగా అందు కులప్రతిష్ఠ ప్రధానముగ నిర్వర్త్యమగుచో అది ఉత్తమధర్మ మనిపించుకొనుచుండును. అనేక మహాపురుషుల తపోజ్ఞానవైరాగ్యముల నాధారముగ జేసికొని కులధర్మములు ప్రతిష్ఠ గొనును. అవి కులనాశనముతోనే నశించిపోవును. ఒక వ్యక్తి తన ప్రయోజనమును సాధింప నెంచి యేదో ధర్మమును పురస్కరించుకొని “ఈ ధర్మమును నేను చేయుచున్నాను. అని ఆహంకారవిమూఢాత్ముడై అజ్ఞానవిలసితము, పాశవికబలసంకలితము నైన ఒక పని ధర్మకార్య మన్నట్లు చేసినచో తత్ఫలముగ సదాచారధర్మములను నాశనము చేసినవా డగును.

అల్పస్య హేతోః బహు హేతు మిచ్ఛన్

ఃచారమూఢః ప్రతిభాసి మే త్వమ్ ॥

(రఘు. 2-47)

అన్న కాశిదాసు వచనమునకు సరి యగు ఉదాహరణ మగును. కడకు రాను అకృతార్థు లగుటయే గాక కృతార్థు లయిన కులపురుషులను గూడ అధర్మ పంకమున కూలదోసినవా డగును.

ఇట్టి భావము అర్జునునికి చిన్నప్పటినుండియు జరిగిన అనేకసంఘటనల మూలమున మనస్సును కలచివేయుచునే యున్నది. ముఖ్యముగ సంజయుని రాయబారము, కృష్ణుని రాయబారము పరిశీలింపగా వారల మధ్యవర్తిత్వముతో కులక్షయము కా రా దన్న ప్రధానాశయము వెల్లడి చేయబడుచున్నదై అర్జునునికి ఈ ఘటము సందోదకమైన దనవలయును.

అజ్ఞాతవాసము పూర్తి యైన దనిపించుకొని భామేవరో విరాటునకు తెలియచెప్పుకొనిన అనంతరము విరాటరాజు ఉత్తరను అర్జునున కిచ్చి వివాహము చేయదలంచును. అభిమన్యునకు భార్యగ, తనకు కోడలుగ ఆమెను స్వీకరింతు నని అర్జునుడు చెప్పెను. కాని విరాటుడు అర్జునునకే ఇత్తు ననెను.

ఉత్తరాం ప్రతిగుహాతు నవ్యసాచీ ధనంజయః ।

అయం హ్యోపయికో భర్తా తస్యాః పురుషసత్తమ ॥

(వి. 71-34)

ప్రతిగృహా మ్యహం రాజన్! స్మృషాం దుహితరం తవ ।

యత్త ఏవ హి సంబంధో మత్స్యపాండవయో రసి ॥

(46)

కి మర్థం పాండవశ్రేష్ఠః భార్యాం దుహితరం మమ ।

ప్రతిగృహీతుం నేమాం త్వం మయా దత్తా మిహేచ్ఛసి ॥

(వి. 72-1)

అర్జునః :—

అంతఃపురేఽహ ముపితః సహ పశ్యన్ సుతాం తవ :

రహస్యం చ ప్రకాశం చ విశ్వస్థా పితృవ న్యయి ॥

(వి. 72-2)

ఈ ఘట్టము పరిశీలనార్హము.

ప్రతి ఒక కుటుంబము పరిశీలించవలసిన విషయ మిందు గలదు.

అర్జునునకు ద్రౌపదివలన కొడుకు గలడు. యుద్ధము చేయునంతటి మహా

వీరుడు; అపైన సుభద్రవలన కలిగిన పుత్రుడు అభిమన్యు డున్నాడు. వివాహ వయస్సులో నున్నాడు. ఎవరైననూ పిల్ల నిత్తు నన్నప్పడు వివాహవయోపేతుడైన పుత్రుడుండగా తండ్రి కిత్తు నందురా? అట్లు ఎందు కిచ్చెద నని యుండును. “ఈసప్తోశవరోమే” అని, “అఖిలశ్చ అకృతవిద్యశ్చ” అని, “న యుద్ధయోగ్యతా మన్యవశ్యామి” అని రామునంతటివానిని గురించి దశరథుడు విశ్వామిత్రునితో అనినాడు. యుద్ధము వద్దుచో అభిమన్యుడు మహాబలపరాక్రమశాలి, తేజో వీర్యవిరాడితులు అయిన ధనుర్ధారుల ఎదుట నిలచి యుద్ధము చేసి గెలుచునా? అన్న సందేహము విరాటున కుండియుండును. అట్టి యువకునికి పిల్ల నిచ్చుచో పిల్ల గతి యే మగునో? యని తలంపు గలిగియుండియుండును. అందులకే ఒకటికి రెండు పర్యాయములు అర్జునునే వివాహ మాడు మని విరాటుడు నొక్కి చెప్పినాడు. అర్జునుడు నానే బలవంతము చేసి అభిమన్యున కిప్పించినాడు ఉత్తరను. అట్టి పరిస్థితులలో ఈ యుద్ధమునందు ఆ యభిమన్యువధయే జరిగినచో తమ వంశమే నిలువ దని అర్జునుని భావమై యుండినోవును. ఇది విరాటభావనాసంచోదితమును, స్వభావనావిషయమును అయి అర్జునుని యుద్ధవిముఖుని చేసియుండును. అందు చేతనే “సహస్నదీయై రసి యోధ ముఖ్యైః” (గీ-11-28) అనుట గమనార్హము. యుద్ధము సంభవించినచో నెవరు చావకూడ దని తాను భావించినాడో వారందరూ అక్కడ అనగా విశ్వరూపమున హతప్రాయులైనట్లు కనుగొనినా డర్జునుడు. ఇది ముందు ఊహించినట్లు అభిమన్యుని విషయమును గూడ స్ఫురింప జేయుచున్నది.

మహాః రుడః, క్షత్రియధర్మనిరతుడు ఎవడును యుద్ధభీతిని పొందడే యున్నచో దశరథు డేల పొందెను? కనుక యుద్ధధర్మములు బహుక్రూరఫలితము లిచ్చునవి. వానిని ముందుగ ఎంతటి మహావీరులైనను, మహాయోధులైనను, క్షత్రియధర్మనిరతు లైనను ఆలోచింతు రనుట సహజము. అపైన యుద్ధము చేయుట వీరక్షత్రియధర్మముగ కన్పట్టుచున్నది. కనుక అర్జునుడు స్వధర్మపరి త్యాగము, పరధర్మపరిగ్రహము చేసి “దృష్ట్యేషం స్వజనం పృష్ట” (1-28) ఇత్యాదిగా చెప్పలేదు. ఎప్పటినుండియో అతని మనమున బీజభూతముగ నున్న విషయములే ఈ సందర్భములో అవిష్కృతము లైనవి.

14. మహానాయకలక్షణములలో “కృపావాన్” అని యున్నది.

ఏ పని చేయుచున్నను ముఖ్యముగ క్షత్రియు డైనవాడు యుద్ధోన్ముఖు డగు చున్నపుడు క్షత్రియధర్మము ననుసరించి యుద్ధము చేయవలసినవాడే ఆయుధము మానవధర్మపురస్కరముగ కృపావంతుడు కావలెను. అందుకే మహావీరపురుష లక్షణముగా అర్జునునియందు ఉత్తమమానవధర్మ మగు కృప కలిగినది.

“కృపయా పరయాఽఽవిష్టః (1-28)”

“తం తథా కృపయాఽఽవిష్టం (?-1)”

అని మహానాయకలక్షణ మగు కృపావేశము అర్జునునియందు చూపుటకే యిటు ఈ ఘట్టము ప్రసక్త మైన దనవలయును. అందువలన అర్జునుడు కృపా వంతుడుగ నిరూపింపబడుటకే ఈ ఘట్టము ప్రయోగింపబడినదిగా వ్యాఖ్యానింప దగును.

15. అవికత్తనత్వమును చూప బోవుట.

మహానాయక లక్షణములలో “అవికత్తన ” అని ఒక విశేషణ మున్నది. వికత్తనుడు ఇట్లుండును.

ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిదం ప్రాప్యే మనోరథమ్ ।

ఇద మస్తేద షపి మే భవిష్యతి పున ర్దనమ్ ॥ (గీ. 16-18)

అసౌ మయా హత శృత్రుః హనిష్యే చ పరా నపి ।

ఈశ్వరోఽహ మహం టోగీ సిద్ధోఽహం బలవా న్సుఖీ ॥ (11-14)

అథోఽభిజనవా నస్మి క్షోఽన్యోఽస్తి సద్యో మయా ।

యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః ॥ (-15)

అనేకవిత్ విభాన్తా మోహాదాలసమావృతాః ।

ప్రకృతాః కామభోగేషు పతంతి నరకేఒగుహా ॥ (-16)

ఆత్మసంభావితాః స్తద్భావసమానమాన్వితాః ॥ (-17)

ఆత్మస్థాయివర్తమానత్వమే వికృతసత్త్వము. అదే యిట్లు “ఆత్మసంభావితాః ॥” అను పదముచే గీత పేర్కొనుచున్నది. ఈ పై చెప్పిన లక్షణములు కలవారే ఆత్మసంభావితులు. అన్న భావ మిందు కలదు. ఇట్టివారే వికృతములు. ఇట్టి వికృతసత్త్వము లేకుండుట మహానాయకుని లక్షణము. అది అర్జునునియందు వెలుగొండడము నెంచి మహాజ్ఞాని, మహాకవి యగు వ్యాసుడు అర్జునునియందు కర్తృత్వమును, అహంకారమును పోగొట్టు నెంచుచున్నాడు.

ఉపాకరాయభారమందలి (ఉ 159-160-161) భావము గమనింపవలయును. ఇక్కడి అర్జును పలుకుచు వికృతమునకు మారుపేరుగ దుర్యోధను దెత్తి పొడిచెను.

ఆకర్థమానో యద్యన్య కర్తవేఒర్జున కిం బహు ।

పర్యాయా శ్చిద్ధి రేతస్య నైతత్ సిద్ధ్యతి కర్తనాత్ ॥

ఆ అపవాదమును పోగొట్టుకొనుటకై అర్జునుడు చేసిన ప్రయత్నము “కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే” ఇత్యాదివాక్యములద్వారా విశదమగును. అనగ తన ఆవికృతసత్త్వమును లోకమునకు చూపుటకే అర్జునుడు ఇట్లు వ్యవహరించె ననవలయును. అంతేగాని భీష్ముని, మోహితుడై కాని పరధర్మాశ్రయుడై కాని అట్టి పలుకులను పలికె ననుటకు అవకాశము లేదు.

అందులకే “శిష్య స్తేఒహం శాత్రు మాం ల్వాం ప్రవన్నమ్” అని అర్జునుని కృష్ణునకు శిష్యునిగ నిరూపించు నీ ఘట్టమును అవతరింపజేసినాడు మహాకవి.

లోకములోకాద ఎవరైన నేదైన నొకవని చేయునపుడు అది సామాన్యమైన దైనను “నేనున్నాను కానియ్య” అని పెద్ద లనుమతించువరకు చేయకుండుట గమనార్హము. ముఖ్యముగ ఈ యుద్ధమునకు మూలబీజము ఎవరికి వారు వికృతములై తమ తమ బలములు అధికము లని భావించుటచే కలిగిన దని స్పష్టము. వికృతములై కామమన్యవసితాత్ములై చేసిన యుద్ధము సద్గతి ప్రదము కాదు అది అర్జునుని ఆలోచనలో ప్రధానాంశము.

అక్లిష్టానో హ్యవ్యసనీ హృదయంధో జితేంద్రియః ।

రాజా భవతి భూతానాం విభాషితో హిమవా నివ ॥ (కాం-7-28)

క్షిప్రకారీ జితక్రోధః సుప్రసాదో మహామనః ।

అరోషక్రకృతి ర్భుక్తః క్రియావా నవికృతః ॥ (-30)

ఇందు ముఖ్యముగ ఆవికత్తనత్వము గమనార్హము. ఇది ప్రపంచించుటకే అర్హుని ప్రయత్నము. ఈ శాంతివిర్యశోకముల సారమే అర్జునుడు అపేక్షించి కృష్ణుని అడిగి తెలిసికొనినాడు. కృష్ణుడు చెప్పినదికూడ ముఖ్యముగ జితేంద్రియత్వము. జితక్రోధత్వము, అరోషప్రకృతి, మనఃప్రసాదము-పై శోకములొ వివరింపబడినవి. ఇవి అందరు అడిగి తెలిసికొనవలసినవే కదా. అట్టి సీతి లోకమున చూచుచున్నవారు ఇంత మహాయజ్ఞమునకు దీక్షితుడు కాకున్న యర్జునుడు ఈ మాత్రపు పలుకులు అనినాడనినచో నేల యింతగా బెంబెలుపడి యర్జును డధగ్ధుడగుడు, శోక మోహగ్రస్తుడు; స్వపర్యవర్తిగా, పరధర్మపరిగ్రహీతుడు; అనితమ యజ్ఞానవిలాసములను విలసింపజేసికొందురో కారణ మరయదాడుగదా!

భగవద్గీత భీష్మపర్వమున నిబద్ధ మైనదిగదా! కురుసేనలు భీష్ముని నాయకత్వమున, పాండవసేనలు ధృష్టద్యుమ్ను కృష్ణార్జునుల నాయకత్వమున మోహరించియున్న తరుణమున భీష్ముడు సింహనాదము చేసి శంఖము పూరించెను. భీష్ముడు “కురువృద్ధుడు, పితామహుడు, ప్రతాపవంతుడు” ఈమూడువిశేషణములు భీష్ముని వై శిష్ట్యమును ఉగ్గడించునట్టివి.

భీష్మ వై శిష్ట్యము

కురుపాండవులకు కరువు మూలపురుషుడు. ఆతని పేరనే కురుక్షేత్రము వెలసినది. కురుక్షేత్రము తపఃక్షేత్రమని, ధర్మక్షేత్రమని, పుణ్యక్షేత్రమని, రణక్షేత్రమని మహాభారతమున పలుకావుల ప్రశంసింపబడినది. మహాత్మ్యపూర్ణమగు నాక్షేత్రములో యుద్ధమునకు సన్నద్ధులైనారు కురుపాండవులు. కురుపాండవులందరితో భీష్ముడే పెద్ద. పయస్సులోనేగాక అన్నిటపెద్ద యన సంశయము లేదు. ధర్మానుభవమున, తపశ్శక్తిలో, పుణ్యపదయందు రణపాండిత్యమున ఆతనికంటె పెద్ద ఆ కురుక్షేత్రమున కూడినవారిలో ఎవ్వరును లేరు.

పితామహుడనగా తాత. ఇది భీష్మనకు-కురుపాండవులకుగల సంబంధ భావమును తెలుపుచున్నది. భీష్ముడు వారియందు అధికప్రీతి గలవా డనుట స్పష్టము. ఇంక “ప్రకావహన్” అనుటవలన ఆతడు ఆదిత్యసదృశుడని భావము స్ఫురించును. ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తియై నారాయణుడు వెంగొందుచుండు నని ఉపనిషత్ప్రసిద్ధము. అనగ ఆదిత్యసదృశుడగు భీష్ముడు కూడ అంతర్యామి రూపభరమాత్మకు తథాత్మకజ్ఞానమునకు ఆధారభూతు డగుచున్నాడు.

“తస్య సంజనయన్ హర్షం”

ఏకాదశవై శిష్ట్య విశిష్ట డగు భీష్ముడు “తస్య సంజనయన్ హర్షం” అతనికి ఆనందము కూర్చును శంఖము పూరించెను “తస్య” అతని అత దెవడు? సామాన్యార్థము. ప్రకరణప్రయుక్తముగ చూచిన “అతడు దుర్యోధనుడు. భీష్ముని శంఖధ్వని అంతతో నిలువక కొంత ముందున కేగుట మరికొన్ని యర్థములు స్ఫురించును. “తత్” శబ్దము పూర్వస్పృశారోకమే గాబుదిసార ప్రకాశకముగకూడ ప్రయుక్తమగును. ఇది శాస్త్రసంప్రదాయము భీష్మబుద్ధిసారము-అర్జునుడే అర్జునునకును భీష్మశంఖనాదము హర్షకారణమయ్యెను శ్రీకృష్ణునకును అది హర్షదాయకమే. అతడు పరమాత్మకదా? “తత్” శబ్దవ పరమాత్మను తెలుపునని వేదజ్ఞులెరుగనిదికాదు “తదితి సర్వనామ, సర్వం బ్రహ్మ” కావున “తస్య సంజనయన్ హర్షం” అనగా భీష్మాయత యుద్ధతంత్రుడగు దుర్యోధనునకు పరాక్రమాతిశయముచేతను కృష్ణసఖిత్వముచేత భీష్మాదులకంఠకు పీఠిపాత్రుడై విలసిల్లు అర్జునునకు, భూభారహరణార్థము భువిని శ్రీకృష్ణ రూపమున అవతరించిన పరమాత్మకును ఏకకాలమున హర్షమును కల్పించుట భీష్ముని శంఖనాదము దిక్కుల మోగెను. అని భావము.

భీష్ముని సింహనాదము - వైశిష్ట్యము

భీష్ముడు శంఖనాదము చేయుటకు ముందు సింహనాదము చేసెను “సింహనాదం విన ద్యోచ్చైః శంఖం దధ్మా” (గీ 1-12) యుద్ధభూమిలో మొదట శంఖనాదము పూరించినవాడు భీష్ముడే, తన్నాదము కంటె పూర్వము సింహనాదము గావించినవాడు భీష్మ డొక్కడే. అతని తర్వాత పలువురు శంఖములను పూరించిరి కాని సింహనాదము చేయలేదు. కృష్ణార్జునులు సైతము శంఖధ్వనము మాత్రమే గావించిరి. “సింహనాదము” భీష్మునకు మాత్రమే చెప్పబడినది. విశేషమున్నది.

“ప్రత ద్విష్టుః స్తవతే సూర్యాయ

హృగో న భీమః కుచర్షో గిరిషాః ।

య స్యోరుష త్రిషు వికృమణే ।

ష్వదిక్షియంతి భువనాని విశ్వా ॥”

అని కృతిగలడు. ఇది విష్ణువును స్తోత్రము చేయును. “విష్ణువు భీమముగము అనగా సింహమువలె కుచరుడు, గిరిపుడును. ఆ విష్ణువుయొక్క మూడు విక్రమములందు విశ్వము లన్నియు సమ్మతము లైనవి. అట్టి విష్ణు

వును శీతోత్తము చేయుము." అని భావము. ఇచట "భీమ" "మృగ" శబ్దముల వలన సింహము తెలియబడుదు తత్పద్యభుడు విష్ణు వని తెలియబడుచున్నది కావున సింహనాద మనగా విష్ణునాదమే. అనగా విష్ణుధర్మప్రకాశకనాదము.

పై ఋక్కునందు స్తుతు డగు భీమమృగసంకాశు డగు విష్ణువు గిరిశుడుగా వర్ణింపబడినాడు. గిరిశుడనగ పర్వతశిఖరమున వెలయువాడు.

గిరి యనగ వేదము

వేదములకు గిరి సంజ్ఞ. "తీర్థిన్ గిరిరూపాన్ అవిజ్ఞాతా నివ దర్శయాం వకార" అను శ్లోతి వలన ప్రసిద్ధము.

సావిత్రికాతక మను ఒక కర్మప్రకరణప్రసంగములో ఇట్లు కలదు.

భరద్వాజు డను ఋషి ఇంద్రినివలన మూడు ఆయుర్దాయములను అనగా మూడు వందల సంవత్సరముల జీవితప్రమాణమును పొంది బ్రహ్మచర్యము నవలంబించి వేదాధ్యయనము గావించెను. ఇంకను తృప్తి పొందక నాలుగవ ఆయుర్దాయమునకై ఇంద్రిని వేదగా దానితో నేమి చేయుదు వని ఇంద్రిడు ప్రశ్నించెను. వేదాధ్యయనమును వూర్తిగానింతు నని ఆతడు సమాధానము చెప్పెను. అప్పుడు ఇంద్రిఁడు భరద్వాజునకు మూడు గిరిరూపములను చూపి వాని యందుండి ఒక్కొక్క పిడికిలి మాత్రము గ్రహించి "భరద్వాజా! ఇంతకాలము నీ వధ్యయనము చేసిన దింతమాత్రమే" అని చెప్పి వేదముల యనంతత్వము నుపదేశించెను.

ఈ ప్రసంగమున "గిరి" రూపమునగ చూపబడినవి మూడు వేదములే. ఆ గిరులపై ప్రతిష్ఠ డగువాడు విష్ణువు. "వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్యః ।" అని భగవంతుని యుపదేశము సమీక్షింపుడు.

సింహనాదము - విష్ణుధర్మము.

పై విషయములను సంగ్రహించినచో సింహనాదము అనగా వేదప్రతిపాద్యమైన విష్ణుధర్మ మని విశద మగును. భీష్ముడు ఆత్మనిష్ఠ మగు విష్ణుధర్మమును ప్రకాశ మొనరించి తర్వాతనే శంఖధ్వనము చేసెను. తద్ధ్వరమున దుర్భేధమునకు, అర్జునునకు, పరమాత్మ యగు కృష్ణునకు కూడ సందేశ మిచ్చెను. దుర్భేధుడు తన సేనానియొక్క యుద్ధసన్నద్ధతను మాత్రమే గ్రహించి సంకృప్తు డయ్యెను. అర్జునుడు భిష్మపితామహుని శక్తి వైభవమును గ్రహించిన వాడై తత్పద్యశక్తి యుతులు తమ వర్గములో తేమికి విచారించి, ఆతని జయింప వలయు నన్న దర్శమున, తపస్సున, యోగమున, సవాచారమున, దైవత్వమున భ్రతనితో సమానుడు కావలయు నినియు, ఆతనియందు నిహితమైయున్న విష్ణు

ధర్మావబోధమును తాను పొందదలచినవాడై పరమాత్మకు ప్రసన్నుడయ్యెను. తన యనారప్రయోజనము సిద్ధపొయ్యమైన దని భీష్ముని సింహనాదముఁ బ్రీకృష్టహుతి యగు పరమాత్మ ప్రశంసించెను. వ్యవహారమున తాను భీష్మ కంటె పన్నయ్యెనందున అతని యనుమతి తనకు లభించినట్లు భావించి యో మహిమతో అర్జునునకు ధర్మావబోధ చేయుటకు సమకట్టెను.

కృష్ణబోధ భీష్మచరితమే.

కృష్ణుడు అర్జునునకు బోధించి:ది భీష్మచరిత్రమే యనవలయును. గీత యందు మహాత్రయముగ వివరింపబడిన స్థితప్రజ్ఞలక్షణములు, గుణాతీతుని లక్షణములు, దైవీసంపన్నుని లక్షణము 1- ఇవి అన్నియు భీష్మనియందు సజీవములై యలరారుచున్నవి. ఆరవఅధ్యాయము అగు “ఆత్మసంయమయోగము”నకు భీష్మః ప్రతీక భగవంతుడు అర్జునున కుపదేశించెను. “వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్భటః 1” అను వాక్యములోని మహాత్మ దీతదే. “కాంతేయ! ప్రతి జానీమి న మే భక్తః ప్రణత్యతి 1” అని భగవంతుడు అర్జునుని ముఖమున అభయ మిచ్చిన దీ భక్తకథామణి యగు భీష్మనకే.

“తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరివ్రజ్యేన సేవయా 1

ఉపదేశ్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వధర్మినః 11”

అను శ్లోకములో భగవంతుని యుద్దేశమున గల జ్ఞాని భీష్మదే. కావుననే భగవంతుడు ఉపదేశించిన తర్వాత మరల ఉపదేశ్య కాగరిగినవా డయ్యెను. కాంతి, అనుశాసనిక వర్ణములో ధర్మజ్ఞులకు ఉపదేశించినది భీష్మదేకదా.

విషాదశబ్దము భీష్ముని చెప్పు నని మునుపే వివరించితిమి. అర్జునుడు విషాదునితో యోగమును అనగా సమత్వము నాకాంక్షించు ప్రసంగము ఈ అధ్యాయమున కలదు. కావున “అర్జునవిషాదయోగ మైనది. భీష్మునితో సమత్వమును అర్జును డాకాంక్షించుటకు కారణము పైన వివరించితిమి. “వివాహశ్చ వివాదశ్చ సమయోరేవ శోభతే” అనికదా పాజ్ఞల యభిమతము.

శివుడు - భీష్ముడు

“విషాద” శబ్దము శివవర మనియు, వివరించితిమి. శివుడును భీష్ముడును ఒక్కరే యన జనును. రుద్రాధ్యాయమునకు,

ఈశం గర్తానం యువానం

మృగం స తీమ ముపహాత్ను ముగ్రహే 1

ఇత్యాదికుగ్రియందును, దుదుగ్గుడు భీష్మమృగసదృశు డనియు, అతడు స్తుత్యు డనియు చెప్పబడినది. భీష్మమృగసదృశత్వము భీష్మపునకును చెప్పబడిన దని వెనుక చెప్పితిమికదా! కావున శివకేశవు లిరువురు భీష్మమృగ మనగ సింహశబ్ద ముచే పరిచ్ఛిన్నులగుచున్నారు. సింహనాదము వారి తత్త్వమును పరీకాశింపజేయు న దగును. శివకేశవుల తత్త్వమును ఈ విధమున వెల్లడించిన భీష్మడు తత్త్వ వేత్త లందరిలో మహానీయుడు. ఇతడు కాంతాకనకములను రెంటిని విసర్జించిన మహాత్మాగి.

వేదా ద్వేధా భగ్నిమం చక్రే కాంతాసు కనకేషు చ ।

తాసు తే ష్వ వ్యనాసకః సాక్షి దృష్టో నరాకృతిః ॥

కాంతలయందు, కనకమునందు నునస్సులను భగ్నిమింపజేయు శక్తిని బ్రహ్మ నిక్షిప్తము గావించెను. ఆరెండింటియందును అనాసకుడై శివుడు మహా యోగిగా మన్నన లందెను. మనుష్యులలో అట్టి అనాసక్తయోగమును నిర్వహించిన మనత ఒక్క భీష్మునకే దక్కును.

సారంగధరచరిత్రమున చేమకూర పేంకటకవి భీష్ముని యందలి ఈవిశేషమునే భంగ్యంతరము న చెప్పెను.

నిజము భీష్మ నంతటి జితేంద్రియునకైన ।

నాశపుట్టు మది నిరాశ పుట్టు

దితరు లనగ నెంత యేకాంతమై యున్న

ధనము పట్ల యువతిజనముపట్ల

(2-12)

కావున భీష్మడు నరాకృతి దాల్చిన భర్త డనవలయును. నిత్యము ఉపాస్య మగు గాయత్రీమంత్రములోని “భర్గో దేవస్య-భీమహి” అను చోట గల భర్గ శబ్దమే. ఈశ్వరుడే ఈ భర్గుడు. “ఈశ్వరానుగ్రహో దేవ పుంసా మద్వైతవాసనా” అని యున్నందున ఈశ్వరానుగ్రహముచేతనే అద్వైతభావము, అనగ జీవాత్మా ద్వైతభావము కలుగు నని భావము. ఈశ్వరుడే యగు భీష్ముని సింహనాదాను నాదిత మగు ననుగ్రహమున అర్జునునిలో అద్వైతభావము నందవలెనన్న వాసన అనగా సంస్కారము కలిగినది. తత్ప్రయత్నమే నరుని ప్రసంగము. ఆ ప్రసంగము వలననే అర్జునుడు విషాదునితో యోగము పొందును, కావున అర్జునవిషాద యోగము

అర్జునుడు అందరిని జయించినట్లు కేవలము ధనుర్విద్యాపాటవముతో, తన యుద్ధమహిమతో భీష్ముని జయింప లేదనుట అనుభవసిద్ధ మైన విషయము.

నమ్మోహనాత్తము వేసినపుడు ఉత్తరగోగ్రహణసందర్భమున అది భీష్ముని స్పృశింపలేదు. గదా: కావిన ఆతని జయించుట దుర్ఘటము. అందుచేతనే అరుణునకు “యది వా నో జయేయుః” అనగా భీష్ము నాధారముగా జేసికొని మనలనే జయింతు రేమో: శత్రువులు, అన్నసందేహము కూడ కలిగినది

కాని క్షత్రియవీరుడు జయించినను, జయింపబడినను, యుద్ధము సిద్ధమై నప్పుడు యుద్ధము చేసి గెలుపొందవలె: లే కున్న “యుద్ధే చా వ్యపలాయనమ్” అని నందున యుద్ధవిరమణ చేయక చావనై నను చావవలెను.

హతో వా ప్రాప్యసి స్వరం జిత్వా వా భోక్తృశే మహీమ్ ।

రస్మా దుత్తిష్ట కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ (గీ 2-37)

స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హ సి ।

ధర్మ్యా ద్ది యుద్ధా చేచ్ఛి యోఽన్యత్క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ (2-38)

యద్యత్సయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృవమ్ ।

సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ! లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్ ॥ (2-39)

అథ చే త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రాహం న కరిష్యసి ।

తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్యసి ॥ (2-40)

అకీర్తిచాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।

సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతరిచ్యతే ॥ (2-41)

భయా ద్గణా దుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః ।

యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాన్యసి లాభువమ్ ॥ (2-42)

అవాచ్యవాదాం శ్చ బహూ న్వదిష్యన్తి తవాహిరాః ।

నిన్దన్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ (2-43)

ఈ శ్లోకములలోని భావములు ఇంతకు ముందు అర్జునునికి తెలియనివేనా?

సకలవిద్యారహస్యవేది, సకల క్షత్రియ ధర్మవేది, మహాతపశ్శాలియు, నిగు అర్జునున కింతమాత్రము తెలియదా?

ఈ పై శ్లోకములలో కృష్ణుడు చెప్పిన భావమంతయు విరాటపర్వమున పలాయన మొనరించుచున్న దుర్యోధనుని తూలనాడిన అర్జునుని పలుకులలో లేదందురా? నివాతకవచులు, మున్నగు రాక్షసులను సంహరించిన అర్జునునికి యుద్ధ మన్న భయము కలదందురా. ఈశ్వరునితో యుద్ధ మొనరించిన అర్జునునకు యుద్ధ మన్నభయమా? ఉత్తరగోగ్రహణమున మొత్త మీ మహావీరుల సందరను చరిష్షి తరమి కొట్టిన అర్జునుకు యుద్ధ మన్న భయమా?

కాదు కాదు; కానేకాదు; మరేమి? సకలతేజోవిరాజితధర్మమూర్తి భీష్ముడు. అతనిమీద నేయస్త్రిశస్త్రిములును వనిచేయవు అతడిప్పుడు సేనానాయకుడు. అతనిని జయించిననే తాను విజయుడగును. కాని యుద్ధము చేసి అతనిచేత చావ వచ్చునే? అది కాదు తత్త్వము. ఒక మహావిషయమును తెలిసికొనుటకు ఆ యా సందర్భములలో సాధ్యపడకపోయినచో మహాకవులరచనలలోని గట్టి పట్టును చేబట్టి అక్కడ విషయముల నెట్లు వరాకాష్టను తెచ్చి సమరస మొనరించిరో వాని నెఱింగి ఆయాఘట్టములను సుబోధ మొనరించుకొనవలయును. అది బుద్ధిమంతుల లక్షణము. విజ్ఞుల లక్షణము. పరిశీలకుల లక్షణము. ధర్మజ్ఞుల కుండవలసిన లక్షణము.

ర ఘు వం శ ము - సింహ వృత్తాంతము

కాళిదాసు సింహవృత్తాంతము నేలకల్పించెను? కాళిదాసరఘవంశములో నందినీమామూకల్పితసింహాదిలీపమహారాజసింహదఘట్టము పరిచ్ఛిన్నంబిరా?

స త్వం నివర్తస్వ విహాయ లజ్ఞాం

గురో ర్పవాన్ దరితశిష్యభక్తిః ।

శస్త్రేణ రక్ష్యం య దశక్యరక్షం

న త ద్యశః శత్రుభృశాం క్షిణోతి ॥

(రఘు. 2-40)

దీని సారము “శత్రుసాధ్యము కాని దానిని సాధింపకుండుట రాజధర్మము నకు హానికలుగజేయదు. అనియే కదా? కాళిదాస సీమిద్ధమునందు సింహమునే యేల కల్పింపవలయును? పార్వతికి పుత్రసదృశమునా నున్న దేవదారువృక్షనివాళకప గు గజసంహారకముగా సింహమును అట కల్పింపవలసి వచ్చినది అందురేమో. ఇది విజతత్త్వముకాదుగదా! పార్వతిపెంచిన చెట్టును గజ మొకటి క్లిష్టపరదుట, దాని వలన కోకించిన పార్వతిని సంతసంప జేయ కుంధోడరుని సింహముగా నొనరించి వృక్షరక్షణమున నియమించి ఒకనిర్జీతసమయములో తత్పూరితమునకు వచ్చిన జంతువును, సింహమున కాహారముగా కల్పించుట యద్ధార్థకథ కాదు గదా! నందినీ చేనువు రాజును పరీక్షింప నెంచి కల్పించిన కథ కదా! ఇది ఇం కొక రీతిగను కల్పింప వలయును.

అవునా! ఏదో ఒక మహాసంఘటనము కాళిదాసుయొక్క సింహకల్పనము నకు మూలమై యుండును. అ దేమో కనుగొనుటయే విమర్శకుని మర్యాద.

“సింహనాదం విన ద్యోచ్చైః” అని గీతలో భీష్ముని సింహనాదమే నిరే శంపబడినది. కాళిదాసు కూడ సింహనాదమునే ఆనగ్గ సింహము మెక్కవచ్చులనే

పేర్కొనెను. గీతలో శత్రుసాధ్యులు కాని భీష్మాదుల నెదుర్కొనుట కంటే శత్రు పరిత్యాగము చేయుట మే లనియు, అది యశోనాశనము కాదనియు అర్జునుడు భావించెను “అకృతవ్యూహః పాణినీయాః” పాణినీయసంప్రదాయజ్ఞులు అకృతవ్యూహులు అనగా తలపెట్టిన యిత్తము వినోనుత్థముగ నున్నచో దాని నాధారముగ చేయుకార్యమును చేయరు. ఒకవేళ చేసినను దానిని మరచిపోవుదురు అటులనే అర్జునుడు తొలుదొల్త శస్త్రము నెత్తినవాడై, మరల భీష్మాదులకత్తివైభవములను జిప్పికి తెచ్చుకొని వారిపై శస్త్రప్రయోగము విప్పుయోజన మగునని గ్రహించి శస్త్రప్రయోగమును మానివేసెను. అందువలన అతని దెట్టి యపకీర్తియు కలుగబోదు. ఈవిషయమును చక్కగ అవధరించిన మహాకవి కాళిదాసు. దీనినే హృద్యమగు శోకముగ రూపొందించెను.

ఇట్లాలోదించినచో అర్జునుడు విషాదము నొంద లేదని తెలియును. అద్వైతజ్ఞానస్వరూపుడగు భీష్ముని సింహనాదమువలన తాను కృష్ణునివలన భీష్మునితో సమానమగు జ్ఞానిగా రూపొందవలయునని భావించెను.

యది మా పిపరీతీకారం అశస్త్రం శస్త్రప్రాణయ ।

చార్తరాష్ట్రా రణే హన్యుస్త న్మే త్రేమతరం భవేత్ ॥ (1-46)

ఈ శోకముపై కొంచెము గురియుంచి చూడుడు. ఇప్పటివరకు అర్జునుడు అశస్త్రుడు కాలేదు.

“ప్రవృత్తే శస్త్రం పాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ।” (గీ. 1-40)

దీనిని బట్టి ధనస్సు అతని చేతిలో ఉన్నదికదా?

“గాంధీవం స్త్రంసతే హస్తాత్” (1-40) అని యున్నందున అర్జునుని చేతిలోని గాంధీవము జారిపోయినదని వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. అని అందులేమో అట్లు అనరాదు. వినరాదు.

ఏవ ము క్త్వాఽర్జున స్సంఖ్యే రథోవస్థ ఉపావిశత్ ।

విశ్యో సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః ॥ (1-47)

అన్న సంజయ వాక్యమును గమనింపుడు.

“దృష్ట్యేమం స్వజనం శృష్టః” (1-28) అనునది మొదలుకొని “త న్మే త్రేమతరం భవేత్” (1-46) అను సంతవరకు గల వచనములుచెప్పి అర్జునుడు రథోపసమున కూర్చుండెను. అప్పుడు సశరమగు చాపమును విడచెను. కనుక కూర్చున్నపిమ్మట సశరచాపమును విడిచినాడు.

మహావీరుడు కూర్చున్నప్పుడు చేతిలో సశ చాప ముండదు. కనుక అశస్త్రుడ నగు నన్ను చార్తరాష్ట్రులు చంపినను అది నాకు త్రేమమగునని అర్జును డను

చెప్పుడు అతడు సశరచాపహస్తుడే. ఆ మాట అని సశరచాపమును వదలినాడు. ఇది అర్జునునిలో కల ప్రాణభితి అని కాని, లేక క్షత్రియధర్మరాహిత్య మని గాని చెప్పుట కవకాశము లేదు. అశస్త్రుడ నగు నన్ను చంపుచో అది నాకు క్షేమంకరముగను.

స్వ దే హం ర్పణము అయ శో జ న క ము కాదు.

రఘువంశమున దిరిపుడు సింహమునకు స్వదేహార్పణము చేసి నందినీధేనువును కాపాడనెంచెను. పూజ్యవస్తువును కాపాడుటలో ధర్మ మనియేకదా భావము. అర్జునుడును అట్టిధర్మమునే చేయుచున్నాడు.

శత్రువు నెదుర్కొనక అతనిచే చంపబడుట క్షత్రియునకు తగదు. అది పాపజనకము అందురేమో? అది కానేకాదు.

కి మ వ్యహింస్య స్తవ చే గృ తోఽహం యశ శృరీరేఖవ మే ద యాశుః,

ఏకాన్ విధ్వంసిషు మద్విభానాం పిందే వ్యనాస్థాఽఖి ఖాతితేషు॥(రామ. 2-57)

ధర్మరక్షణకై స్వశరీరభాగము పాదపాదువుకాదు. మీమమిక్కిలి యశస్కరమని దిలిపుని వాక్యము ప్రమాదము.

స్వశరీరార్పణము అయశోజనకము కానేర దను కాశిదాసకల్పనకు భగవత్ ప్రేరణలోనీయర్జునవచనములే ప్రేరకము అని చెప్పవలయును. ఏహాపముగా చూచినను అర్జునుడు క్షత్రియధర్మమును వదలి పర్యాయమును స్వీకరింపలే దనుట ఘట్టము. అందువలన అర్జునవిషాదయోగమున అర్జునుడు శోకాదిశబ్దములను పురస్కరించుకొని శోకముగలవాడు, విషాదము గలవాడు, అని చెప్పరాదు. అర్జున విషాదమును వ్యాఖ్యానింపబూని కాశిదాస మరెమొక రీతిగా కల్పించుట కవకాశమున్న కథలో ఈశ్వరయోగము కలుగునట్లుగా మలిచినాడు. దీనికి ప్రేరకము అర్జునవిషాదమే. విషాదశబ్దము విషభక్షకుడగు ఈశ్వరుని చెప్పుడు ఆ ఈశ్వరులోని కామజేతృత్వమును కూడ చెప్పును. ప్రకృతము అట్టికామజేత భీష్ముడు. అర్జునుడు అట్టి విషాదుడు కా నెంచెను. అనగా భీష్మధర్మధర్మి కా నెంచి ఇట్లు వలికినాడన్నమాట

భగవద్గీత అంతయు అర్జునవిషాదయోగమే.

కృష్ణుడు చెప్పబోవునది సకలధర్మజ్ఞానసంగ్రహమై అర్జునుని అట్టి భీష్మునితో అనగా విషాదునితో యోగమొనరించునది గావున మొత్త మీ భగద్గీత యంతయు అర్జునవిషాదయోగ మనియే చెప్పు నవకాశ మున్నది. కేవలప్రథమాధ్యాయమునకే అర్జునవిషాదయోగ మనుపేరు చెల్లనే చెల్లదు. కావున ప్రథమాధ్యాయమునకే

యమునమాత్రమే అర్జునశబ్దమునుయోగశబ్దముతో జత చేయుట సమరసము తక్కినవిఅవాంశరవిభాగములగుటగమనింపదగును.

రామాయణమునందు వాల్మీకి నారదుని వలన ఒక మహాపురుషుని గూర్చి తెలియగోరి ఆత డిట్టిటిగుణగణసంపన్నుడై యుండవలవలె నని చెప్పుచు

“కో న్వస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణవాన్ క శ్చ వీర్యవాన్”

ఇత్యాదిగా వదునారు గుణములను పేర్కొనినాడు. “వీర్యవాన్” ఇత్యాదులన్నియు గుణములే అయ్యును “వీర్యవాన్” ఇత్యాదిగావ్యత్యేకముగ మరల మరల పేర్కొనబడుట విశేషార్థద్యోతకము ఇక్కడ కూడ గ్రంథ మంతయు అర్జున విషాదయోగ మయ్యును దానిలోని యధ్యాయములు కూడ సాంఖ్యయోగాదుల వ్యత్యేకముగ పేర్కొనబడినవి. “త మేవం గుణసంపన్నం” అనునపుడు గుణ బద్ధము. “బహువో కళ్యాణగుణాః సంఠి పుత్రస్య తే” అని చెప్పినపుడు గుణ బద్ధము ఈవీర్యవత్త్వాదుల నన్నింటిని సంగ్రహించుచునే యున్నది. సాంఖ్యయోగాదు లన్నియు అర్జునవిషాదయోగాంతర్భూతములే యగుచున్నవి. శోమోహరహితుడగు భీష్మునితో సమానయోగము పొందుటకు “న త్వం శోచిష మర్హసి”, “నైవం శోచితు మర్హసి” “నైనం పాప మవాప్స్యసి” ఇత్యాదిగ అర్జునునకు కృష్ణుడు ద్వితీయాధ్యాయమునందే కాక తక్కిన అధ్యాయములందు కూడ చెప్పుట గమనార్హము.

“మాకుచః సంపదం దైవీ మఖిణాతోఽసి పాణ్డవ!” (16-5)

మచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి! (18-58)

అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా కుచః ||” (18-66)

ఇటు విషాద యోగమునునది 18వ అధ్యాయమువరకు అర్జునుని యంద అనుసూత మగుచునే యున్నది.

నప్రో మోహః స్మృతి ర్లభా!

పిన్మజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః । (1-47)

పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసంమూడచేతాః ।” (2-7)

ఇత్యాదివచనములవలన అర్జునుని మానసము శోకసంవిగ్న మైనదని దానికే కారణము ధర్మసమ్మూఢ మని తెలియుచున్నది. “సమ్మూఢ” మనగా సమ్మోహము. అర్జునునకు కలిగినది ధర్మసమ్మోహమే. కృష్ణుడు చెప్పవలసినదంతయు చెప్పి,

“కచ్చి దజ్ఞావసమ్మోహః ప్రణష్ట స్తే ధనంజయ !” (18-72)

తనీ పృథ్విం చుటవలన అర్జునునకు కలిగినది సమ్యోహమే అని నిర్ణయమగుచున్నది. గీత ఫలవంత మయినది అని చెప్పవలసివచ్చినచో అర్జునుని నోట సమ్యోహము రష్ట్ర మయిన దనియే సమాధానము రావలసియున్నది.

మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్య మధ్యాత్మసంజ్ఞితం ।

య త్వయోక్తం వచ సేన మోహోఽయం విగతో మమ ॥ (11-1)

ఈ శ్లోకములో అర్జునుడు కృష్ణుడు రెండవ ఆధ్యాయము నుండి చెప్పిన వచ్చిన వచనములవలన మోహము తొలగినది. సమ్యోహము తొలగలేదు. ఆపైన ఎక్కడూపదర్శనము, విశ్వాత్మవివరణము, ఎంతగనోజరిగినది. ఆపైన అర్జునుని సమ్యోహము తొలగవలసియే యున్నది. కృష్ణుడును సమ్యోహము ప్రకట మైనదా? అని పృథ్విం చెను.

నర్జ్ఞో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వస్మి తస్మాన్ న్యయాఽచ్యుత ।

స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ ॥ (18-73)

మోహము నష్టమైన దనియే చెప్పెను. సమ్యోహము నష్టమైన దని (11-1) లోకాని. (18-73) లోకాని అర్జునుడు చెప్పలేదు. కాని స్మృతి లబ్ధమైనది. గత సందేహుడ నైతిని. ఇదిగో వినుచున్నాను. నీవచనమును పాటించును. విస్మృతవిషయము మరల అనుభవమునకు వచ్చుట స్మృతి. అర్జునునకు ఈస్మృతి కలిగినది. అర్జునునకు సందేహము ఇండగా అవి తీరినవి. స్మృతి యని చెప్పుటచే మరచిన విషయము మరల గుర్తుకు వచ్చిన దని భావము దానివలన గీతలో కృష్ణుడు చెప్పిన విషయము లేవియు అశ్రుతవచనములు కావు. అని తెలియుచున్నది. సందేహము అనగా సమానకోటికము. ఖేను, కాదు. అనుటకు సమానమైన ప్రపవత్తియే ఉండును. దీనివలన గూడ విషయము అపూర్వ మనుటకు వీలులేదు. కాగా అర్జునునికి తెలిసిన విషయముల లోనే మరపు ఇదా! అదా! అను సందేహము కలుగగా కృష్ణుని వచనములు, మరచిన విషయము జ్ఞప్తికి వచ్చి అందలి కొన్ని విషయములలో సందేహము ఇండగ తొలగించినవి. కనుక కృష్ణుని బోధ అర్జునునికి అననుభూతము కాదు. కనుక కృష్ణబోధ అర్జునునియందలి సమ్యోహమును తొలగించుట ఉపకరింపనేలేదు.

కృతోపదేశము నిష్ఫలమా?

భగవదుపదేశము నిష్ఫల మనుట అతిసాహసవచన మగును. కృష్ణుడు గురువు. అర్జునుడు శిష్యుడు. గురువు శిష్యునికి బోధించు విషయము అపూర్వమై యుండవలయు నను నియమము లేదు. తెలిసిన విషయములను గూడ నిస్సందేహ

ముగా చెప్పబడే గురూపదేశఫలము ఒకప్పుడు అపూర్వవిషయములుకూ
గురుబోధితములు కావచ్చును. పార్వతీదేవికి ఉపదేశకాలమున పూజనమైనది
లన్నియు స్ఫురించిన వని కాశివాసు వివరించెను. పార్వతీదేవికి గాక
జన్మలో పొందిన విషయములకూ విస్తృతము లయినచో గురూపదేశమువలన
నిస్సందిగ్ధములై యలరారును. అనందరహస్యములో శిష్యునికి ఉపస్థితిలో నున్న
విషయములే గురూపదేశములై యలరారును ఇట్టి సందర్భములలో గురూపదేశ
ములకు ఫలము ఆవిద్య వీర్యవర్తన ముటయే. గురుశిష్యసంబంధము ఒక
అపూర్వబంధము. అది ఒక పవిత్రమైన బంధము. అది పితృపుత్రసంబంధవ
ంటిది. అది సమానమగు వాని మైత్రీ యెట్లో అట్టిది. భార్యాభర్తల ప్రేమ
ఎట్టిదో అట్టిది. అందుకే అర్జునుడు ఇట్లనుచున్నాడు :—

తస్మాత్ప్రజామ్య పృజితాయ కాయం

ప్రసాదయే త్వా మహా మీశ మిద్యమ్ ।

పి తేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యః

ప్రియః ప్రియాయాఽర్హసి దేవః సోఘమ్ ॥

(1-44)

అర్జునుడు “శాధి మాం ద్వాం ప్రపన్నమ్” అని కృష్ణునికి శిష్యుడై
ప్రపన్నుడైనాడు. కాని “నీవు నాకు గురువువు.” అని చెప్పలేదు. ఈ శ్లోకముల
“నన్ను నీవు తండ్రివలె స్నేహితునివలె, ప్రియునివలె, క్షమింపుము.” అన
చున్నాడు. ఇందులో గురువు శిష్యునివల్ల ఎట్టి బంధము కలవాడై యుండవలెనె
వివరింపబడుచున్నది. ఒకప్పుడు తండ్రిగాను, ఒకప్పుడు స్నేహితునిగాను, ఒక
ప్పుడు ప్రియుడుగా నుండవలెను. ఇందులోనే రాజమిత్రకాంక్షారూపముగ నున్న
త్రివిధబోధలు గురువువలననే లభించు సన్న మహర్థము వెలువడుచున్నది. పితృ
కల్యణముచేతనే రాజబోధకూడ సుగృహీత మగుచున్నది.

ఈ మూడువిధము లగు బోధనలలోనుగూడ విషయము అశుభ్రతపూర్వము
అననుభూతపూర్వము అయి యుండవలె నను నియమములేదు కనుక అర్జునునకు
కృష్ణుని బోధ ఆతనికి తెలియనిది కాదు. తెలిసినదే కొంత మరపునకు రాగా
కొంత సందేహగ్రస్తము కాగా సమానమొనరించె నని తెలియ దగును.

అర్జునునికి కృష్ణుడు చేసిన బోధ ఎంతమాత్రమైనగా యుద్ధము చేయనే
ఆస్పదానిని “నీమాట పాటించును” అన్నంతవరకే. కనుకనే భవిష్యద్గీతరంగ
మున అనేకసందర్భములలో అర్జునుడు అనేకసందేహములు వ్యక్తము చేయుచు
ఉన్న వాటిని కృష్ణుడు తొలగించుచుండుట గమనింతుము.

అగుచో అనుగీతలలో సమస్త విజ్ఞానము గీతలలోనే చెప్పబడినది.

“స హి ధర్మః సుపర్యాప్తః బ్రహ్మణః పదవేదనే ॥”

ఇత్యాదిపదనములకు, గతి యేమి? అన్నచో ఆగీతారూపబోధ బ్రహ్మపద వేదనముగ సరిపోవును, అనగా దానినుండి సామాన్యజ్ఞానమునే గాక, విశేషజ్ఞానమును పొంద దలంచినను పొందవచ్చును. అన్నంతమాత్రమే. ఇది సామాన్య పదనమే కాని, అంతయు అందే ఇబ్బదియున్నదన్న భాసముతో చెప్పినది కాదు. అందులకే అర్జునుడు మరల తన్మహర్షియు చెప్పునుటకును కారణమైనది. విశేషారము అనుగీతాబోధితము. సమగ్రవిజ్ఞానము కావలె నన్నచో భగవద్గీత, అనుగీతలు రెండును కలిపిననే అగును ఇంతకు చెప్పవచ్చిన దేమనగా గీతాబోధ అర్జునునకు తెలియని విషయములను బోధింపలేదు.

ఇందేవియు సకలశాస్త్రప్రవీణు డైన యర్జునునికి క్రొంగొత్త విషయములు కానేరవు.

“ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా సహ మవ్యయమ్ ।

వివస్వా న్మనవే ప్రాహ మను రిక్షైకవేదబ్రవీత్ ॥ (గీ. 4-1)

ఏవం పరంపరాప్రాప్త మిమం రాజరయో విదుః ।

స కాలే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప ॥ (2)

స ఏ వాఽయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః ।

భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్తమమ్ ॥ (3)

అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।

కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి ॥ (4)

కృష్ణార్జునుల పదనములవలన, కృష్ణమహామతీయము, ఆ కృష్ణుని అనుగ్రహముననే పరంపరగా వివస్వంతుడు మున్నగు వారు యోగమహిమ నందుచుండుట అర్జునునికి అవగతమును కావు అన్న విషయము స్పష్టము. అట్టి సీతిలో అర్జునునకు ఈ గీతాబోధామృతము అనుభూతిమధురమే అనుట చెల్లినా,

మ య్యానక్త మనాః పార్థ యోగం యుంజ న్మదాశ్రియః ।

అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్మసి త చ్చృణు ॥ (గీ. 7-1)

జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞాన మిదం వక్ష్యే మ్యశేషతః ।

యద్ జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యత్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే ॥ (గీ. 7-2)

అను శ్లోకములవల్లకూడ గీతాప్రతిపాద్య మగు విషయము అర్జునునకు తెలియదు అనేకదా.

“ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యే మ్యనసూయవే ।

జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం యద్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽకుఢాత్ ॥” (గీ. 9-1)

దీనివలనకూడా గీతాబోధ అర్జునాఁడ కృతహర్యమే అని తెలియుచున్నది.

“భూయ ఏవ మహాబాహో కృణు మే పరమం వచః ।

య త్తే ఽహం పీయమాణాయ వక్ష్యమి హితకామ్యయా ॥” (గీ. 10-1)

ఇందువలనగూడ గీతారూపమగు పరమవచనము తద్గతమగు బోధ అర్జునునకవిదితమే. కనుక గీతాబోధ అర్జునునకు తెలియని అంశమే యని తెలియుచున్నది. మరి తెలిసినదానినే తెలియజెప్పినాడనుట అనదగునా? వినదగునా?

అనవచ్చును. వినవచ్చును.

“పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాన్ ।

పురుషం శాశ్వతం దివ్యం ఆదిదేవ మజం విభుమ్ ॥” (గీ. 10-12)

అహం స్వా మృషయ స్సర్వే దేవరి ర్భారద స్తథా ।

అసితో దేవరో వ్యాసః స్వయం చైవ బ్రహ్మహే ॥ (13)

సర్వ మే త దృతం మన్యే య న్మాం వదసి కేశవ ।

న హి తే భగవ న్స్వక్తిం విమృశేవా న దానవాః ॥ (14)

స్వయ మే వాత్మ నాత్మానం వేత్త త్వం పురుషోత్తమ ।

భూతభావన భూతేశ దేవదేవ జగత్పతే ॥ (15)

వక్తు మర్హ స్యశేషేణ దివ్యా హ్యోత్మవిభూతయః ।

యాభి ర్విభూతిభి ర్లోకాన్ ఇమాం స్త్వం వ్యావ్య తిష్ఠసి ॥ (16)

కథం విద్యా మహం యోగిన్ త్వాం నదా పరిచింతయన్ ।

కేషు కేవ న భావేషు చింత్యోఽసి భగవ న్మయా ॥ (17)

భిస్స రే జాత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్దన ।

భూయః కథయ త్ప్రప్తి ర్నిశ్చణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్ ॥” (18)

ఈ శ్లోకములవలన కృష్ణబోధ అర్జునునికి తెలిసినదనిమే తెలియ నగును.

నారదుడు, అసితుడు, దేవతుడు, వ్యాసుడు, అర్జునునకు చెప్పిరి. ఇచ్చట “స్వయం చైవ బ్రహ్మహే” నాకు నీవు కూడ చెప్పుచున్నావు అనగా వారలు నాకు చెప్పగా వింటిని. ఇప్పుడు నీవే స్వయముగా చెప్పుచున్నావు. కావున ఇ దంతయు నిజ మని భావించును.

“సర్వ మేత దృతం మన్యే య న్మాం వదసి కేశవ”

కాని వారలు చెప్పగా వినినప్పుడు, నీవుచెప్పగావినినప్పుడు నాకు తృప్తి కలుగుట లేదు. ఆయమృతరూప మగు నీ భోధ మరల చెప్పము.

భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్ ।"

దీనివలన విన్నయంశమే మరల మరల వినవలెనని అర్జునునికి క్షోరిక యైనందున వారలు చెప్పిన దానినే మరల వినుచున్నాడని తేలుట లేదా?

"స కాశే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప"

అని యేల కృష్ణు డనినాడు. ఆ వాక్య మనత్యమై యుండునా? కానవసరము లేదు. ఈ యోగపద్ధతిలో నున్న ఈ యంశ మంతయు ఆవరింపవలసినవార లగు రాజర్షులలో ప్రచార మడుగంటినది. కాని అర్జునుడు మహాతపశ్శాలి, మహాభక్తుడు నారదాదిదేవర్షులకును కృష్ణునివలె సంపేవ్వుడును, ఇష్టుడును అయివుండుటచే వారు ఈయోగవిషయములను అర్జునునకు తెలియజేసిరి. అనగా మహర్షులలో నీవిషయము ప్రచారములోనే గలదని రాజర్షిపరంపరలో లేకన్నను అర్జునునికి మాత్రము ఇది నారదాదులచే చెప్పబడియే యున్నది. అగుచో వారలు చెప్పిన యంశమును అర్జునుడు మరచెనా? అని ప్రశ్న కలుగును. సరచియే యుండవచ్చును. "స్మృతి ర్లభా" అన్న పదముచే మరచిన విషయము స్మరణకు వచ్చిన దనియే కదా యరము.

"అనుశాసనికపర్వములో యుద్ధసందర్భములో చెప్పిన విషయమును మరల చెప్పము. ఆవిషయమును మరచితిని" అనికృష్ణుని అర్జునుడు అడిగిన దానినిబట్టి కూడ అర్జునునికి మరపునహజమే అనవచ్చును.

అర్జునునికి మరపులేదు.

అర్జునునికి మరపు కల దని వ్యాఖ్యానింపరాదు. నారదుడు చెప్పగా మొదట వినినాడు. ఆ యమృత భోధ మరల వినవలె నని యనిపించినాడు. ఇంకను ఆ యమృతాస్వాదనమున తృప్తి పెరిగినది. దేవలునివలన వినినాడు. ఇంకన్ను విన వలయు ననియే యనిపించినది. జ్ఞానస్వరూపుడే యగు వ్యాసుని వచన వివేచన. అయినను అర్జునునికి తృప్తి తీరలేదు. కృష్ణుని వలన ఇప్పుడు వినినాడు. మరల తృప్తి పొందక,

"భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్" అని ప్రశ్నించి వానియనుగ్రహమున వినినాడు. అది యుద్ధసందర్భమగుటచే మరల మరల వినుట కవకాశము లేమిచే కార్యప్రవృత్తుడై యుద్ధముచేసినాడు. యుద్ధానంత

రము మరల చెప్పు వని యడిగినాడు. కృష్ణుడు “నే నిప్పుడు చెప్పలేను. ఆపు డేదో యోగవహిమచే చెప్పగలిగితి” ననినాడు

అరణ్యపర్వములో 12వ అధ్యాయంలో 4వశ్లోకమునుండి 78వ శ్లోకము వరకు గల శ్లోకములలో అర్జునుడు, కృష్ణుడు, ద్రౌపది పలికినవలయు చూచినచో సమగ్రముగ కృష్ణతత్త్వము అర్జునునకు ద్రౌపదికి కూడ విదితచరమే

ముఖ్యముగ ద్రౌపది వచనములలో నారదుడు, ఆసితుడు మున్నగువరు కృష్ణుని ప్రభావమును వలుమార్లు ఉగ్రడించినట్లున్నది కావున అర్జునుడు “అసి తుడు మున్నగు వారు చెప్పగ నీ ప్రభావమును వినియున్నా నను గీరావాక్యము యథాలాపముగ అనినది కాదు.

అర్జునుని మరపును ప్రభావశాలముగ భావించరాదు అర్జునునకు కృష్ణ తత్త్వము ఎంత విన్నను తృప్తి లే దనుటయే సత్యము. అగుచో కృష్ణుడు “అప్పుడు యోగయుక్తుడనై చెప్పితిని. మరల అది చెప్ప వీలుకాదు. త దర్థకమగు గాఢను విచరింతు” ననుటయు యథార్థముగ భావించరాదు.

ఒక మహావిషయమును మరల మరల వినవలయు నని ప్రతివారును కోర వలయు నని అర్జునుని ప్రవృత్తి వలన తెలియవలయును.

“మరల చెప్పవీలుకాదు”- అను కృష్ణవచనమువలన ఒక విషయము ఒక సందర్భములో ఆవరింపబడుచున్నది. ఒకరు చెప్పగలుగును. అట్టి అవకాశ మును జారవిడుచుకొన్నచో ఎంతటి గురువైనను దానిని మరల ఆ ఆనుభూతిలో వివరింపలేడు,” అన్న విషయము తెలియవలయును. కనుక ప్రథమపర్యాయము ననే గురుముఖమున విన్నది శిష్యులు దారణ చేయవలయును-అన్నదే పరమార్థము. “శ్లోకములను ఎట్లు సృష్టించగలదో అట్లు నాశనము చేయగలడు మరల అట్లే సృష్టించగలడు.” అని బహుపర్యాయములు అనేకవ్యక్తులచే నీ భారతమునందే కృష్ణుడు కీర్తింపబడెను. కృష్ణుడు గీతలను చెప్పి నప్పుడు యోగయుక్తుడై చెప్పితి ననుట యోగమహిమాతిశయప్రకాశనార్థమే కాని నిజము కాదు. అత డవతరించినది మొదలు వృష్టివంశము క్షయమగు నంతవరకు అతనికి ఆదివ్య యోగసంపత్తి ఆవిరలితమై యున్నది. ఆ యాదవకుల సంక్షయనమనంతరము అతనికి ఆ దివ్యతత్త్వము నశించిన దని వివరింపబడినది.

కృష్ణుడు యాదవకులనాశమును స్వయముగా జరిపి తండ్రిని చేరి “నీవు శ్రీలను కాపాడుచుండుము ధనంజయుడు పెచ్చును. రాముడు నారాక ఎదురుచూచుచు వనమున నున్నాడు. నేన్ను కురువంశనాశనము చూచినాను. ఇప్పుడు యాదపుత్ర

నాశనము కనుగొంటిని. యాదవపురిని యాదపులులేక పృవేశింపలేను. వనమున రామునితో తప మొనరించెదను. అని పో కోవ ప్రీతి వీడ్చిరి. కృష్ణుడు వెనుతిరిగి “సవ్యసాచి వచ్చి దుఃఖమునుండి మిమ్ము ఉద్ధరించును”.

పురీ మిమా మేష్యతి సవ్యసాచీ

స వో దుఃఖా నోమ్యయితా నరాగ్యైః ।

(మౌ. 4-12)

అని చెప్పి వనమునకు పోగా అక్కడ యోగయుక్తుడైన రాముని ముఖము నుండి శ్వేతసర్పము వెడలుట చూచెను. వరుణుడు మున్నగువారు ఎదుర్కొని రాముని పూజించిరి.

తతో గతే భౌతరి వాసుదేవోఽజాన స్సర్వా గతయో దివ్యదృష్టిః ।

(మౌ. 4-17)

రాముడు పోగా వాసుదేవుడు “దివ్యదృష్టిః, సర్వా గతయః అజానన్” అనగా దివ్యదృష్టులను సర్వవిషయకజ్ఞానములను తెలియనివాడైనాడు “జానన్” అని విడదీయవచ్చును. కాని కృష్ణుడు పోగా అర్జున శక్తులు నశించిన పని చెప్పు నున్నాడు. కావున బలరాముడు పోగా నా కృష్ణుని సర్వజ్ఞానములు దివ్యదృష్టులు ఆతనికి స్ఫురింపలేదని చెప్పుటే భావ్యము.

ఆవతారముమొదలు ఏత దంతము కృష్ణుడు ఏది చేసినను, ఏది అన్నను అది అంతయు యథార్థ భగవత్స్వరూపముగనే భావింపవలయును. ఇంద్రేకృత్యము మానవత్వప్రకటనార్థమో, లేక, మరోవిధముగనో జరిగిన దని వ్యాఖ్యానించుట తత్త్విజులకు లక్షణము కాదు. కావున కృష్ణుడు ధర్మ మాచరించితి ననినను, “అధర్మ మాచరించితి” ననిననూ, అ దంతయు భగవత్త్వమువలెచే ఆప్రకృతమైనది. అట్లే అర్జునుని ప్రవృత్తిలో కలిగిన వైవిధ్యమును వ్యాఖ్యానింపవలయును. ఆగుచో “అపరం భవతో జన్మ” ఇత్యాది అర్జునకృతములగు ప్రశ్నలు, కృష్ణునిసమాధానములు మున్నగున వన్నియు యుద్ధభూమిలో నున్న స్వపక్ష - పరపక్షయోధులకు యుద్ధవిషయమున కల సందేహవిరాసార్థమే ప్రవర్తిల్లినవి.

కావున అర్జునుడు మరచె ననుటకు అవకాశము లేదు. “బహుభి ర్పహుధా కృతం” అనినట్లు అనేకులచే అనేక విధములుగ అనేకపర్యాయములు విన్న జ్ఞానమే జ్ఞానము అని చెప్పు వాక్యము ననుసరించి అర్జునుడు అట్లు వినినాడు. విన దలంచియే మరల మరల ప్రశ్నించినాడు.

కనుక ఈజోధ అర్జునునకు తెలియనిది కాదు. భీష్మసింహనాదప్రేరితుడై తత్సదృశ మగు జోధను ఇంతకుముందే కలిగియుండియు, ఘరళ దానినే ఛిన నలయు నని కృష్ణునకు శిష్యుడై నాడు.

ఈ అర్జునవిషాదయోగములను కేవలము ప్రథమాధ్యాయపరిమితము కాదు. 18 అధ్యాయములవరకును పరివ్యాప్తమై యున్నదని చెప్పబడినది. ఈ అఖి ప్రాయము నింకను దృఢీకరించుటకు ఈకింది యుపపత్తులను గమనింపుడు.

ఇ త్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।

సంవాద మిమ మశౌషం అద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ (గీ. 18-74)

వ్యాసప్రసాదా చుక్రితవా నిమం గుహ్యతమం పరమ్ ।

యోగం యోగేశ్వరా త్కృష్ణా త్వాజ్ఞే త్కథయతః స్వయమ్ ॥ (-75)

రాజన్ సంస్మృత్య సంస్మృత్య సంవాద మిమ మద్భుతమ్ ।

కేశవార్జునయోః పుణ్యం హృష్టామి చ ముహు ర్ముహూః ॥ (-76)

అను నీ సంజయవాక్యములచే ఈగీతాబోధ కేశవార్జునుల సంవాదమని తెలియుచున్నది. అనగా వారిద్దరు భీష్మసింహనాదప్రేరితులై తమ తమ తేజో వీర్యబలపరాకృమారులను, వానికి పోషక మగు బ్రహ్మవిద్యను న'కరించుకొనిరి. అందువలన అర్జునవిషాదయోగ మనగా అర్జునునకు మాత్రమే కలిగిన విషాద పాని చెప్ప వీలు కలుగదు. అర్జునశబ్దముచే నరనారాయణు లగు కృష్ణార్జునులు ఇరువురు చెప్పబడుదురు. వారిరువురు విషాదునితో అనగా భీష్మనితో యుక్తులగుదురు. అనగా సమాను లగుదు రని చెప్పవచ్చును. అందువలననే—

య ద్యహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే ।

మిత్రైష వ్యవసాయ స్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్యతి ॥ (గీ. 18-59)

ఈ శ్లోకమువలన తెలియ దగు సంక మేమనగా, “నేను యుద్ధసన్నుడననీ; నీవు అట్లు కాకున్నచో నా ప్రకృతి నీ చేత యుద్ధము చేయించును.” అనగా— మ యైవై తే నిహతాః పూర్వమేవ

నిమిత్త మాత్మం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ (గీ. 11-33)

అనగా “ముందుగా నాచే చంపబడిన వీరలను నిమిత్త మాత్మగ్రహణగా నుండి చంపుము ” అను భావమువలన “నేను ఇప్పుడు నా ప్రకృతికి వశుడనై యుద్ధము నకు సిద్దంగితిని. నా యంశభూతుడ వగు నీవు ఆ ప్రకృతినియోగమును వీడలేవు. అను భావము వ్యక్త మగుచున్నది. కావున ప్రకృతివశత్వము ఇరువురియందు సమానముగా నుండుటచే —

“ప్రకృతిః కర్త్రి పురుష స్తు పుష్కరపలాశవ నిల్లరి పః ।”

అన్నచోప్పున నన్నేప్రకృతి నడుపుచున్నచో ఆప్రకృతియే నిన్నును నడుపును,

“నైవం పాప మవాప్స్యసి” ఇత్యాది పూర్వోక్త వాక్యముల నాధారముగా చేసికొని చూచినచో కృష్ణుని యభిప్రాయము ఇట్లు వ్యక్తమగును. “మన మిరువురము నిమిత్త మాత్మలమే; అపకారప్రయోజన మగు షిభాభారహరణము చేయుదము; అట్టి సంకల్పముతో మనము ప్రకృతివశులమై జన్మించినాము; ఆప్రకృతికిప్పుడు మన సంకల్పమువలన కలిగిన బలము కలదునుమా! ఆప్రకృతి నెదిరించు శక్తి నాకు లేదు, నీకుండదు; మనమిప్పుడేకాదు. ఎల్లప్పుడును,—

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చాద్ధున ।

తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్త పరంతప ॥

ఎన్నియో జన్మలు ఎత్తుచునే యున్నాము; ప్రకృతికి వశుల మగుచున్నాము; ఎంతవరకు మనము ప్రకృతికి లోబడగలమని సంకల్పించినామో అంతవరకు ఆప్రకృతికి లోబడవలసినవారమే. అది నాకు తెలియుచునే యున్నది. నీ వింకను గుర్తింపలేదేమో; లేక గుర్తింపనట్లున్నావు.” “న త్వం వేత్త” అనునప్పుడు “న” అనునది ఉపమావాచకముగూడ గును. “నావలె నీవును ఎరుగుదువు”, అన్న భావము చెప్పుకొనినచో సరి యగును.

కృష్ణుడు అర్జునునకు —

అశోద్యా నన్వశోచ స్త్వం పక్షావాదాం శ్చ భాషసే ।

గతానా నగతానాం శ్చ నాఽనుశోచన్తి పండితాః ॥

(గీ. 2-11)

అను శ్లోకము మొదలు,

ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్యా సంస్త్ భ్యాక్త్యాన మాత్మనా ।

జహి శత్కురిం మహాబాహో! కామరూపం దురాసదమ్ ॥

(గీ. 3-43)

అను శ్లోకమువరకుగల గ్రంథభాగముచే, “దృష్ట్వేషం స్వజనం కృష్ణ” (1-28) నుండి “త న్మే క్షీమతరం భవేత్” (1-40) అనునంతవరకును “కథం భీష్మ మహం” (2-4) అనునదిమొదలు “రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యం” (2-8) అనునంతవరకును అర్జునుడు పలికినపలుకులకు సమాధానముగ చెప్పవలసిన విషయమంతయు చెప్పెను. ఈమొత్తము గ్రంథభాగమున ప్రతిపాదించబడిన విషయము నంతను నిరుపపదముగ యోగ మని కృష్ణుడు “ఇమం చివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా నహ మవ్యయమ్” (4-1) అనువచనముచే చెప్పెను. దీనివలన ద్వితీయాధ్యాయములో, తృతీయాధ్యాయములో, కృష్ణుడు చెప్పిన విషయమేది గలదో అది అంతయు అవ్యయ మైన యోగముగా కృష్ణుడు చెప్పుటవలన అటు నటు ప్రయోగించిన సాంఖ్యబుద్ధి, కర్మబుద్ధి అనువిధముగ విభజించుట కవకాశమిచ్చు వచనములకు సామాన్యకారమున విశేషమును నూదించుటకు అవధ

ములు ప్రయుక్తములే. అ పదములు కర్మలను, జ్ఞానులను విడదీసి ఈవిషయము జ్ఞానులకు చెప్పినది, ఇది కర్మలకు చెప్పినది, అని తమతమవాదబలములతో వ్యాఖ్యానించుట గీతకు అన్యాయము చేయుటయే. భగవద్వచనమును ఆపార్థము చేసి కాము పతితులగుటయే గాక, అవ్యాఖ్యానములు చదువువారిని గూడ పతితుల నొనరించుటయే తప్ప వేరుకాదు.

“ఇమం” అని “ఇదం” శబ్దముచే భగవత్ప్రొక్తమైన ఆ అన్యాయ యోగము పేర్కొనబడుటచే ఆ యోగము కృష్ణార్జును లిరువురికికూడ అనుభూతి మధుర మగుచున్నదే కాని, అందు ఒకరికి తెలిసి ఒకరికి తెలియక యున్నదనుటయు అసందర్భప్రలాపమే యగును. ఇది వివస్వంతుడు మున్నగువారికి పరంపరగా బోధింపబడుచున్నను కాలాంతరమున సర్వజనులకు నష్టప్రాయముగ అగుపించు చున్నది

స ఏ వాయం మయా తేద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః ।

భ క్తోసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్త మమ్ ॥ (4-8)

ఇవట “అయం” “స ఏవ” “ఏతత్”, అన్నపదములవలన వివస్వంతుడు మున్నగువారికి చెప్పినది ఇప్పుడు నీకు చెప్పినది ఒకటే. ఏతచ్ఛబ్దముచే పేర్కొన బడుటచే కాలాంతరములలో చెప్పబడిన ఈ యోగమునకు అనన్యత్వమునూచించు టయే భగవన్మతము. “ఇమం” “ఇమం” అని ఒకటి రెండు శ్లోకములలోను గ్రహింపబడినది “అయం” “ఏతత్” శబ్దములచే గుర్తింపబడుచున్నదీ ఒకే తత్త్వము. “స కాలేన” (2) ‘స ఏవ’ (3) అను తచ్ఛబ్దముచే గుర్తింపబడుచున్న తత్త్వము ఇదమాదులచే గుర్తింపబడుచున్న తత్త్వము, కాలభేదముచే వేరై అన్నభావముసామాన్యబుద్ధికి తోచును. కాని తచ్ఛబ్దార్థము ఏత చ్ఛబ్దగృహీతమగు టచే తచ్ఛబ్దము, ఏతచ్ఛబ్దము రెండింటికి ఏకత్వము ప్రతిపాదించుటకు ప్రయోగింపబడినవి. మూడు శ్లోకములలోనుగూడ యోగశబ్దమును నిరుపపదముగ ప్రయోగించుటవలన “పురా ప్రోక్తః” “అద్యప్రోక్తః” అని కాలభేదముచేబోధింప బడుటను సూచించుచున్నది. కాని “ప్రోక్తవాన్” “ప్రోక్తః” అని కాలభేదముచే సూచింపబడుచున్న యోగమునకు సమానముగానే పూర్వకాలసూచకమగు “క్త” ప్రత్యయము ప్రయోగింపబడుటచే “పురాతనః” (3) అని చెప్పుటచే కృష్ణార్జునుల విషయములో ఈ యోగము కాలభేదము లేనట్లే తెలియవలెను. తచ్ఛబ్దము “సః” అని రెండు మూడు శ్లోకములలో గ్రహింపబడుట యోగమునందు కాలభేదసూచక ముగా గ్రహింపరాదు. తచ్ఛబ్దము సరమాత్మవాచకము “రసోవై సః” ఇత్యాదు లుభయములు గ్రహింపబడిన పరమాత్మకు, “యోగః” అని గ్రహింపబడుచున్న

యోగవిషయమునకు పరమాత్మనన్యత్త్వము సూచించుట ప్రయోజనము. “నః, నః” అని 2, 3 లతో గ్రహించుట కృష్ణార్జునులిరువురు తత్త్వమున ఏకత్త్వమున్నను వ్యావహారికదళయందువేరుగా గుర్తింబుట జరుగుచున్నది కాన తద్భురస్సరముగా వారలను చెప్పుకొనుటకుడా రెండు పర్యాయములు చెప్పబడినది.

అగుచో—

అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।

కథ మేత ద్విజానియాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి ॥ (4-5)

ఈ శ్లోకమునం దర్జునుడు భగవత్త్వ మెరుంగని అజ్ఞానమును ప్రకటించెను.

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున ।

తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థి పరంతప ॥ (4-5)

ఈ భగవద్వచనమును ఆర్జునుని అజ్ఞాతమును బాహుళ్యముగా వెలువరించుచున్నది. “అహం వేద” “న త్వం వేత్థి” అన్నపుడు నేనెరుగుదును; నీ వెరుంగవు అని చెప్పి పరంతప అని ఆర్జునుని సంబోధించినాడు. నీ వెరుంగకపోవుట వల్ల పరుడనగు నన్ను తపింపజేయుచున్నావు.

మా మాత్మవరదేహేషు ప్రద్యోషంతోఽభ్యసూయకాః ।

అనగా తత్త్వ మెరుంగనివారు ఆత్మ పరదేహములయందుగల నన్ను గుర్తింపక ద్వేషాసూయలను ప్రకటించుచుందురు. అది భగవంతుడ నగు నాకు సంతాపకర మని భావము. ఆ యర్థమే ఇట కనుగొనవచ్చును. నీవు నన్ను గుర్తింపక నన్ను తపింపజేయుచున్నావు అని అర్థము. కాని నీవు గుర్తించియున్నావు. “న త్వం వేత్థి” అన్నచోటగల “న” కారము ఉపమావాచకము. “మృగో న భీమః” అన్నచోట “న” కారము ఉపమానాచకము. అట్లే ఇక్కడకూడ “న” కారము సుపమానాచకముగా గ్రహింపవచ్చును. “యథా అహం వేద, తథా త్వం వేత్థి” అనగా నా జన్మలెట్లు నాకు గుర్తున్నవో అట్లే నీకును నీ జన్మల గుర్తున్నవి. నేను నా జన్మలతో నీ జన్మల నెట్లు గుర్తుంచుచుంటి నో అట్లే నీవును నీ జన్మలతో నన్నును గుర్తుంచుచున్నావు. అన్న భావమే చెప్పవచ్చును. అగుచో తన అజ్ఞాతమును అర్జును డేల ప్రకటించెను.

ఇట ఒక విషయము గీతాప్రచారకులు గుర్తింపవలయును. ఉభయ సేనల నడుమ కృష్ణార్జును లిరువురు చేయు నీ సంవాదము యుద్ధవాహినీలో నున్న ఇరు వాగులవాయందు గల సమస్త వీరులను పురస్కరించుకొని జరుగుచున్నది. ఇందున్న వారందరు పరిణతభావము కలవారు కారు. అందరి హృదయములు

యుష్టమున సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమబుద్ధి కలిగియున్ననే ఇది యజ్ఞ మగును. లేకున్న అవనిత్రత కలుగగలదు. కావున అర్జునుడు ఎవరెవరి యందు ఎట్టెట్టి సందేహములు పొడచూపునో, శోకవిషాదములు కలుగునో వాటిని సంగ్రహించి ప్రకటింపగా కృష్ణుడు తదనుగుణముగా సమాధాన మిచ్చెను. కనుక గీతారూప మగు కృష్ణార్జునసంవాదము వారిరువురకే పరిమితము కాదు. ఈ విషయము వివరము ద్వితీయభాగమునందు విస్తరించి వివరింపబడును. కనుక కృష్ణార్జును లిరువురజ్ఞానులే.

అర్జునుని 'అపరం భవతో జన్మ' అన్న ప్రశ్న మొదలుకొని జరిగిన కృష్ణార్జునుల సంవాదము గ్రహింపదగిన అనేక విషయములను గురించి ప్రస్తావన ప్రసక్తముగా సాగినది. ఇట "మే" "తవ" అని ప్రయోగించుటచే ఈ గీతలోకి వ అధ్యాయమువరకు జరిగిన యోగబోధ పరంపరగా ప్రచారము పొందుచుండుట వీరిరువురలోనే అని తెలియవలయును. ఎప్పు డెప్పుడు ఈ బోధ అవసరము అన్నచో యుద్ధకాలమునందే అని తెలియును. అప్పుడు కృష్ణుడు పదేశించుచుండును. కృష్ణాంశ మగు అర్జునుడు వినుచుండును. వీరి సంవాదమువలన యోధవీరవర్గమంతయు ఉత్తేజిత మగుచుండును. అర్జునుడు వివస్వంతుడు మున్నగు బోధ్య పరంపరలో బోధకు డగు భగవంతునివలెనే అనుస్మాతముగా వచ్చుచున్నాడని తెలియవలయును.

మొత్తము గీతాబోధ అంతయు జరిగిన తరువాత.

కచ్చి దేత చ్చుత్తం పార్థ! త్వ యైకాగ్రేణ చేతసా ।

కచ్చి దజ్ఞానసంమోహః ప్రణిష్ఠ స్తే ధనంజయ ॥ (18-72)

అన్న భగవత్ప్రశ్న గమనింప దగును. అర్జునుడు ధర్మసంమూఢచే తన్నుడు. ఇట కృష్ణుడు అజ్ఞానసంమోహము తొలగినదా? అని అడుగుచున్నాడు. నీవు ధర్మమని సమ్మోహము పొందినది అజ్ఞాన సంమోహము. అందుకే "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య" అని ఇంతకు ముందు కృష్ణుడు పదేశించినాడు. నీవు ధర్మ మనుకున్న దంతయు అజ్ఞానవిలసితమే యని భావము. అర్జునుడు "మోహోఽయం విగతో మమ" (11-1) అనును. ప్రస్తుతము భగవత్ప్రశ్నానంతరము-

నష్టో మోహః స్మృతి ర్భ్రా త్వత్ప్రసాదా న్మయాఽచ్యుత ।

స్థితోస్థి గతసందేహః కరిష్యే చదనం తవ ॥ (18-78)

ఈశోమురో మోహము నష్టమైన దని అర్జునుడు చెప్పును. సంమోహము నశింపలే దని చెప్పనే లేదు. "స్మృతిర్భ్రా" "గతసందేహః" అన్న పదముల వలన సంమోహము నష్టమైన దని వ్యంగ్యముగా గ్రహింపవలెను. ఈ గీత

అందరికిని చెప్పిన దగుటచే వాచలను దృష్టిలో నుంచుకొని వారివారి యోగ్యత ననుసరించి కొందరికి మోహముమాత్రమే బోయినది. కొందరికి స్వస్వరూపానుభూతి కలిగినది. కొందరికి సందేహములు మాత్రమే తొలగినవి. అని ఆర్జునుడు కృష్ణునికి తాము చేసిన ఈప్రసంగఫలమును వివరించినాడు.

అనుగీతలలో—

శ్రావిత స్త్వం మయా గుహ్యం జ్ఞాపిత శ్చ సనాతనమ్ ।

ధర్మం స్వరూపిణం పార్థ ... (ఆశ్వా 16-9)

ఇట పార్థ శబ్దము “కచ్చి దేత చ్చుత్తం పార్థ” అన్న గీతలోని పార్థశబ్దమును ఆకరించుచున్నది.

ఇత్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।

సంవాద మిమ మశౌఘం అద్భుతం రోమహర్షణం ॥ (18-74)

అన్న సంజయవచనములోని పారశబ్దమునూ ఆకరించుచున్నది. “వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర భః” అని భగవంతుడు చెప్పిన వచనానుసారముగా సంజయవచనమున కిట్లు భాష్యము చెప్పవలెను. వాసుదేవుడే స్వము అన్న భావము కలవాడు పార్థుడు. కనుకనే మహాత్ముడు. ఇట గల చరము మాహాత్మ్యమున వాసుదేవ, పార్థులు ఒక్కరే అన్న భావము సంజయవచన సారము. అర్జునుడు అనుగీతలలో “మాహాత్మ్యం దేవకీమాతః” అని కృష్ణుని పశ్చిం చెను. ఆ మాహాత్మ్యము కృష్ణార్జునుల ఏకత్వవిరూపకమైన గీతాబోధ. “తచ్చ తే రూప మైశ్వరమ్” నీ ఈశ్వరసంబంధ మగు రూపము అని చెప్పి అవి నానుండి తొలగినవి అని చెప్పెను. అప్పుడు కృష్ణుడు “గుహ్యం శ్రావితః సనాతనం జ్ఞాపితః”, అని చెప్పెను. అనగా పురాతనమైన యోగ మని నాల్గవ అధ్యాయములో చెప్పబడిన పురాతనయోగమే సనాతనయోగముగా గ్రహింపబడినది దానిని పశ్చింపశ్చివచన రూపముగ సందేహరహిత మగునట్లు శ్రవణేంద్రియమధురముగా గీతలో వివరింపబడినది. ఆపరమాత్మస్వరూపము అర్జునునికి విశ్వరూపమున జ్ఞాపితము. అనగా చూపబడినది. ఈ రెండు అంశములు గీతలో అర్జునుని ముఖమున “గతసందేహః, స్మృతి ర్లభా” అన్న పదములచే సూచితము లైనవి. “గతసందేహః” అన్నది శ్రవణేంద్రియముద్వారా విన్న యోగాంశమునకు సంబంధించి చెప్పినది. “స్మృతి ర్లభా” అన్న పదముచే విశ్వరూపముద్వారా దర్శితవ్య దృష్టయోగవిషయక విశ్వరూపమునకు సంబంధించినది అని తెలియ దగును.

“ధర్మం స్వరూపిణం” అనుటచే మన యిరువురి రూపములుగా నవతరించిన ధర్మము గీతలో వివరింపబడిన దని అర్థము. కనుక గీతలో కృష్ణార్జునుల స్వరూపమైన ధర్మము శ్రవణేంద్రియ, చక్షురింద్రియమధురముగా నిరూపితమైనది.

